

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В. М. КОРЕЦЬКОГО**

На правах рукопису

КУХТИК Станіслав Володимирович

УДК 340.1; 321.01

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВИ ПІД
ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
(ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
СТЕЦЕНКО Семен Григорович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження	
1.1 Основні методологічні підходи до визначення сутності держави на сучасному етапі розвитку	12
1.2 Сучасні підходи до розуміння глобалізації в контексті впливу на процеси державотворення	32
Висновки до Розділу 1	49
РОЗДІЛ 2. Трансформація функцій держави та її взаємозв'язків з громадянським суспільством під впливом глобалізації	
2.1 Зовнішні функції держави в контексті глобалізаційних викликів	50
2.2 Глобалізація і внутрішні функції держави: вплив та наслідки	71
2.3 Держава і громадянське суспільство: взаємозв'язок та взаємодія	89
Висновки до Розділу 2	107
РОЗДІЛ 3. Національна держава в умовах глобалізації: шляхи удосконалення	
3.1 Сутність та ознаки механізму держави: класичний та сучасний виміри	108
3.2 Державна влада та її модернізація в умовах глобалізації	125
3.3 Вплив глобалізаційних процесів на суверенітет сучасної Української держави	144
Висновки до Розділу 3	167
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	174
ДОДАТКИ.....	199

ВСТУП

Актуальність теми. Цивілізаційний розвиток породжує нові явища, що мають значний вплив на буття держав, державних утворень, націй, народів та загалом усього світу. Одним із таких масштабних явищ є глобалізація. Саме це зумовлює підвищений інтерес науковців до осмислення глобалізаційних процесів, спираючись на особливості розвитку національної держави та зміни світоглядних парадигм.

У цьому сенсі особливо важливо дослідити вплив глобалізації на державу, державні інститути. Вирішення такого наукового завдання є винятково актуальним в Україні, оскільки в умовах відкритого процесу формування національного права, розбудови правової держави та посиленої активності у сфері інтеграції до світових співтовариств буде одним із напрямів генезису правової системи України й поступу Української держави. Водночас дана проблематика є вельми дискусійною, оскільки стосується явища нового, яке перебуває в стані становлення і постійних динамічних змін, значна кількість питань, пов'язаних із глобалізацією, є недостатньо розробленими, підходи до розв'язання багатьох проблем є суперечливими.

Прискорені темпи передачі інформації, інтеграція національних економік у глобальні фінансові ринки, прозорість кордонів, зростання обсягів міжнародної торгівлі та найголовніше – розширення кола суспільних відносин, що врегульовані на міжнародному рівні, – всі ці фактори поступово роблять держави дедалі більш взаємозалежними (а інколи залежними) від політико-економічних інститутів та сил за межами їхніх кордонів. Трансформація ролі, яку відіграють національні держави у міжнародних відносинах, у формуванні світової політики, зумовлює необхідність ґрунтовного аналізу сучасного стану державного розвитку та

перспектив подальшого збереження провідної ролі держави на світовій арені.

Науково-теоретичною базою дослідження стали загальнотеоретичні праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як С. С. Алексєєв, А. І. Бобильов, В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. М. Ковальчук, О. Л. Копиленко, М. М. Коркунов, В. О. Котюк, І. І. Лукашук, Л. А. Луць, О. В. Малько, М. І. Матузов, Ю. М. Оборотов, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, Р. А. Ромашов, В. П. Сальников, О. Ф. Скакун, С. Г. Стеценко, Ю. С. Шемшученко та ін.

Дисертантом використовувались роботи, присвячені окремим аспектам розвитку інститутів держави в умовах глобалізації. Зокрема, науковим підґрунтям для написання даного дослідження стали роботи таких учених, як: У. Бек, І. Валлерстайн, Р. В. Войтович, Ю. О. Волошин, В. Д. Гапотій, Е. Гідденс, Б. С. Єрасов, У. Істерлі, І. О. Кресіна, О. В. Кресін, І. А. Куян, В. В. Лемак, М. М. Марченко, М. Мелко, Л. О. Морозова, Т. Палмер, Н. Б. Пастухова, С. В. Полєніна, Б. Уїлсон, О. М. Чумаков, Л. А. Яремко та ін.

Водночас вивчення стану розробки теми засвідчує, що вагомі й актуальні напрацювання науковців не вичерпали можливостей дослідження широкого кола питань, що виникають у процесі розвитку держави в умовах глобалізаційних процесів. Зокрема, невирішеними або недостатньо опрацьованими можуть вважатись питання трансформації зовнішніх і внутрішніх функцій держави під впливом глобалізації, розвитку взаємовідносин між державою та громадянським суспільством, проблеми вдосконалення та оптимізації механізму держави, визначення сутності та значення державного суверенітету в умовах глобалізації тощо. Зазначене зумовило актуальність даної проблематики та вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження здійснено відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр. (затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24.09.2010 р. № 14–10) та науково-дослідної теми відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України «Правова ідеологія як чинник розвитку демократичного суспільства» (номер державної реєстрації 0114U003870).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є теоретичне обґрунтування сутності впливу глобалізації на державу та трансформацію і розвиток її інститутів, а також розроблення рекомендацій щодо основних шляхів розвитку найважливіших ознак державності в умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів.

Для досягнення цієї мети поставлено такі задачі:

- сформулювати основні методологічні підходи до визначення сутності держави на сучасному етапі розвитку, а також виокремити й охарактеризувати особливості методологічного інструментарію досліджень держави;
- узагальнити теоретико-правове розуміння глобалізації в контексті впливу на процеси державотворення;
- проаналізувати основні напрями впливу глобалізаційних викликів на зовнішні функції держави;
- висвітлити вплив глобалізації та її наслідки на внутрішні функції держави;
- охарактеризувати сутність взаємодії та взаємовпливу держави та громадянського суспільства в умовах глобалізаційних перетворень;
- розглянути модернізацію механізму держави в умовах глобалізації у контексті класичного та сучасного вимірів;

– розкрити сутність державної влади та її модернізацію в умовах глобалізації;

– з’ясувати вплив глобалізаційних процесів на суверенітет сучасної Української держави.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі трансформації держави під впливом глобалізації.

Предметом дослідження є теоретико-правовий аспект трансформації держави під впливом глобалізації.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є система філософсько-світоглядних (загальних), загальнонаукових, конкретно-наукових підходів, принципів і методів, які відповідають меті й завданням наукового дослідження.

За допомогою діалектичного підходу, зокрема, досліджувались функції держави (підрозділи 2.1, 2.2), а також поняття державної влади (підрозділ 3.2) та державного суверенітету (підрозділ 3.3) у їх взаємозв’язку із об’єктивними процесами глобалізації та суб’єктивними підходами до формування державної політики та визначення подальших напрямів державно-правового розвитку в сучасних умовах. Закон єдності й боротьби протилежностей виявляє суперечливі тенденції у сфері міжнародних відносин, що впливають на розвиток сучасної держави та її функцій (підрозділ 2.1). Критично-діалектичний метод використовувався з метою критичного аналізу проблем глобалізації, виявлення внутрішніх суперечностей даного явища (підрозділ 1.2).

Системний підхід використовувався з метою визначення: співвідношення держави та громадянського суспільства (підрозділ 2.3); співвідношення державної влади та влади наддержавних і міжнародних утворень та інституцій (підрозділ 3.2).

Завдяки синергетичному підходу розглядаються питання функціонування громадянського суспільства, розглянуто взаємодію та взаємозалежність держави і громадянського суспільства (підрозділ 2.3).

Формально-логічний підхід займає одне з провідних місць у даному дисертаційному дослідженні. Зокрема, використовуються такі методи: аналізу – для дослідження питань взаємодії держави та громадянського суспільства в сучасних умовах (підрозділ 2.3); синтезу, за допомогою якого виокремлені ознаки досліджуваних явищ поєднувались у дефініції (підрозділ 1.2); абстрагування, за допомогою якого зосереджується увага на дослідженні сучасних проблем розвитку держави в умовах глобалізації; формально-догматичний метод використовувався для формулювання визначень основних понять, що вивчались у рамках даної роботи (застосовувався у всіх підрозділах дисертаційного дослідження).

Порівняльно-правовий метод використовувався в даному дослідженні для виявлення спільного та відмінного у поняттях національного, народного та державного суверенітету (підрозділ 3.3).

Конкретно-наукові методи використовувались у рамках дослідження для вирішення таких завдань:

– для прогнозування наслідків утворення впливу глобалізаційних процесів на розвиток Української держави (розділ 3) – прогностичний метод;

– для визначення окремих напрямів впливу глобалізації на трансформацію взаємозв'язків держави та громадянського суспільства (підрозділ 2.3.), на модернізацію державної влади (підрозділ 3.2) тощо – метод моделювання;

– для з'ясування функціональних якостей інститутів держави (підрозділи 2.1, 2.2) – функціональний метод.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційне дослідження є одним із перших у вітчизняній науці

комплексним теоретико-правовим дослідженням трансформації держави під впливом глобалізації. В межах дисертації отримано результати, що характеризуються науковою новизною, а саме:

уперше:

– запропоровано авторське визначення глобалізації в сучасних умовах державотворення як сукупності процесів, які впливають на державні інститути, зокрема правові, породжуючи їх модернізацію, та зумовлюють необхідність об'єднання зусиль національних держав з метою подолання загальнолюдських проблем, негативних процесів і явищ, що відбуваються у світі, та боротьба з якими на рівні окремої держави є недостатньо ефективною;

– обґрунтовано, що механізм держави може зазнавати змін унаслідок глобалізаційних процесів, через що державні органи (посадові особи) можуть виконувати нові функції або зазнаватимуть суттєвих трансформацій уже існуючі функції, що, своєю чергою, впливає на процес створення нових державних структур, важливим напрямом діяльності яких стає сприяння адаптації держави до нових глобалізаційних викликів;

– з'ясовано, що глобалізаційні процеси здійснюють правовий вплив на суверенітет держави та запропоровано його класифікацію за такими критеріями: сфера впливу; суб'єкт, що наділений суверенними правами; сферою поширення юрисдикції суб'єкта, що наділений суверенними правами;

удосконалено:

– поняття державної влади як виду публічної влади, що забезпечує державний лад і державне управління, є легітимною та легальною, єдиною та неподільною в межах держави та здійснюється шляхом розподілу владних повноважень з метою забезпечення її ефективності;

– класифікацію функцій держави за територіальною спрямованістю та сферами діяльності на: 1) переважно внутрішні – такі, що спрямовані на забезпечення внутрішньої політики та здійснення яких не виходить за межі території держави (соціальна; фінансова; культурно-ідеологічна тощо); 2) переважно зовнішні, дія яких спрямована на забезпечення виконання зовнішніх завдань держави (оборонна; безпекова; міжнародне співробітництво тощо); 3) змішані (економічна; політична; екологічна; забезпечення та захисту прав та свобод людини тощо);

– понятійно-категоріальний апарат юридичної науки щодо розуміння багатовимірності громадянського суспільства і розмежування міжнародного громадянського суспільства та глобального громадянського суспільства;

набули подальшого розвитку положення щодо:

– особливостей взаємодії держави та громадянського суспільства під впливом глобалізації, що проявляється у такому: держава виникає у суспільстві, проте громадянське суспільство може розвиватися лише у державі з високим рівнем правової свідомості та правової культури населення; громадянське суспільство підтримує демократичні засади та сприяє забезпеченню виконання соціальних гарантій, встановлених державою; громадянське суспільство активізується та згуртовується перед військовою загрозою та гуманітарною кризою через недостатню ефективність державних інституцій;

– характеристик особливостей легітимності влади, а саме: 1) існування політичної комунікації як вирішального ресурсу легітимності влади; 2) сприйняття влади основною частиною суспільства; 3) дотримання демократичних принципів у публічному управлінні. Визначено, що коли легальність є формально-юридичною, то легітимність – соціокультурною характеристикою влади.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

у науково-дослідній роботі – для подальшого здійснення наукових розробок, присвячених впливу глобалізації на інститути держави;

у правотворчості – для підготовки нормативно-правових актів, спрямованих на визначення зовнішньої політики держави та на виконання Україною міжнародних зобов'язань;

у правозастосуванні – для вдосконалення практики застосування норм міжнародного права у процесі діяльності державних органів (їх посадових осіб) України;

у правопросвітній діяльності – для інформування населення щодо подальших шляхів державного розвитку в умовах глобалізації;

у навчальному процесі – при викладанні навчальної дисципліни «Теорія держави і права», підготовки відповідної навчально-методичної літератури. Результати дослідження були використані в навчальному процесі Інституту кримінально-виконавчої служби України (акт впровадження від 20 січня 2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано самостійно. Усі сформульовані у ньому положення та висновки обґрунтовані дисертантом на підставі особистих досліджень.

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи, теоретичні та практичні висновки доповідалися на наукових і науково-практичних конференціях: «Соціально-правовий розвиток: досягнення, перспективи та проблеми» (Тернопіль, 7 грудня 2010 р.; тези опубліковано); «Сучасна фундація права в Україні» (Запоріжжя, 8–9 грудня 2010 р.; тези опубліковано); «Проблеми реформування національного законодавства в умовах адміністративної реформи» (Київ, 31 січня 2011 р.; тези опубліковано); «Адміністративне право України: стан і перспективи

розвитку» (Київ, 23–24 вересня 2011 р.; тези опубліковано); «Право як ефективний суспільний регулятор» (Львів, 6–7 квітня 2012 р.; тези опубліковано); «Конституційно-правові засади модернізації економіки України» (Київ, 24 жовтня 2012 р.; тези опубліковано); «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (Житомир, 10 квітня 2014 р.; тези опубліковано); «Правовий світогляд: людина і право» (Київ, 22 квітня 2014 р.; тези опубліковано); «Ціннісно-правові засади інтеграційних процесів в Україні» (Київ, 21 квітня 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження відображені у 13 наукових працях, з яких 5 статей опубліковані у фахових виданнях з юридичних наук (одна з них – в іноземному), та 8 – у тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Основні методологічні підходи до визначення сутності держави на сучасному етапі розвитку

Методологічні засади дослідження – один із найбільш важливих компонентів об'єктивності отриманих нових знань, основа наукової роботи. Дослідженню поняття методології присвячені фундаментальні праці Х. Н. Бехруза, С. Д. Гусарєва, Б. С. Єрасова, Д. А. Керімова, М. І. Козюбри, Р. Лукича, М. М. Марченка, П. М. Рабіновича, О. Д. Тихомирова, В. М. Сирих, В. М. Селіванова, Л. В. Петрової та інших учених. Водночас кожному дослідженню властива особлива методологічна база, і тому дуже важливо на початку наукової роботи правильно обрати ті напрями, підходи, які стануть керівними у всьому подальшому дослідженні.

Коли говоримо про методологію, то повинні ґрунтуватись на тому, що дане поняття є доволі об'ємним та охоплює низку складових. Як справедливо зазначає Д. А. Керімов, методологія є інтегральним явищем, яке поєднує у собі світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загально- та приватнонаукові методи [59, с. 83]. П. М. Рабінович, характеризуючи методологію юридичної науки, підкреслює, що це система філософсько-світоглядних підходів (матеріалістичний, ідеалістичний, діалектичний, метафізичний), методів (загальнонаукових, групових та спеціальних) та засобів науково-юридичного дослідження (емпіричні та теоретичні), а також учення про їх використання в пізнанні право-державних закономірностей [143, с. 76]. Саме тому на початку будь-якого

дослідження, тим паче юридичного, маємо визначитись із тим, яка саме методологічна база буде використана при виконанні наукової роботи.

Що стосується світогляду, то його уявляють як систему узагальнених поглядів на об'єктивний світ і місце людини в ньому, на ставлення людей до оточуючої їх дійсності і до самих себе, а також зумовлені цими поглядами їх переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності. Світогляд у широкому сенсі слова охоплює сукупність найрізноманітніших поглядів людини на навколишній світ. Це і філософські, і політичні, і правові, й інші погляди і уявлення. У загальному вигляді світогляд формується під впливом матеріального і духовного буття, одержуваних людиною в процесі життєдіяльності різноманітної інформації і різних знань. При цьому знання в галузі юриспруденції, а тим більше – загальнотеоретичні державно-правові знання за своєю природою об'єктивно відображають правову реальність, що оточує людину [102, с. 41]. Саме тому не можна применшувати значення світоглядних установок, притаманних власне населенню України, у формуванні теоретичних основ державного будівництва. З цією метою у дисертаційному дослідженні приділяється значна увага дослідженням вітчизняних науковців, аналізуються роботи вчених з пострадянських країн, з якими ми маємо багато спільного і з точки зору історичного розвитку держави, і з точки зору особливостей правової культури і правової свідомості. Водночас, оскільки центральне місце у пропонованому дослідженні мають займати наукові здобутки західних учених, адже саме на Заході зароджуються й активно розвиваються глобалістичні теорії, вперше визначаються переваги та недоліки глобалізаційних процесів, шляхи подолання негативних явищ, пов'язаних із глобалізацією. Слід визнати, що на території України лише в останні роки розпочато системну роботу з визначення оптимальних шляхів розвитку у глобалізованому світі. Саме тому доцільно використовувати

вже наявні теоретичні та практичні рекомендації з урахуванням національних особливостей України, а отже, необхідно докладно проаналізувати сутнісні характеристики, визначальні ознаки держави (у тому числі – національні особливості Української держави) з метою визначення основних напрямів впливу глобалізації на державу та, відповідно, формування оптимальної моделі державно-правової політики.

Стан розвитку сучасної гуманітарної науки, у тому числі юридичної, можна охарактеризувати як такий, що перебуває у динамічному розвитку та особливістю його є наявність широкого кола методів, прийомів, підходів до пізнання об'єктів. Однак політичне й ідеологічне різноманіття, різні філософські і світоглядні позиції та підходи до вивчення держави і права не виключають, а навпаки, припускають одержання об'єктивних знань, повноцінної інформації про досліджувану матерію [102, с. 43]. Більше того, слід акцентувати увагу на тому, що перед державознавчою наукою в Україні (як і у більшості пострадянських держав) сьогодні поставлено низку нових цілей і завдань. В умовах об'єктивного розширення кола прав, свобод і законних інтересів людини, виходу на перший план диспозитивного методу правового регулювання, збільшення кількості та розширення сфери суспільних відносин, які мають бути врегульовані, тощо необхідно напрацьовувати принципово нові підходи до визначення сутності та призначення державно-правових інститутів. Саме з цією метою слід використовувати плюралізм методологічних підходів дослідження.

Отже, дуже важливим є визначення загальних закономірностей, керівних засад проведення дослідження. У цьому сенсі важливу роль відіграють принципи пізнання досліджуваної матерії. І. В. Табарін, наприклад, наголошує, що такі принципи є характерними для одного з основних філософських підходів – діалектики і визначає такі принципи: історизму, всебічності вивчення предмета дослідження; об'єктивності

наукових розробок; використання категорій діалектики в науковому дослідженні [169, с. 572]. Не применшуючи значення діалектики як справді одного з провідних, найбільш важливих і широко використовуваних підходів, зазначимо, що принципи пізнання доцільно вважати універсальними засадами будь-якого наукового дослідження.

У цій площині нам більше імпонує позиція М. М. Марченка, який зазначає, що принципи наукового пізнання є загальними для теоретико-правової науки. Серед них виділяють такі, як принцип усебічності дослідження, принцип історизму, принцип комплексності у вивченні держави і права, принцип органічного поєднання теорії та практики, практичного підтвердження теоретичних висновків та інші [102, с. 46–48].

Основні принципи, відповідно до яких здійснювалось дане дисертаційне дослідження, – це принцип усебічності, принцип історизму та принцип комплексності.

Загальний зміст *принципу усебічності* полягає в тому, щоб вивчати державно-правові явища не самі по собі, а у взаємозв'язку і взаємодії з іншими явищами, що співвідносяться з ними. Тобто принцип увсебічності дав нам змогу розглянути державно-правові інститути у взаємозв'язку із загальносвітовими економічними, політичними, інформаційними процесами. Повнота й усебічність дослідження припускають також вивчення держави в усіх аспектах, що дають її загальне бачення. Для даного дослідження принцип усебічності є визначальним, адже ми розглядаємо державу з погляду її взаємодії з глобалізаційними процесами, з погляду певної залежності розвитку окремої держави від загальносвітового суспільного розвитку. Водночас даний принцип дає змогу вивчити, яким чином змінюються в умовах глобалізації найбільш важливі інститути держави та як це впливає на національну державу загалом.

Принцип історизму в дослідженні держави передбачає вивчення існуючих державно-правових явищ не тільки з погляду їх сьогодення, а й з позицій їх минулого і майбутнього. Як цілком справедливо зазначав Ф. Енгельс, теоретичне мислення кожної епохи – це історичний продукт, який у різні часи набирає різних форм і тому отримує дуже різноманітне сутнісне наповнення. Із даного умовиводу робиться висновок, що наука про мислення, як і будь-яка інша наука, є наукою історичною, наукою про розвиток людського мислення [203, с. 69]. Звичайно ж, загальнотеоретичні державно-правові дослідження мають ґрунтуватись саме на принципі історизму. За допомогою даного принципу можна отримати дуже важливі відповіді на питання, що стосуються причин виникнення держави, умов її становлення та розвитку в сьогоденні і в минулому, основних перспектив і тенденцій її еволюції в майбутньому. Розглядається історія розвитку державно-правових та інших явищ у двоякому сенсі – як рух у часі, процес і як пізнання цього процесу. Ця мета полягає в глибокому і всебічному пізнанні як конкретної держави, в нашому випадку – України, так і у використанні історичного досвіду для її розвитку та вдосконалення.

Сутність *принципу комплексності* вивчення держави полягає у тому, щоб досліджувати її не тільки з юридичного погляду, а й з філософського, соціологічного, економічного, політологічного. Важливо розглядати всі аспекти й елементи держави не тільки в статиці, а й у динаміці: як вони виникли, як розвивалися і якими стали тепер. При цьому в процесі пізнання державно-правових явищ використовуються категорії і поняття і юридичні, і з арсеналу інших наук. Зокрема, значну роль у даному дослідженні відіграють такі філософські категорії та поняття, як «сутність», «форма», «механізм», «структура», «функція», «система», «елемент» та ін. [102, с. 46–48].

Поряд із принципами наукового пізнання важливе місце в методології наукового дослідження відводиться методологічним підходам. У науковій юридичній літературі зазначається, що *методологічний підхід* – це сукупність знань про процес наукового дослідження; побудована на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядна аксіоматична ідея (засада), яка постулює загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження [51, с. 32].

Слід погодитись з І. В. Алексєєнко, що найважливішою вимогою до вибору методологічного інструментарію і концептуальних підходів є здатність виявлення таких закономірностей, які дають змогу розкрити стан, сутнісні характеристики, тенденції та перспективи об'єкта дослідження в умовах глобалізації [3, с. 11]

Звичайно ж, важливу роль у рамках даного дослідження відіграє *діалектичний підхід*. Важливість діалектики складно переоцінити для будь-якого наукового дослідження. Проблема лише у тому, що доволі часто сьогодні применшується значення цього підходу. Це пов'язано з тим, що у радянські часи часто надто буквально сприймалась думка Ф. Енгельса про те, що саме діалектика є для сучасного природознавства найправильнішою формою мислення, адже вона одна презентує аналогію, а отже, метод пояснення для процесів розвитку, що відбуваються в природі, для загальних зв'язків природи, для переходів від однієї сфери дослідження до іншої [203, с. 69]. Нерідко це призводило до того, що матеріалістичну діалектику визначали як єдиний метод пізнання. Однак тут слід зауважити, що беззаперечним здобутком К. Маркса і Ф. Енгельса є визначення та обґрунтування діалектичного матеріалізму, адже до того згаданий підхід сприймався переважно в ідеалістичному ракурсі.

Фундаментальним, узагальненим підходом до пізнання дійсності є саме діалектичний. Він надає реальну змогу пошукувачеві бути

методологічно озброєним і належним чином досліджувати ознаки та властивості об'єкта, інтерпретувати отримані результати, вишукувати та надавати оцінку причинно-наслідковим зв'язкам. Крім того, належне використання діалектичного методу зумовлює можливість знаходження для дослідника відповідей на питання, що стосуються наявних суперечностей між формою і змістом, об'єктивними та суб'єктивними ознаками досліджуваного об'єкта.

Є всі підстави ствердно говорити про те, що ключовим інструментарієм наукового дослідження є діалектичний аналіз держави під впливом глобалізації. За допомогою діалектики, зокрема, досліджуються функції держави, а також поняття державної влади і державного суверенітету у їх взаємозв'язку з об'єктивними процесами глобалізації та суб'єктивними підходами до формування державної політики та визначення подальших напрямів державно-правового розвитку в сучасних умовах.

У даному дослідженні важливу роль відіграють закони і методи діалектики. Так, закон єдності й боротьби протилежностей відповідно до свого «класичного» призначення дає змогу виявити певні тенденції, скажімо, у сфері міжнародних відносин, що характеризуються значною кількістю суперечностей та, безсумнівно, впливають на розвиток функцій держави. Стосовно методів, то, зокрема, завдяки застосуванню критично-діалектичного методу вдалося підійти до конструктивного розв'язання низки складних проблем глобалізації, її впливу на держави, надати визначення та запропонувати теоретико-правове тлумачення дискусійних явищ.

До одного з головних напрямів методології нашого дослідження, звичайно ж, слід віднести *системний підхід*, мета і завдання якого полягають у дослідженні певних об'єктів як складних систем. Системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання

сутності держави, формуванню цілісного уявлення про трансформації інститутів держави в умовах глобалізації.

Варто наголосити, що системне уявлення про державу як складну багатофункціональну структуру надає можливість впритул підійти до належного усвідомлення і подальшого розв'язання теоретико-правових та галузевих проблем, таких як: співвідношення держави і громадянського суспільства; умови та напрями розвитку держави; співвідношення державної влади та влади наддержавних і міжнародних утворень та інституцій.

Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових [81, с. 5]. Тобто в даному випадку ми говоримо про вичленування сутнісних характеристик держави (функцій держави, механізму держави зокрема) та визначення, яким чином вони трансформуються під впливом глобалізаційних процесів. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на процеси державотворення, що дає змогу виявити сутність цілісності системи.

Звичайно ж, дане дослідження виконувалось і за допомогою *синергетичного підходу*. Синергетична методологія до певної міри може вважатись логічним продовженням і доповненням системного підходу, проте вона оперує такими характеристиками, як процедурність, динамічність, розвиток, спрямованість. Синергетичний підхід уявляється як міждисциплінарна концепція пояснення реальності.

Синергетика допомагає вивченню систем, що саморегулюються (у тому числі випадкових), та процесів. Зокрема, у даній дисертаційній роботі завдяки синергетичному підходу розглядаються питання функціонування громадянського суспільства.

Водночас синергетичний метод застосовувався для якісного опрацювання функцій держави, їх характеристик. Переважно мова йдеться саме про самоорганізацію як головний принцип виникнення та існування окремих інститутів і проявів державності. Нові дані про конструктивну роль випадку в суспільному розвитку пояснюють суб'єктивний чинник у державно-правовому житті суспільства, дають можливість поряд із закономірними причинно-наслідковими зв'язками враховувати й випадкові, ймовірнісні зв'язки [12, с. 22]. Отже, за допомогою синергетичного підходу досліджено трансформацію ролі держави та її функцій у контексті сучасних процесів глобалізації, розглянуто взаємодію та взаємозалежність держави і громадянського суспільства.

Наступним підходом, на якому варто було б спинити увагу, є *логічний підхід*. Його застосування в дослідженні розвитку державно-правових інститутів дає можливість з'ясувати внутрішню будову механізму держави та його взаємодію з іншими системами, що створюються з метою врегулювання суспільних відносин. Незважаючи на те, що «сама формальна логіка являлась, починаючи з Аристотеля і до наших часів, ареною жорстких суперечок» [203, с. 69], формально-логічному методу належить важлива роль у аналізованих наукових пошуках. Зокрема, з використанням методу аналізу досліджувались питання взаємодії держави та громадянського суспільства в сучасних умовах як важливий фактор розвитку державно-правових інститутів загалом. Широко використовувався метод синтезу, що дало змогу запропонувати певні визначення актуальних для теми дисертації понять (поняття глобалізації, наприклад). За допомогою методу абстрагування ми зосередили увагу на дослідженні сучасних проблем розвитку держави в умовах глобалізації, не спиняючись докладно на історичних етапах її розвитку.

В контексті методологічного опису даної дисертації варто вказати, що з метою надання власних визначень понять (що саме по собі, на переконання дисертанта, є важливою складовою будь-якої дисертаційної роботи та може претендувати на елементи її наукової новизни) фактично протягом усієї роботи автором активно використовувався формально-догматичний метод.

Не слід ігнорувати у рамках даного дослідження, звичайно ж, і *порівняльно-правовий підхід*. Даний підхід має важливе значення для будь-якого сучасного дослідження у сфері теорії держави і права, адже саме порівняльний аналіз найчастіше дає змогу визначити переваги та недоліки використання певної моделі державно-правового будівництва, розвитку державних інституцій тощо [172, с. 7]. Такий підхід використовується для порівняння схожих за назвою та відмінних за змістом явищ державно-правової дійсності. Порівняльно-правовий підхід використовувався в даному дослідженні, зокрема, для виявлення спільного і відмінного у поняттях національного, народного та державного суверенітету.

Відомо, що *аксіологічний метод* наукового пошуку ставить на меті з'ясування ціннісних характеристик явищ, до досліджуються. Йдеться про такі характеристики, як державність, справедливість, свобода, солідарність, легальність та легітимність тощо. У рамках дисертаційного дослідження, присвяченого трансформації держави під впливом глобалізації, на перший план у сенсі використання аксіологічного методу виходять такі явища, як вплив чинників глобалізації на процеси державотворення, видозміну функцій держави, модернізацію інститутів громадянського суспільства, суверенітет сучасної Української держави. Попри очевидний міждисциплінарний і комплексний характер глобалізації, яка тією чи іншою мірою впливає на всі чи переважну більшість держав, у контексті аксіологічного підходу ми маємо змогу

проаналізувати вплив глобалізації на державу крізь призму ціннісних орієнтирів, котрі панують у тому чи іншому суспільстві, взаємин держави та пересічного громадянина, реальних чи декларативних приписів законодавства стосовно взаємної відповідальності держави та особи тощо.

Багатовіковий світовий досвід державно-правового розвитку вдихнув життя у численні й різноманітні політико-правові теорії і доктрини. Всі вони спираються на різні методи, підходи та отримують далеко не однакові висновки і результати [65, с. 12]. Досліджуючи порівняно нове для юридичної науки явище – глобалізацію та вивчаючи ступінь її впливу на державно-правове будівництво, ми повинні враховувати та використовувати у своїй роботі якомога більш сучасний методологічний інструментарій. Тому поруч із такими класичними науковими підходами, як діалектичний, системний, логічний тощо, ми використовуємо у рамках даного дослідження методологічні підходи, притаманні сучасним дослідженням сфери теорії держави і права.

Зокрема, дедалі більше авторів вважають за доцільне використання *антропологічного (персонального) підходу*. Він сприяє з'ясуванню змісту державно-правових інститутів з огляду на необхідність законодавчого закріплення прав та свобод людини, її інтересів та потреб, вона повинна стати основним системоутворюючим елементом суспільства як певної цілісності та його окремих структурних елементів. Важливість антропологічного підходу до вивчення впливу глобалізаційних процесів на розвиток держави полягає у тому, що в сучасних умовах під впливом міжнародно-правової стандартизації у сфері забезпечення прав людини сутнісні характеристики держави трансформуються. Людина, її права та свободи стають визначальним фактором у формуванні державної політики, а реальне забезпечення прав людини – одним із визначальних факторів розвитку державно-правових інститутів.

Поряд із антропологічним підходом, який пов'язаний із сутністю та діяльністю людини, важливе місце у сучасних юридичних дослідженнях відводиться *феноменологічному підходу*.

Феноменологія вивчає соціальний світ за допомогою певних форм його пізнання, які створюються та існують у межах людської свідомості. Ми погоджуємося із тим, що з певною мірою умовності феноменами можуть вважатись усі чи переважна більшість соціальних явищ. Аналізуючи зазначені соціальні явища, послуговуючись усвідомленням їх походження, трансформації, є всі підстави такого роду феномени досліджувати через інструментарій феноменології. Саме тому феноменологічний підхід дає змогу розкрити сутність такого суперечливого і складного для розуміння явища, як глобалізація, виокремити сутність глобалізації у правовій сфері, зокрема впливу глобалізації на інститути держави.

Надзвичайно важливим для даного дослідження є *світосистемний підхід*, основою якого є вивчення світових регіонів або ж світу в цілому як систем взаємодії, що історично формуються, в яких окремі країни, суспільства і цивілізації виявляються лише як результат поєднання тих чи інших системних факторів. Згідно із світосистемним підходом, світ – це не сукупність країн або товариств, і ці утворення мало що можуть пояснити в глобальних процесах, а певна історична система, світова економіка, заснована на поділі праці [54, с. 522].

Становлення світосистемного погляду на людське співтовариство відбувалося наприкінці 60-х років ХХ ст. паралельно з усвідомленням глобальних проблем і процесів взаємозалежності різних країн світу одна від одної. Сьогодні ця позиція доповнюється переконанням, що нова ситуація неминуче змінює кут пізнання всього, що відбувається на Землі й супроводжується формуванням нового рівня концептуалізації.

Глобалістське бачення сучасного людства, розуміння його як взаємопов'язаної спільності, що формується через взаємодію різних господарських і політичних структур, відокремлює світосистемний підхід від *цивілізаційного*, в якому увага дослідників найчастіше акцентується на відокремленості, самотності масштабних культурних систем людства.

Можна сказати, що існують певні антагоністичні характеристики світосистемного та цивілізаційного підходу. Прихильники цивілізаційного досить жорстко критикують світосистемний підхід і навпаки – використовуючи у своїх дослідженнях світосистемний підхід, науковці наголошують на недоцільності використання цивілізаційного.

Досить чітко демонструє недосконалість світосистемного підходу і на противагу – переваги цивілізаційного прихильник останнього М. Мєлко. Зокрема, цим автором виокремлюються чотири основних «недоліки світосистемного підходу»:

1. Світосистемна теорія має матеріалістичну основу і зорієнтована на узагальнення, що стосуються світу в цілому. Одна з проблем, обговорюваних у рамках даної парадигми, пов'язана з «недорозвиненими країнами» – терміном вельми показовим – і зводиться до з'ясування того, якою мірою вони відстали на шляху модернізації або ж якою мірою цей розвиток був спотворений залежністю від більш розвинених країн.

З цивілізаційного погляду і те, й інше – лише один бік питання, другий же бік – здатність іншої цивілізації освоїти і трансформувати західні технології. У руслі такого ж підходу ми з'ясовуємо, якщо Китай трансформував індійський буддизм до такої міри, що він став схожий радше на даосизм, то чи не зможе він у ХХІ ст. трансформувати західні технології та політичні ідеї таким чином, щоб вони відповідали китайській культурі.

2. Світосистемний підхід заснований на уявленні про однолінійну еволюцію, ігноруючи можливості ендогенного розвитку. Всупереч

твердженням про існування глобальної системи, інші регіони зберігають свою цивілізаційну специфіку: Китай, Росія, Африка та ін.

3. Світосистемна теорія надто багато уваги приділяє взаємодії між суспільствами, ігноруючи їх внутрішню специфіку.

4. Світосистемна теорія усуває можливість порівняльного вивчення суспільств [216, с. 48].

Стосовно згаданих недоліків, які, варто зазначити, мають право на існування та наділені значним теоретичним підґрунтям, слід відмітити таке. Передусім слід визнати, що світосистемний підхід дійсно зорієнтований на узагальнення, що стосуються світу в цілому. Однак такий кут зору дає змогу охопити доволі широке коло проблем, які мають глобальне, а відповідно – найбільш важливе для людства значення. Не можна також заперечувати необхідність дослідження впливу більш розвинених країн на становлення «відсталих» чи «недорозвинених» держав. Використання подібних термінів для диференціації країн за рівнем їх розвитку у рамках світосистемного підходу дає змогу визначити основні переваги та недоліки глобалізаційних процесів для держав із різним ступенем розвитку та, відповідно, з різними можливостями. Тобто, якщо цивілізаційний підхід дає нам можливість з'ясувати взаємовплив та можливість взаємопроникнення в умовах глобалізації певних культурних особливостей різних цивілізацій, за допомогою світосистемного підходу ми можемо уявити цілісну картину сучасного світового розвитку.

По-друге, світосистемний підхід не заперечує можливості збереження специфічних характеристик та особливостей певних регіонів, а лише розглядає їх спільні характеристики, вектори розвитку в сучасних умовах, об'єднує різноманітні елементи у єдину, хоча і розгалужену, однак цілісну систему.

Щодо третього «недоліку» світосистемного підходу (ігнорування внутрішньої специфіки суспільств, переважно досліджуючи взаємодію

між ними), то слід зауважити, що дослідження взаємозв'язків, взаємозалежності між різними суспільствами (цивілізаціями) також дає змогу визначити їх характерні особливості, співвідношення між собою, відмінності. При чому такий аналіз взаємозв'язків між суспільствами дає змогу акцентувати увагу на питаннях, які можуть бути проігноровані у випадку, коли досліджується (навіть доволі ґрунтовно) кожен тип суспільства відокремлено від інших [145, с. 588]. Хоча тут варто зазначити, що в даному випадку вибір методологічного підходу до дослідження зумовлюється метою та завданнями такого дослідження. Тобто у тому випадку, коли дослідження стосується виключно історичного генезису певного суспільства (цивілізації), то за основу варто брати цивілізаційний підхід, оскільки в даному випадку нас переважно цікавитимуть історичні етапи розвитку, певні події, які вплинули на еволюцію об'єкта дослідження. Однак у дослідженнях, які мають на меті спрогнозувати подальший суспільний розвиток або визначити певні закономірності генезису суспільств, обов'язково мають враховуватись взаємозв'язки між ними, а тому слід використовувати світосистемний підхід.

Зовсім не можна погодитись із четвертою тезою, висловленою для демонстрації переваги цивілізаційного підходу порівняно з світосистемним, а саме з положенням, що світосистемний підхід усуває можливість порівняльного вивчення суспільств. Звичайно ж, власне порівняльно-правове дослідження навряд чи може здійснюватись на основі світосистемного підходу, адже сутністю порівняльного дослідження є зіставлення (певною мірою навіть протиставлення) об'єктів дослідження. Світосистемний підхід передбачає вивчення досліджуваних явищ у їх взаємозв'язку. Однак, вивчаючи взаємодію певних феноменів одне з одним, ми змушені їх певною мірою зіставляти,

порівнювати, тому світосистемний підхід не виключає порівняльно-правових досліджень, але, можливо, певною мірою обмежує їх.

Крім того, вважаємо, що питання застосування або світосистемного, або цивілізаційного підходу є дійсно актуальним для історичних (історико-правових) досліджень. У рамках загальнотеоретичних досліджень доцільно використовувати обидва підходи шляхом їх поєднання (почергового використання). Зокрема, у рамках даного дослідження світосистемний підхід, безумовно, відіграє більш значну роль, оскільки центральним елементом дослідження є глобалізація, тобто явище, яке за своєю суттю породжує взаємозв'язки. Водночас об'єктом дослідження є саме національна держава, і Розділ 3 цієї дисертаційної роботи присвячений саме характерним особливостям держави на прикладі України, тому в даному випадку йдеться саме про доцільність застосування цивілізаційного підходу.

Не применшуючи значення загальнонаукових і спеціально-наукових підходів, про які ми говорили вище, слід зазначити, що важливе значення для будь-якого дослідження відіграють *конкретно-наукові (приватнонаукові) методи*. Конкретно-наукові методи у рамках дисертаційної роботи, присвяченої впливу глобалізації на трансформацію держави, слугували для такого:

– для прогнозування наслідків утворення впливу глобалізаційних процесів на розвиток Української держави – прогностичний метод;

– для визначення окремих напрямів впливу глобалізації на трансформацію взаємозв'язків держави та громадянського суспільства, на модернізацію державної влади тощо – метод моделювання;

– для з'ясування функціональних якостей інститутів держави – функціональний метод.

Отже, ми з'ясували, що усвідомлення сутності такої форми суспільної організації, як держава, визначення її ролі у житті суспільства

відбувається за допомогою найрізноманітніших методів наукового пізнання. Слід зауважити, що з методологічного погляду важливим є той факт, що попередні теоретичні дослідження аналізуються, узагальнюються, приводяться у відповідність до реалій сьогодення. З питань визначення сутності держави та її значення точаться гострі дискусії, починаючи власне з моменту виникнення такого феномену. В рамках даного дисертаційного дослідження не ставиться за мету визначення єдино правильного підходу до розуміння сутності сучасної держави, однак ми маємо визначити найбільш характерні риси держави, які відіграють суттєву роль у забезпеченні її існування у глобалізованому світі.

Слід зазначити, що у юридичній літературі міститься велика кількість визначень держави. Характерною особливістю усіх без винятку визначень держави є те, що основною її характеристикою є наявність влади, апарату примусу. Таке визначення особливо є характерним для пострадянських країн і пояснюється це доволі просто. Ще В. І. Леніним було визначено, що держава є «особлива сила для придушення» [88, с. 9] та далі більш докладно: «Держава є особливою організацією сили, є організацією насильства для придушення будь-якого класу» [88, с. 12].

Сучасний підхід до визначення держави не заперечує наявності владних повноважень, однак переважно акцент робиться на соціальному значенні держави, а не на заходах її забезпечення.

Найчастіше можна зустріти визначення держави як особливої організації політичної влади, що існує у соціально неоднорідному суспільстві, за допомогою якої здійснюється управління загальносуспільними та місцевими справами [203, с. 79]; яка сприяє здійсненню конкретних класових, загальнолюдських, релігійних, національних та інших інтересів у межах певної території [104, с. 86]. Існують також і інші підходи до визначення держави, які характеризують

окремі її аспекти (наприклад, визначають її як політичну організацію всього суспільства).

Держава – це організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства, який за допомогою правових норм організовує спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права та інтереси громадян [204, с. 80].

Не спиняючись окремо на різних підходах до визначення держави, візьмемо за основу таке, що, на нашу думку, найбільш об'єктивно відображає сутність держави.

«Держава – це суверенна політико-територіальна організація соціально неоднорідного суспільства (населення), що має публічну владу, яка здійснюється спеціальним апаратом управління та апаратом примусу на основі юридичних норм, котрі забезпечують узгодження соціально-групових, індивідуальних і суспільних інтересів» [153, с. 65].

При цьому слід зауважити, що в рамках даного дослідження важливим є визначення сутності саме національної держави. Це пояснюється дуже просто – в умовах глобалізації нерідко виникає питання про можливість утворення єдиної світової глобальної держави [181, с. 256; 43, с. 534; 71, с. 4–6], або виокремлюються ознаки держави у наддержавних утвореннях [205, с. 65; 147, с. 8]. Водночас націоналізм протиставляється глобалізму, тобто наявність національних держав і власне їх визначення як основної на сьогодні форми організації суспільства свідчить про передчасність висновків про можливість утворення глобальної організації, яку можна було б визначити як державу [108, с. 76–83; 170, с. 28].

І. В. Алексеєнко розглядає національну державу як історичний тип політичної організації громадянського суспільства, що виражає волю і забезпечує захист інтересів громадян на основі соціокультурної, історичної, економічної, територіальної спільності [3, с. 9–10].

Водночас слід звернути увагу, що сучасний підхід до визначення держави (національної держави) ґрунтується також на теорії держави «нічного сторожа», яка першопочатково була сформульована з акцентом на ключовому завданні держави в забезпеченні правопорядку у країні за мінімально необхідного, визначеного тим же законодавством, втручання держави у приватний сектор. Економіка, як і низка інших соціальних інститутів, традиційно вважалась сукупністю суспільних відносин, вплив держави на які мав бути суттєво обмежений. Головне призначення держави згідно з цією теорією – обслуговування населення, що першочергово отримує вираз у наданні різноманітних публічних послуг. Йдеться про так зване «людиноцентристське» чи «публічно-сервісне» спрямування дій держави.

Якщо підійти до характеристики держави та її призначення, особливо у контексті сучасних процесів глобалізації, при збереженні ідеї правової держави і народженні нової теорії сервісної й ефективної держави, покликаної задовольняти потреби суспільства і кожного окремого його члена, то слід особливо увагу зосередити на функціональному виразі держави. Тобто в даному випадку основною характеристикою держави буде її соціальна роль і значення.

Доволі часто у визначеннях держави можна зустріти зауваження про виключне право, яким наділена держава, щодо встановлення податків, зборів та інших загальнообов'язкових платежів. Ми погоджуємось із тим, що фіскальна функція держави є дійсно однією з визначальних її ознак, однак вона слугує для забезпечення функціонування держави в цілому та є одним із проявів владних повноважень держави.

В умовах глобалізації (відповідно для нашого дослідження) більш важливе значення відіграють такі дві характерні особливості держави:

- 1) наявність стійких зв'язків із населенням (відносини громадянства, підданства, а також визначення спеціальних правових

режимів для певних категорій осіб – надання статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту). Важливість такої характеристики пояснюється тим, що в сучасних умовах дедалі більш поширеним є явище космополітизму, зростання інтенсивності міграційних процесів. Однак саме національна держава має особливий правовий зв'язок з громадянами, за допомогою якого забезпечуються їх громадянські, політичні та соціальні права, тому такий зв'язок має бути визначальною характеристикою держави;

2) місце держави на міжнародній арені. Йдеться про обов'язковість певної автономії держави, що проявляється насамперед у здатності самостійно приймати рішення, які стосуються формування її зовнішньої та внутрішньої політики. У даному випадку ми не говоримо про абсолютне виключення можливості впливу на внутрішні справи держави, однак абсолютно усі рішення мають прийматись самостійно, без втручання з боку інших країн, міжнародних організацій тощо.

Отже, виокремлення характерних для сучасного етапу державного розвитку ознак держави дає нам змогу сформулювати визначення держави, яке є найбільш прийнятним у рамках даного дослідження.

Держава – складна організація суспільства, створена з метою врегулювання суспільних відносин, забезпечення найважливіших суспільних потреб і з цією метою наділена публічною владою, що закріплюється у правових нормах та поширюється на чітко визначеній території; є самостійним і незалежним учасником міжнародних відносин та має стійкий правовий зв'язок із населенням.

1.2 Сучасні підходи до розуміння глобалізації в контексті впливу на процеси державотворення

Сьогодні ми є свідками значної кількості подій і явищ, які відбуваються у світі та окремо або в сукупності впливають на кожного суб'єкта міжнародних відносин. Держави сьогодні взаємодіють не тільки одна з одною, а й з дедалі зростаючою кількістю міжнародних організацій, різноманітних наддержавних утворень. При цьому зв'язки стають дедалі тіснішими, суб'єкти міжнародних відносин стають все більш взаємозалежними як у фінансово-економічних відносинах, так і в інших сферах. Світ «глобалізується». Звичайно, такий стан речей відбивається на всіх сферах суспільного життя. Надзвичайно ж важливими сферами суспільного життя, на які впливають глобалізаційні процеси, є сфери державного будівництва, управління суспільними відносинами, тобто ті сфери, які належать до виключної компетенції держави, але в умовах глобалізації виникають питання стосовно поширення на них юрисдикції інших утворень.

Водночас поняття «глобалізація» не є однозначним і часто використовується у зовсім різних, іноді протилежних значеннях. Частково це пов'язано з тим, що не існує єдиної точки зору стосовно часу виникнення цього поняття і, так само, часу виникнення самих процесів глобалізації.

Передусім спробуємо визначити, коли з'явився термін «глобалізація». Існує декілька підходів до вирішення цього питання. Але якщо їх узагальнити, то можна дійти висновку, що виникнення терміна «глобалізація» відбувалося в кілька етапів:

1. 1944 рік – умовно можна назвати енциклопедичним етапом – уперше було зафіксовано слово «глобалізувати» у Словнику Merriam – Webster [42, с. 65].

2. 1960 рік – науковий етап – перше вираження сучасного розуміння глобалізації, виникнення терміна «глобалізація», але дещо «несерйозне» його сприйняття [189; 20, с. 9];

3. 1983 рік – економічний етап – термін «глобалізація» вживає американський економіст Т. Левітт, саме йому приписується визначення цього терміна. Починаючи з цього періоду термін набуває широкого вжитку в науковій літературі [4, с. 9; 20, с. 12];

4. 90-ті роки ХХ ст. – інформаційний етап – термін «глобалізація» стає широко використовуваним, з'являється в пресі, обізнаність у даній сфері стрімко поглиблюється. Доказом цього може слугувати, наприклад, такий факт – німецький професор Е. У. фон Вайцеккер дослідив, що у газеті «Франкфуртер альгемайне» цей термін уперше згадується у 1993 році.

Стосовно глобалізації як явища у підходах щодо часу її виникнення існують суттєві розбіжності. Загалом можна виділити такі точки зору стосовно часу виникнення глобалізації.

Згідно з першим напрямом глобалізація виникла в період існування стародавніх цивілізацій і датують цей період приблизно 200–150 років до н. е., зазначаючи при цьому: «глобалізація була присутня на всіх щаблях розвитку групи/соціуму/етносу/суперетносу, відколи людина з тих чи інших причин зрушила з місця й почала освоювати відому на той час планету» [4]; пояснюючи це тим, що торгівля існувала завжди, у тому числі й міжнародна [90].

Відповідно до другого підходу у процесі розвитку глобалізації виділяють кілька періодів, починаючи з XV–XVI ст. – епохи великих географічних відкриттів та заснування колоніальних імперій. Так, Є. П. Буравльов виділяє три цикли глобалізаційних процесів, початок першого з яких датує приблизно 1492 року [20, с. 11].

Представники третього підходу датують зародження глобалізаційних процесів XVI–XVII ст., тобто періодом, «коли предметами міжнародної торгівлі були переважно агропродукти й ремісничі вироби, вона здійснювалась, головним чином, між країнами Європи та її найближчого оточення. Цей ареал активної на той час інтернаціоналізації господарського життя і становив «світову економіку» тієї епохи» [98].

Відповідно до четвертого підходу глобалізація є новим явищем, що виникло наприкінці XX ст. у зв'язку із розвитком науково-технічних засобів для передачі та поширення інформації [10]. Наприклад, Е. У. фон Вайцеккер пов'язує її виникнення з трьома причинами: 1) поступовий розвиток світової економіки у напрямі лібералізації та усунення митних бар'єрів; 2) розвиток Інтернету; 3) кінець біполярного світу [22].

На нашу думку, найбільш обґрунтованою є позиція, відповідно до якої глобалізація у тому вигляді, в якому ми її уявляємо собі сьогодні, розпочалась наприкінці XIX – на початку XX ст. [44]. Фактори, які обґрунтовують цю точку зору, такі:

- у цей період створюється міжнародна система телеграфного зв'язку;
- було введено міжнародну лінію зміни дат, світ був поділений на часові пояси;
- значних зусиль міжнародні організації докладають для розвитку транспорту та зв'язку тощо.

У сучасних умовах державотворення дуже важливим є дослідження феномену глобалізації. Адже на сьогодні неможливо уявити будь-які зміни всередині держави, які б відбувалися без урахування процесів глобалізації [148, с. 14]. Державотворення у рамках даного дослідження ми розуміємо як «історичний процес будівництва держави, створення і

розвитку її правових, політичних, економічних, ідеологічних, військових, фінансових та інших інститутів і забезпечення їх функціонування. Сучасне українське державотворення, засноване на теоріях демократичної, правової і соціальної держави, спрямоване на розвиток демократичних інститутів держави, підвищення ефективності діяльності всіх гілок влади, на забезпечення і захист прав та свобод громадян, втілення соціальної справедливості у суспільстві» [204, с. 164]. Отже, спробуємо з'ясувати, які ж характерні особливості умов розвитку держави сьогодні.

Передусім слід зазначити, що сьогодні на процеси державотворення впливають, окрім глобалізації, й інші явища, іноді протилежні за своєю суттю глобалізації. Визначимо сучасні умови державотворення на прикладі Української держави:

- 1) Україна стоїть на шляху будівництва демократичної, соціальної, правової держави;
- 2) як один із пріоритетних шляхів розвитку державна влада України обрала інтеграцію до Європейського Союзу;
- 3) в Україні відбуваються процеси реформування найважливіших державно-правових інститутів;
- 4) політичне становище в Україні є нестабільним;
- 5) як і більшість інших країн світу, Україна перебуває в умовах фінансової кризи тощо.

Все це зумовлює необхідність глибокого теоретико-правового дослідження процесів та явищ, що відбуваються у світі, з метою використання позитивного світового досвіду під час модернізації власної правової системи, а отже, свідчить про необхідність вивчення глобалізації як однієї з найважливіших тенденцій сьогодення.

Першими глобалізацію почали досліджувати вчені-економісти. Саме тому їх визначення глобалізації є найбільш відпрацьованими, але

здебільшого вони визначають глобалізацію у вузькому значенні, наприклад, як процес інтеграції міжнародних потоків у світовому економічному просторі, в основі якої лежать зміни на фінансових ринках [149, с. 118–119]. Нас же, керуючись темою дисертаційного дослідження, цікавить насамперед теоретико-правове розуміння глобалізації.

Праворозуміння – усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій. Праворозуміння передбачає усвідомлення не тільки фактичної правової дійсності, а й правових моделей майбутнього [28, с. 696].

Отже, передусім слід звернути увагу на теорію глобалізації як на наукову концепцію сучасної держави (глобалізм). У найбільш загальному вигляді у даній теорії йдеться про стирання державних кордонів у результаті уніфікації всіх сфер життєдіяльності різних суспільств світу, про створення єдиної світової держави. При цьому західний світ пропонується вважати зразком для всіх держав, які повинні модернізувати власні політичні, правові системи відповідно до цього еталону [153, с. 88–89]. Дана концепція є одним із факторів негативного ставлення до глобалізації. Адже Захід, який уособлюють США, не завжди є прикладом наслідування для інших країн [91; 96, с. 74].

Проте необхідно зазначити, що, окрім сприйняття глобалізації як правової доктрини, її (в переважній більшості випадків) сприймають як складний процес. Для прикладу наведемо кілька визначень глобалізації як процесу.

1. Глобалізація – загальносвітовий соціальний процес, що містить потоки ідей, капіталів, товарів, науково-технічних досягнень, політичних норм і стандартів, законодавства, котрі зумовлюють розвиток світової спільноти як цілісної економічної, міжнародно-правової, політичної, соціокультурної суперсистеми [56, с. 14]. Дане визначення є доволі

глибоким, охоплює усі напрями впливу глобалізації на суспільне життя, проте згідно з таким визначенням обов'язковою умовою є виникнення «світової спільноти як цілісної... суперсистеми». На нашу думку, для глобалізації як процесу наслідки є не важливими, більше значення мають явища, які відбуваються під час глобалізації.

2. Глобалізація – це процес, що долає територіальні й культурні кордони країн [53]. Таке визначення є чітким та лаконічним, проте, на наш погляд, не розкриває усієї суті явища.

3. Глобалізація – складний процес, пов'язаний зі стрімко зростаючим рухом ідей, капіталів, технологій, товарів та послуг у всьому світі [66]. Дане визначення є доволі вдалим, проте, на нашу думку, слід було б зазначити, яким чином даний процес впливає на світ.

Досліджуючи глобалізацію як процес, можна зрозуміти, яким чином вона впливає на правову сферу в цілому та на державотворення зокрема.

Значна кількість наукових робіт присвячена вивченню впливу глобалізації на правову сферу. Це питання у своїх працях розглядали такі вчені, як Є. Г. Лук'янова, В. В. Балитніков, М. М. Марченко, С. М. Шахрай, В. В. Лунєєв, Б. В. Макогон та ін.

Глобалізація правової сфери охоплює низку факторів, серед яких можна виділити такі:

- зближення правових систем різних держав, утворення регіональних правових систем та, у підсумку, світової правової системи;
- виникнення нових об'єктів правового регулювання у зв'язку зі швидким поширенням науково-технічних здобутків, появою нових глобальних проблем;
- введення єдиних юридичних термінів, визнання певних принципів, стандартів, правових інститутів у всьому світі;
- трансформація правової культури та правової свідомості тощо.

Проте найбільше нас цікавить, як саме процеси глобалізації впливають на державу.

Для того, щоб визначити, яким чином процеси глобалізації впливають на державу в цілому та на процеси державотворення зокрема, визначимо основні ознаки держави, та відповідно до визначених ознак з'ясуємо основні напрями впливу глобалізації на державу.

Основними ознаками держави є:

- публічна (державна) влада – це публічно-політичні відносини з управління та підкорення між суб'єктами, що спираються на державний примус;
- наявність апарату управління – системи державних органів та апарату примусу – установ примусового характеру;
- наявність права – без права держава не може управляти суспільством, право сприяє здійсненню прийнятих нею рішень;
- територія – простір, у межах якого держава поширює владу на населення, яке проживає на цій території;
- суверенітет – верховенство на власній території та незалежність у міжнародних відносинах;
- правовий зв'язок між державою та індивідом – відносини громадянства (підданства);
- встановлює систему оподаткування та фінансового контролю;
- має єдину грошову систему та формальні реквізити – офіційні символи [113, с. 186].

З приводу того, яким чином глобалізація впливає на державну владу, на суверенітет окремої держави, точаться гострі дискусії. Тому вважаємо за доцільне спинитися докладніше на цих питаннях дещо далі, проте в загальному вигляді слід зазначити, що глобалізаційні процеси, безумовно, впливають на державну владу та суверенітет шляхом,

наприклад, делегування державою певної частини своїх владних повноважень наддержавним утворенням.

Апарат держави і апарат примусу можуть зазнавати таких змін унаслідок глобалізаційних процесів:

– на існуючі державні органи (посадові особи) можуть покладатись нові функції або більша увага приділяється певним уже існуючим функціям – наприклад, відповідно до розпорядження Президента України від 27 липня 2009 року № 160/2009-рп «Питання укладення Угоди про позику (Перша програмна позика на реабілітацію фінансового сектору) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку» міністру економіки України Б. М. Данилишину надаються повноваження «на підписання Угоди про позику (Перша програмна позика на реабілітацію фінансового сектору) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку, а також листа про фінансові та економічні дані» [125];

– створення нових державних органів, підприємств, установ, організацій. Прикладом цього може слугувати створення у 1991 році Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, основними напрямками досліджень у якому, зокрема, є: структура та цінності світових цивілізацій, цивілізаційні виміри глобалізаційних процесів; фінансова глобалізація та фінансова складова світогосподарських процесів, особливості формування експортного потенціалу країн у контексті сучасних процесів глобалізації; проблеми сталого розвитку в умовах глобалізації;

– удосконалення роботи державних органів, підприємств, установ, організацій, а також нормативної бази, що врегульовує діяльність цих органів. Прикладами таких змін, зумовлених усвідомленням органами державної влади важливості їх в умовах глобалізації, є: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 року № 888-р «Про

схвалення Стратегії модернізації системи управління державними фінансами» [140] та розпорядження від 24 жовтня 2007 року № 911-р «Про схвалення Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні» [141], у яких йдеться про вдосконалення системи управління державними фінансами відповідно до вимог сьогодення та модернізацію системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні з урахуванням вимог міжнародних стандартів та законодавства Європейського Союзу.

Наступною ознакою є наявність писаного права. Таким чином, нас воно цікавить у легістському розумінні (юридичне або спеціально-соціальне право), тобто таке, що безпосередньо пов'язане з державою, є наслідком державної діяльності та втіленням її волевиявлення. У загальному вигляді у внутрішньодержавному праві у зв'язку з процесами глобалізації відбуваються такі зміни:

– приведення норм, що регулюють внутрідержавні суспільні відносини, у відповідність до норм міжнародного права, тобто приведення власної правової системи держави до певних міжнародних стандартів, або, як зазначає В. П. Плавич, універсалізація права, що породжується глобалізацією [128, с. 367];

– безпосереднє застосування норм міжнародного права в державі;

– пріоритет норм міжнародного права над національними;

– запозичення досвіду зарубіжних країн з метою удосконалення власного законодавства.

Наступна ознака – територія держави є недоторканною, охороняється державою, проте це не означає, що процеси глобалізації не впливають на територію держави. Основними проявами такого впливу є:

1) у зв'язку з тим, що дедалі більше держав залучаються до процесів глобалізації, дедалі більше країн співпрацюють одна з одною – відповідно на території окремо взятої держави збільшується кількість

дипломатичних представництв та консульств (території яких відповідно є територіями держав, яким вони належать) і, так само, зростає кількість дипломатичних представництв і консульств самої держави за кордоном;

2) держава надає можливість іншим державам, міжнародним організаціям використовувати свою територію з метою здійснення перельотів, перевезень людей, товарів тощо [160, с. 42].

3) у зв'язку з процесами глобалізації зростає кількість мігрантів, у тому числі й нелегальних, що перетинають державний кордон країни; на території держави легально можуть проживати особи, які не її громадянами (особи без громадянства, біженці, особи з подвійним громадянством);

4) в умовах глобалізації на території певної держави знаходяться представництва (філії, відділення) зарубіжних компаній (корпорацій); компанії, що знаходяться на території держави (є її резидентами), фактично можуть здійснювати свою діяльність (в основному) за кордоном;

5) держава може надавати іншим державам, міжнародним організаціям певну частину своєї території для розміщення на ній військової техніки тощо.

Відносини громадянства (підданства) – це ознака, що характеризується наявністю взаємних прав та обов'язків між громадянином і державою, відповідно і взаємною відповідальністю. Проте в умовах глобалізації відносини між громадянином та державою теж дещо змінюються, наприклад:

– держава імплементує до свого законодавства міжнародні норми щодо прав і свобод людини, приводить власне законодавство щодо захисту прав людини у відповідність до міжнародних стандартів;

– відповідальність держави перед людиною забезпечується, зокрема, міжнародними органами (наприклад, Європейський суд з прав людини);

– глобалізація зумовлює зростання кількості людей, що мають подвійне громадянство. При чому державою може бути заборонено набуття громадянства у разі, якщо така особа є громадянином іншої країни, проте доволі часто трапляються випадки, коли особа порушує такі вимоги закону;

– у зв'язку з глобалізаційними процесами права людини можуть розширюватись (наприклад, при укладанні договорів між державами про безвізовий режим, громадяни отримують більшу свободу вільного пересування) або навпаки – певним чином обмежуватись (сьогодні виокремлюють навіть певні групи обмежень прав людини, пов'язаних з глобалізаційними процесами [25, с. 5–7]).

Держава встановлює систему оподаткування та фінансового контролю – право встановлювати загальнообов'язкові податки і збори та контролювати їх сплату належить виключно державі, жодні наддержавні утворення не мають таких повноважень. Проте глобалізація впливає і на цю сферу – держави модернізують власні системи оподаткування відповідно до вимог сучасності, зокрема, з урахуванням глобалізаційних процесів. Також міжнародні організації можуть певним чином впливати на систему оподаткування та фінансового контролю. Наприклад, Міжнародний валютний фонд може надати транш, висунувши при цьому умову щодо підвищення податків тощо.

Держава також має власну грошову одиницю, але це необов'язково. Наприклад, у Німеччині, а також інших країнах Європи грошова одиниця на сьогодні – євро, тобто грошова одиниця регіональної організації, членом якої є держава (Євросоюзу). Слід наголосити, що кожна держава вирішує такі питання на власний розсуд і будь-яке її рішення з цього

приводу не може бути підставою виключення її з міжнародної організації або накладення на неї певних санкцій. Наприклад, Велика Британія залишила власну грошову одиницю [146, с. 94].

Єдиною ознакою держави, на яку не поширюється вплив глобалізаційних процесів, є офіційні символи держави (гімн, герб, прапор). Якщо вони і змінюються якимось чином, то причиною цього слугують не глобалізаційні процеси, а певні зміни всередині держави. Виявом глобалізації зміна державної символіки була б у тому випадку, якби утворилась світова держава з єдиними формальними реквізитами.

Отже, процеси глобалізації тією чи іншою мірою впливають на всі ознаки держави (винятки становлять тільки формальні реквізити держави), тобто постійно змінюють її, спонукають пристосовуватись до нових умов.

Глобалізацію як таку та вплив її на різні сфери суспільного життя пов'язують насамперед з глобальними проблемами, з якими стикаються суспільство, держава і кожна окремо взята людина. Тому спробуємо визначити, що являють собою сучасні глобальні проблеми.

Глобальними прийнято вважати проблеми, які мають загальносвітове значення. Глобальні проблеми можна класифікувати по-різному.

Ми класифікуємо та розділяємо глобальні проблеми на чотири блоки:

1) екологічні проблеми – проблеми, що винили внаслідок взаємодії людства з природою. Основними з них є:

- забруднення довкілля;
- нераціональне використання природних ресурсів;
- продовольчі проблеми тощо;

2) проблеми забезпечення безпеки людства – пов'язані із:

- запобіганням застосуванню ядерної, радіологічної, хімічної, бактеріологічної зброї;
 - запобіганням міждержавним конфліктам, внутрішнім конфліктам;
 - боротьбою з тероризмом, екстремізмом, піратством, проявами національної та расової нетерпимості тощо;
- 3) проблеми, пов'язані з забезпеченням здоров'я та благополуччя людей:
- подолання бідності в окремих країнах, голоду та неписьменності населення;
 - попередження та подолання інфекційних захворювань, забезпечення доступності отримання медичної допомоги у всьому світі;
 - проблеми удосконалення якості надання освітніх послуг;
 - боротьба з алкоголізмом, наркоманією тощо;
- 4) проблеми економічного характеру:
- ліквідація економічної відсталості окремих держав;
 - врегулювання діяльності транснаціональних корпорацій, обмеження їх впливу на держави;
 - подолання світової економічної кризи, регіональних економічних криз.

Як бачимо, дані проблеми мають світовий характер, але з більшістю із них необхідно боротися не тільки на наднаціональному рівні, а й на рівні окремо взятої держави.

Глобальні проблеми – це проблеми світового масштабу, які впливають на загальносвітові інтереси, містять реальну загрозу для майбутнього людства та потребують розв'язання у рамках міжнародного співробітництва із залученням до боротьби з ними кожної держави у світі.

Але окремо хотілося б спинитись на проблемах, породжених процесами глобалізації, що стосуються сучасного державотворення.

Передусім слід вказати на відмінність проблем, зумовлених глобалізаційними процесами (породжених процесами глобалізації, таких, що виникли внаслідок глобалізації тощо) від глобальних проблем. Проблеми, що виникають внаслідок процесів глобалізації, є похідними від глобальних проблем. Як зазначалось, глобальні проблеми мають загальносвітовий характер і загрожують усьому людству; проблеми, породжені глобалізацією, є проблемами окремо взятого регіону, держави, індивіда, але спричинені вони явищами, що мають глобальний характер.

Надаючи визначення, зазначимо, що питання сучасного державотворення, пов'язані з процесами глобалізації – це питання, що виникають у процесі модернізації держави, спрямованої на розвиток демократичних інститутів держави, підвищення ефективності діяльності всіх гілок влади, на забезпечення і захист прав та свобод громадян, втілення соціальної справедливості у суспільстві, зумовлені глобальними трансформаціями у світі. До таких питань сучасного державотворення можна віднести:

- втручання інших країн і міжнародних організацій у внутрішні справи держави;

- нав'язування більш впливовими державами державам з нижчим рівнем розвитку (у тому числі економічним) власної політики, умов при укладанні угод тощо;

- значний ступінь впливу транснаціональних економічних організацій на державно-правові інститути.

Наближаючись до визначення глобалізації, слід зазначити, що часто її ототожнюють з інтернаціоналізацією або інтеграцією. Тому передусім слід чітко розмежувати названі поняття, щоб уникнути непорозумінь у подальшому.

Інтернаціоналізація – це об'єктивна тенденція суспільного розвитку, яка являє собою процес рефлексивної взаємодії національних спільнот; є

процесом із внутрішніми протиріччями, характеризує єдність тотожності та відмінностей між національними спільнотами, їх зближення та відокремлення, залежності та самостійності [195, с. 75].

Глобалізація може бути підвидом інтернаціоналізації, й основними відмінностями між цими поняттями є:

- 1) інтернаціоналізація лежить в основі глобалізації;
- 2) інтернаціоналізація може виникнути на регіональному або двосторонньому рівні, глобалізація – тільки на наднаціональному загальносвітовому рівні;
- 3) інтернаціоналізація характеризується більшою конкретикою, може мати місце у будь-якій сфері міждержавних відносин, глобалізація можлива «тільки на вищому рівні абстракції» [36, с. 84].

Інтеграцією є процес взаємного пристосування, розширення економічного та виробничого співробітництва, об'єднання національних господарств двох і більше держав [121, с. 83]. В основі інтеграції, так само як і глобалізації, лежить інтернаціоналізація. Основні відмінності глобалізації від інтеграції такі:

- 1) інтеграція, на відміну від глобалізації, має територіальні та юридичні бар'єри;
- 2) глобалізація відбувається нерівномірно і спонтанно [9, с. 14], інтеграція – поступово та поетапно;
- 3) глобалізацію іноді називають просторовою характеристикою інтернаціоналізації – у зв'язку з тим, що вона характеризується поширенням інтернаціоналізації у просторі; інтеграція характеризує внутрішній аспект інтернаціоналізації – тобто те, яким чином відбивається вона на національній державі [36, с. 85; 42, с. 68].

Отже, бачимо, що дані поняття взаємопов'язані, інтернаціоналізація лежить в основі і глобалізації, і інтеграції, тобто інтернаціоналізація є обов'язковою складовою обох процесів. Інтеграція та глобалізація є

взаємозалежними процесами, вони взаємно проникають і впливають один на одного.

Доволі часто поняття «глобалізація» ототожнюють з поняттям «космополітизм». Схожість між цими поняттями очевидна, адже, як справедливо зазначає Р. В. Васильченко в глобалізованому світі місце проживання «вже не виступає для особистості ані емоційною, ані раціональною цінністю, що втримує, прив'язує її до певного населеного пункту, регіону, країни» [26, с. 45].

Космополітизм являє собою систему філософських поглядів, які проявляються у запереченні національної відокремленості, розширенні ідеї вітчизни до світових масштабів та найвищим благом вважається світ без кордонів. Поняття «космополітизму» та «глобалізації» і дійсно взаємопов'язані, але при цьому все ж мають суттєві відмінності. Доволі чітке розмежування даних явищ здійснив О. М. Чумаков. Зокрема, можна виділити такі відмінні риси:

1) глобалізація є об'єктивно-історичним процесом, тенденцією суспільного розвитку; космополітизм – світоглядною позицією, культурним явищем, що характеризує світогляд людини;

2) глобалізація виступає як універсалізація зв'язків та відносин, становлення в масштабах усієї планети єдиних структур у різних сферах суспільного життя; космополітизм – це ідеологія, життєве кредо, певна система поглядів (філософських) на світ та місце людини в ньому;

3) час і причини виникнення даних явищ теж різні – космополітизм виникає у найдавніші часи і не пов'язаний з цивілізаційними процесами, глобалізація виникає значно пізніше у зв'язку з розвитком людства, зокрема його науково-технічних можливостей [191, с. 88].

Якщо ж сприймати глобалізацію виключно як концепцію сучасної держави (глобалізм), тобто як певну систему ідей, поглядів, то дане

поняття матиме ще більше спільного із поняттям «космополітизм». Однак космополітизм спрямований насамперед на сприйняття людини (космополіта) у світі без кордонів [222, с. 330], а об'єктом дослідження глобалізації (як концепції держави) є світова держава, її сутність та форма, значення для людства [211]. Іншими словами, космополітизм зумовлює пізнання людини у світовій державі, глобалізація – пізнання самої держави.

Отже, космополітизм і глобалізація є явищами, подібними за певними ознаками, але породженими різними епохами і тому є різними за своєю суттю.

Як зазначалось, глобалізація тісно пов'язана із цивілізаційними процесами. Під цивілізацією ми розуміємо певну історичну стадію розвитку суспільства, яка характеризується рівнем розвитку держави, науки та культури, громадянського суспільства та права [220]. Відповідно цивілізаційні процеси – це сукупність процесів, що відбуваються в суспільстві, зумовлені переходом людства до наступного етапу свого розвитку.

На основі проведеного аналізу можемо надати таке визначення глобалізації. Глобалізація – це сукупність процесів, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя, зумовлені культурно-історичним розвитком людства і сприяють утворенню взаємозв'язків та взаємозалежності у світі, виникненню глобальних проблем та необхідності подолання таких проблем у світовому масштабі.

Відповідно глобалізація в сучасних умовах державотворення являє собою сукупність процесів, що впливають на державні інститути, зокрема правові, породжуючи їх модернізацію, та зумовлює необхідність об'єднання зусиль національних держав з метою подолання загальнолюдських проблем, негативних процесів і явищ, що відбуваються

у світі, та боротьба з якими на рівні окремої держави є недостатньо ефективною.

Висновки до Розділу 1

1. Державу ми визначаємо як складну організацію суспільства, створену з метою врегулювання суспільних відносин, забезпечення найважливіших суспільних потреб та з цією метою, наділеною публічною владою, що закріплюється у правових нормах і поширюється на чітко визначеній території; є самостійним і незалежним учасником міжнародних відносин та має стійкий правовий зв'язок з населенням.

2. Виникнення терміна «глобалізація» відбувалося в кілька етапів:

– 1944 рік – енциклопедичний етап – уперше було зафіксовано слово «глобалізувати» у Словнику Merriam – Webster;

– 1960 рік – науковий етап – перше вираження сучасного розуміння глобалізації, виникнення терміна «глобалізація»;

– 1983 рік – економічний етап – термін «глобалізація» вживає американський економіст Т. Левітт;

– 90-ті роки ХХ ст. – інформаційний етап – термін «глобалізація» стає широко використовуваним, з'являється в пресі, обізнаність у даній сфері стрімко поглиблюється.

3. Визначено основні ознаки держави, а саме: наявність публічної (державної) влади, наявність апарату управління та права, територія, суверенітет, правовий зв'язок між державою та індивідом, встановлення системи оподаткування і фінансового контролю та наявність єдиної грошової системи і формальних реквізитів – офіційних символів.

РОЗДІЛ 2

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1 Зовнішні функції держави в контексті глобалізаційних викликів

Держава являє собою складне соціальне утворення, головною метою якого є забезпечення, захист, врегулювання і гарантування (у тому числі за допомогою права) соціально-групових, суспільних та індивідуальних інтересів. Відповідно держава спрямовує свою діяльність на врегулювання найважливіших сфер суспільного життя.

Для досягнення цієї мети створюються та розвиваються різні інститути держави. О. Ф. Скаун визначає поняття інституту держави так: «відносно відокремлена частина державної структури, що користується певною автономією» та поділяє їх відповідно до:

- структурно-функціонального принципу на організаційні (інститут президента, інститут парламенту) і функціональні (інститут референдуму, інститут адміністративного контролю, інститут державної влади);
- за ступенем складності на прості (елементні – інститут адміністративного контролю, інститут референдуму та інші) та комплексні (інститут державного суверенітету, інститут представника держави на місцях та інші);
- за пріоритетністю положення на основні (наприклад, інститут державної влади) та примикаючі, тобто які належать до перших (інститут державного суверенітету, інститут представника держави на місцях);

– за принципом «поділу влади» на інститути законодавчої, виконавчої та судової влади [153, с. 92–93].

Для досягнення поставлених цілей і завдань дисертаційного дослідження автором визначені інститути держави, які вбачаються актуальними в рамках аналізу впливу на них глобалізаційних процесів. На думку автора, найбільшому впливу від феномену глобалізації піддаються такі інститути держави, як:

- інститут державної влади;
- інститут суверенітету;
- інститут громадянського суспільства.

Проте насамперед убачається доцільним спершу проаналізувати функції держави та який вплив на них здійснюють процеси глобалізації. Напрями діяльності держави прийнято називати функціями. Як справедливо вказують М. І. Хавронюк і В. Д. Чернадчук, саме у функціях держави отримує вираження її сутність, тобто те, заради чого вона існує, інтересам яких соціальних груп і політичних кіл служить [186, с. 86].

Функції держави є одним із найважливіших напрямів дослідження в рамках теорії держави та права. Насамперед це зумовлено тим, що:

– функції є основними напрямками діяльності держави, тобто дають змогу визначити найважливіші сфери суспільного життя, врегулювання яких становить першочергове значення;

– функції є проявом діяльності держави, тобто, розуміючи сутність функцій держави, маємо змогу простежити «матеріальне» вираження існування держави;

– залежно від того, якою мірою реалізуються функції держави, можна визначити, наскільки ефективними є існуючі інститути держави.

Значна кількість досліджень у галузі юриспруденції присвячена саме питанням, що стосуються функцій держави. Зокрема, цій темі присвячено дисертаційні дослідження О. Г. Варич, О. О. Джураєвої,

В. І. Сало, Г. В. Падалка, П. В. Онопенка та ін. Проте це не означає, що дослідження даного напрямку втрачає свою актуальність. Науковий інтерес до цього питання зумовлений двома основними аспектами:

1) викликами сучасності – тобто необхідністю вдосконалення існуючих і дослідження нових функцій у зв'язку зі змінами, що відбуваються в процесі розвитку держави під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників;

2) потребами науки, тобто необхідністю уточнення, виведення єдиного підходу до визначення поняття «функції держави», а також до їх класифікації.

На сьогодні немає однозначного бачення визначення поняття «функції держави». Послугуючись лінгвістичним тлумаченням цього терміна, ми отримуємо переклад з латинської, який означає здійснення, діяльність. Саме тому переважна більшість дослідників так чи інакше пов'язують поняття функцій з діяльністю (в нашому випадку – з діяльністю держави).

Класичним можна вважати таке визначення функцій держави, згідно з яким вони являють собою напрями її діяльності. Переважна кількість досліджень містить саме таке визначення. При цьому різні автори додають одне або декілька із таких суттєвих уточнень:

– функції є головними (основними) напрямками діяльності [153, с. 76; 117, с. 67; 175, с. 70; 104, с. 63];

– вони є постійними (стабільними) напрямками [198, с. 65];

– дані напрями зумовлені цілями та завданнями (соціальним призначенням) держави (спрямовані на виконання відповідних цілей та завдань) [153, с. 76; 198, с. 65; 175, с. 70];

– ці напрями конкретизують сутність держави [153, с. 76].

Стосовно твердження, що функції держави є основними напрямками її діяльності, нелегко сперечатись, адже діяльність держави (в особі

уповноважених на це осіб) дуже складна та багатоаспектна. Будь-який напрям її діяльності не можна вважати функцією, оскільки:

- функції держави мають бути чітко визначеними, адже державні органи, установи, організації повинні створюватись з метою реалізації та на основі функцій держави;

- послідовність виникнення функцій залежить від черговості завдань, що постають перед суспільством в його історичному розвитку, а також від поставлених цілей, які, у свою чергу, стосуються найважливіших сфер суспільного життя.

Питання стабільності функцій є дискусійним. Адже на кожному історичному етапі розвитку перед державою постають різноманітні цілі та завдання, відповідно повинні змінюватись і функції держави. Тому функції доцільно вважати відносно стабільними – тобто такими, що є постійними на певному етапі розвитку, до моменту досягнення поставленої мети.

Той факт, що функції держави спрямовані на виконання її цілей та завдань, є, по суті, очевидним. Адже будь-яка діяльність здійснюється з метою виконання певних завдань.

Варто зазначити, що доволі важливим є розмежування понять «функції держави» та «завдання держави». Дані поняття тісно взаємопов'язані. У зв'язку з тим, що функції держави є, по суті, похідними від завдань, тобто основні напрями діяльності держави визначаються відповідно до поставлених перед нею завдань, вони мають багато спільних рис, зокрема:

- і функції, і завдання залежать від історичного типу держави;
- відображають сутність держави;
- залежать від рівня розвитку держави (передусім економічного).

Проте дані поняття є різними за своєю суттю. Основними відмінностями між ними є:

- функції за своєю суттю є засобом реалізації завдань держави;
- форми та методи здійснення функцій чітко визначені, завдань – ні;
- завдання є засобами досягнення поставленої мети, а функції – це основні напрями діяльності.

Деякі дослідники вважають такий підхід до визначення функцій, згідно з яким вони вважаються основними напрямками діяльності держави, недосконалим та таким, що не розкриває усієї сутності даного поняття [50, с. 9].

При цьому пропонується, наприклад, таке визначення: функція держави відображає реальний процес функціонування держави, що отримує прояв у певних напрямках її діяльності з реалізації цілей і завдань, зумовлених як класовою, так і загальнолюдською сутністю держави, її соціальним призначенням [1, с. 121; 168, с. 17].

Проте необхідно зазначити, що процес функціонування держави, по суті, і є діяльністю держави, тому таке уточнення є дещо недоцільним.

На основі викладеного і керуючись особистими поглядами дисертанта, можна визначити *функції держави* як порівняно стабільні основні напрями діяльності держави, що відображають її сутність і соціальне призначення та спрямовані на реалізацію завдань та досягнення цілей, зумовлених рівнем розвитку держави.

Багато підходів існує і щодо класифікації функцій держави. Так, на думку В. О. Котюка, їх доцільно класифікувати:

- 1) залежно від поділу влади – законодавчі, виконавчо-розпорядчі, судові й контрольні-наглядові. Всі вони забезпечують функції управління суспільством і державою;
- 2) залежно від їх ролі в суспільстві – основні й другорядні;
- 3) залежно від сфери впливу і здійснення – внутрішні і зовнішні;

4) залежно від сфери суспільного життя – економічні, політичні, соціальні, гуманітарні, екологічні, ідеологічні;

5) залежно від терміну виконання – постійні і тимчасові [73, с. 89].

Приблизно такої ж думки М. І. Матузов, О. В. Малько, О. І. Осауленко та ін.

В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко за об'єктами впливу соціальної правової держави виокремлюють генеральну, внутрішні та зовнішні функції [133, с. 89].

Тобто доволі часто функції держави поділяють на внутрішні та зовнішні. Проте деякі дослідники дотримуються іншої думки й оголошують застарілим такий поділ функцій держави, оскільки глобалізація, на їхню думку, стирає межі між внутрішньою та зовнішньою політикою. У зв'язку з цим було висловлено міркування про введення єдиної класифікації функцій, оголошення їх спільними для реалізації як усередині країни, так і за її межами. Зокрема, Л. О. Морозова вирізняє п'ять груп загальних функцій:

1) економічна, зміст якої становить забезпечення нормального функціонування і розвитку економіки, організації зовнішньоекономічних зв'язків і т. ін.;

2) політична, або функція безпеки, яка спрямована на забезпечення державної та громадської безпеки, соціальної та національної згоди, охорони суверенітету;

3) соціальна, зміст якої складають охорона прав і свобод населення, здійснення заходів щодо задоволення соціальних потреб людей, підтримання необхідного рівня життя населення, створення належних умов для праці, її оплати, побуту тощо;

4) ідеологічна, яка має на меті підтримку певної ідеології, у тому числі релігійної, організацію освіти, підтримку науки, культури тощо;

5) екологічна, пов'язана з охороною навколишнього середовища [110, с. 102–104].

Такої ж думки дотримуються С. К. Бостан, В. В. Лазарев, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко та ін., подекуди додаючи при цьому одну або кілька функцій (найчастіше охоронну).

Це дає нам підстави зробити висновок, що функції держави тісно взаємопов'язані. Сьогодні іноді складно провести межу між внутрішніми та зовнішніми напрямками діяльності держави. До речі, думки щодо недоцільності в сучасних умовах поділу функцій держави на внутрішні та зовнішні дотримуються, наприклад, О. В. Лемак та В. В. Лемак. Так, на думку цих авторів, функції сучасної держави – це визначені внутрішнім і міжнародним правопорядком та легітимовані суспільством в інший спосіб основні, найбільш загальні та стабільні напрями її діяльності, котрі зумовлені та підпорядковані розв'язанню ключових проблем суспільства. З цього визначення автори роблять висновок, що у таких умовах поділ функцій держави на внутрішні й зовнішні втрачає свій первинний смисл [87, с. 109]. Однак, слід зауважити, що, попри слушність і логічну обґрунтованість такої думки, це зовсім не означає, що умовний поділ основних напрямів державної діяльності на внутрішні та зовнішні неможливий у сучасних умовах.

Вважаємо, що варто звернути увагу на ті функції, які поширюються виключно на міжнародні відносини, і навпаки – ті функції, які реалізуються тільки на території держави. Кожна держава має внутрішні потреби та інтереси, які багато в чому визначають її зовнішню політику. Форми і методи реалізації внутрішніх і зовнішніх функцій істотно різняться. Так, як діє держава всередині своєї країни, вона не може діяти у взаєминах з іншими державами.

Тому вбачається доцільним функції держави за сферами діяльності (за територіальною спрямованістю) класифікувати на:

1) переважно внутрішні – тобто такі, які спрямовані на забезпечення внутрішньої політики та здійснення яких не виходить за межі території держави. Це такі функції, як:

- соціальна функція;
- фіскальна (функція оподаткування та фінансового контролю);
- функція забезпечення місцевого самоврядування;
- культурно-ідеологічна функція;

2) переважно зовнішні, дія яких спрямована на забезпечення виконання зовнішніх завдань держави:

- функція оборони країни;
- функція співробітництва з членами міжнародного співтовариства;

3) змішані (подвійного спрямування) – функції, які, з одного боку, діють на території держави, а з другого – спрямовані на забезпечення зовнішніх зв'язків держави:

- економічна;
- політична;
- екологічна;
- охоронна функція;
- функція забезпечення державної безпеки;
- функція забезпечення і захисту прав та свобод людини.

Зовнішні функції держави тісно пов'язані з внутрішніми. Їх виконання забезпечує повноправне існування держави в сучасному світі, який стає дедалі більш взаємозалежним.

Поділ зазначених функцій на переважно внутрішні та переважно зовнішні обґрунтовується тим, що в деяких напрямках вони охоплюють як внутрішні, так і зовнішні аспекти та навпаки. Наприклад, фіскальна функція належить до переважно внутрішньої функції держави, проте державою імплементуються міжнародні стандарти бухгалтерського

обліку, які запроваджуються на території держави. І навпаки, функція оборони країни переважно здійснюється всередині країни, проте державні органи співпрацюють з органами інших держав чи міжнародними інституціями з метою запобігання транснаціональним терористичним угрупованням та розробляють спільні програми дій для запобігання правопорушенням.

Розглянемо докладніше зовнішні функції держави, тобто безпосередньо переважно зовнішні, а також зовнішній аспект змішаних функцій (за авторською класифікацією).

Функція оборони країни.

Функція оборони країни має першочергове значення у всі часи. Вона базується на принципі підтримки достатнього рівня обороноздатності суспільства, що відповідає вимогам його державної безпеки, призначається для захисту суверенітету і територіальної цілісності держави, запобігання збройним конфліктам, що загрожують життєво важливим інтересам держави [161, с. 487]. Оборона країни передбачає вироблення чіткої оборонної стратегії, зміцнення оборонної потужності, вдосконалення збройних сил, охорону державного кордону та ін. [104, с. 54].

У статті 17 Конституції України закріплено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [68].

Ця функція здійснюється державою різноманітними шляхами, основними з яких є дипломатичні, політичні та в крайньому разі військові заходи. Більшість країн світу на сучасному етапі проголосили оборонну військову доктрину, суть якої зводиться до того, що саме в мирний час необхідно докладати максимальних зусиль для недопущення воєн [117, с. 79].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року оборона України – це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, в разі необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони (ст. 2) [137].

Тобто, як бачимо, сутність оборони держави виявляється у комплексі заходів усередині держави, спрямованих на забезпечення її захисту від зовнішніх посягань.

Поняття «оборона держави» багатоаспектне. Наприклад, О. І. Осауленко цілком обґрунтовано до цього поняття включає таку систему заходів:

– зміцнення обороноздатності держави, тобто здатності держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації (ст. 1) [137];

– щоденне підвищення боєздатності та боєготовності збройних сил, адже згідно з частиною другою статті 17 Конституції України оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Відповідно держава має забезпечити соціальну захищеність, професійну підготовленість, технічне оснащення власних збройних сил;

– охорона державних кордонів, тобто діяльність спеціальних органів, спрямована на дотримання та впровадження законів, які стосуються прикордонного режиму;

– організація цивільної оборони, тобто низка заходів у мирний час, спрямованих на протистояння населення країни можливому нападу ворога у військовий час [117, с. 54].

Спробуємо визначити, яким чином процеси глобалізації впливають на функцію оборони країни.

Передусім глобалізація впливає на оборонні можливості країни. Адже в рамках міжнародного співробітництва держави:

- 1) обмінюються досвідом у сфері здійснення оборонних заходів;
- 2) постачають одна одній зброю, військову техніку тощо;
- 3) вступають у міжнародні організації, альянси з метою підвищення власної обороноздатності.

Названі тенденції є позитивними, проте глобалізація створює і негативні умови для оборонної функції держави:

- виникнення міжнаціональних, міжетнічних конфліктів, почастищення випадків прояву сепаратизму, екстремізму;
- втручання сильних країн у внутрішні справи слабкіших держав.

Функція співробітництва з членами міжнародного співтовариства.

Дана функція виявляється в різноманітній діяльності сучасної держави, спрямована на встановлення і розвиток економічних, політичних, правових, інформаційних, культурних та інших відносин, що гармонійно поєднують інтереси даної держави з інтересами інших країн. Подібна функція покликана розв'язувати проблему інтеграції держави у світову систему міжнародного поділу праці, обміну технологіями, товарами, фінансовими зв'язками тощо.

Зовнішня діяльність держав у сучасних умовах буде ефективною і плідною лише тоді, коли вона базуватиметься на міжнародно-правових

актах із загальнообов'язковим урахуванням національних, соціально-економічних, культурних та інших особливостей та інтересів усіх народів, що входять до світової спільноти [104, с. 64].

Функція взаємовигідного співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями виражає інтереси всіх держав. Значною мірою всі вони зацікавлені у взаємовигідній співпраці. Самоізоляція держав переважною мірою має руйнівний характер. Засобом, що сприяє інтенсифікації міждержавного співробітництва є створення різноманітних міжнародних та міждержавних організацій (ООН, ОБСЄ, НАТО тощо).

Статтею 18 Конституції України передбачено, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальними принципами і нормами міжнародного права [68].

Функція співробітництва з членами міжнародного співтовариства чи не найбільше взаємопов'язана з глобалізаційними процесами. Адже дана функція відображає підтримку інтеграційних процесів у світі, участь у світових і регіональних міждержавних союзах та міжнародних організаціях [79, с. 160].

Процеси глобалізації впливають на дану функцію насамперед шляхом переростання регіонального співробітництва у світове; пріоритету загальносвітового регулювання над локальним; збільшення кількості країн, залучених до міжнародного співробітництва. При цьому слід зауважити, що не завжди регіональна співпраця має передувати світовому співробітництву. З деяких питань можуть виникати взаємні домовленості у країн з різних кінців світу. Наприклад, для укладання угод з Китайською Народною Республікою Україні не обов'язково спочатку розпочинати співпрацю з цього ж питання з країнами СНД чи Ради Європи [183, с. 368].

Зовнішній вираз *функцій подвійного спрямування* полягає у позадержавній діяльності держави, спрямованій на забезпечення своїх як зовнішніх, так і внутрішніх потреб.

Економічна функція.

Економічна функція держави як зовнішня функція означає:

- участь у створенні світової економічної системи шляхом міжнародного розподілу та інтеграції виробництва;
- встановлення і підтримання торговельно-економічних відносин з іншими країнами;
- розвиток ділового партнерства і співробітництва в економічній сфері з усіма державами незалежно від їх соціального ладу і рівня розвитку;
- інтеграцію у світову економіку [24, с. 12–13];
- участь у розв'язанні глобальних господарських проблем;
- забезпечення економічної безпеки.

Глобалізація в економічній сфері передбачає насамперед інтернаціоналізацію ринків, посилення впливу транснаціональних корпорацій, утвердження панування наддержавних структур, які створюються в результаті економічної інтеграції держав. Зазначені процеси, у свою чергу, серйозно скорочують можливості управління національною економікою з боку держави. Транснаціональний же капітал набуває чинності в регулюванні глобальної економіки і за бажання здатний обвалити ринок будь-якої держави [110, с. 101–104].

Загалом найбільш важливими чинниками впливу глобалізації на зовнішньоекономічну функцію держави є:

- посилення впливу транснаціональних корпорацій, наддержавних фінансово-економічних утворень;
- поширення торговельних відносин на світовому рівні;

- посилення економічної взаємозалежності між країнами, у тому числі посилення залежності менш розвинених в економічному відношенні держав від більш розвинених та від наддержавних утворень;

- сумісна боротьба із зовнішньоекономічною злочинністю.

Політична функція.

Політична функція держави в її зовнішніх проявах здебільшого виявляється як дипломатична функція, тобто найбільше пов'язана та схожа на функцію співробітництва з членами міжнародного співтовариства. Проте між даними функціями є суттєві відмінності [120, с. 132].

Функція співробітництва з членами міжнародного співтовариства є ширшою за значенням від політичної (дипломатичної) функції. Функція співробітництва з членами міжнародного співтовариства спрямована на забезпечення різноманітних інтересів держави, дипломатична ж функція передбачає насамперед налагодження дипломатичних зв'язків між державами, тобто першочерговою її метою є підтримання доброзичливих міждержавних відносин, ненасильницьке забезпечення миру в усьому світі.

Глобалізаційні процеси сприяють спрямуванню політичної (дипломатичної) функції на:

- поступову консолідацію здорових сил світу на забезпечення подальшого вирішення глобальних проблем всесвітнього значення;

- участь у боротьбі з міжнародними правопорушеннями та особами, винними у їх скоєнні;

- найголовніше – ненасильницьке забезпечення миру в усьому світі.

Екологічна функція.

Значною мірою глобалізація стосується й екологічної функції держави.

Як відомо, у досягненні високої якості навколишнього середовища зацікавлене все міжнародне співтовариство. Тому екологічні проблеми набувають глобального значення. Особлива роль у розв'язанні глобальних проблем належить країнам, що володіють високим промисловим, науково-технічним і природоресурсним потенціалом. На частку цих країн припадають значні масштаби забруднення природного середовища, у тому числі планетарного характеру. Потреби ринкової економіки ведуть до ігнорування правил раціонального природокористування, збереження та освоєння лісів, рослинного і тваринного світу. А це викликає несприятливі зміни від негативного впливу господарської діяльності на природне середовище, негативно впливає на продукти харчування і, в остаточному підсумку, на здоров'я людей.

Погіршення стану довкілля в усіх країнах світу, зростання екологічних катастроф, аварійності на виробництві через недотримання технологічних режимів диктують необхідність об'єднання зусиль усіх держав, встановлення між ними партнерських відносин для спільної цілеспрямованої природоохоронної діяльності, створення системи моніторингу за станом навколишнього середовища та здоров'ям населення, для реалізації екологічних програм і проектів, оперативного обміну інформацією у даній сфері, проведення узгодженої екологічної політики та зміцнення загальної екологічної безпеки.

Глобалізація в екологічній сфері відкриває величезні можливості всім країнам і народам для забезпечення безпеки людства, що може бути досягнуто лише спільними зусиллями держав.

Саме в галузі екології держави в найбільшою мірою взаємозалежні. Екологічні проблеми мають планетарне значення, вони не вичерпуються межами однієї держави. Тому важливо налагодити активну співпрацю держав, об'єднати зусилля в боротьбі з негативними наслідками науково-

технічного прогресу і несприятливого впливу людини на природне середовище, прийняти узгоджені екологічні рішення, які упорядковують дії [110, с. 104].

Двостороннє та багатостороннє співробітництво України в галузі охорони навколишнього середовища зосереджується переважно на таких сферах:

- охорона біологічного різноманіття;
- охорона водних ресурсів;
- охорона атмосферного повітря та озонового шару;
- пом'якшення наслідків зміни клімату;
- оцінювання трансграничної дії на навколишнє середовище;
- робота з хімічними речовинами та відходами;
- деградація земель.

Окрім того, найбільш важливими напрямками міжнародного та міждержавного співробітництва у екологічній сфері є:

- обмін інформацією;
- збереження біологічного та ландшафтного різноманіття;
- зменшення транскордонного забруднення атмосферного повітря, земель та вод;
- створення регіональних та світової екологічної мережі [111, с. 78].

Охоронна функція.

Охоронна функція у своєму зовнішньому виразі відображає функцію підтримки світового порядку. Вона передбачає об'єднання зусиль держав з роззброєння, ліквідації ядерної зброї, заборони зброї масового знищення тощо [115, с. 9]. Також до зовнішньої охоронної функції відносять функцію участі в охороні прав та свобод людини на міжнародній арені (Л. О. Морозова, П. В. Онопенко), але зважаючи на

важливість і значний інтерес до даного напрямку діяльності держави, вважаємо за доцільне виділити її як окрему функцію.

Світовий правопорядок може бути досягнуто за допомогою співпраці держав у таких сферах, як боротьба з організованою транснаціональною злочинністю, наркобізнесом, міжнародним тероризмом, торгівлею людьми, викраденими автомашинами, ринком порнографії, сексуальних послуг та ін.

Одним із негативних наслідків глобалізації став генезис транснаціональної злочинності з властивими їй якостями інтеграції, спеціалізації, появою злочинних спільнот з чіткою організацією, що влаштувалися в одній державі й діють у декількох державах з найбільш сприятливою кон'юнктурою. У даний час діяльність такого роду протизаконних формувань реально має глобальний характер, оскільки приносить прибуток, зіставний із бюджетом цілих країн.

Боротьба з транснаціональною злочинністю повинна вестися виключно міжнародними зусиллями, за допомогою співпраці всіх країн і відповідних міжнародних організацій.

Участь міжнародного співтовариства необхідна і в регулюванні міжнаціональних конфліктів, які нерідко супроводжуються порушенням прав людини і, отже, вимагають міжнародного втручання [110, с. 106].

Реалізація цієї функції в Україні полягає у таких видах діяльності:

- співпраця з іншими державами у галузі забезпечення міжнародного правопорядку на двосторонньому, регіональному та глобальному рівнях;
- сприяння виявленню та розслідуванню транснаціональних злочинів та вилучення засобів вчинення таких злочинів;
- сприяння виявленню та переслідуванню осіб, які вчиняють транснаціональні злочини;

- видача іншим країнам не громадян України, які беруть участь у вчиненні небезпечних транснаціональних злочинів;
- запобігання діяльності транснаціональних злочинних організацій на території України;
- обмін досвідом та інформацією у цій галузі;
- здійснення заходів, спрямованих на боротьбу з контрабандним перевезенням незаконних мігрантів через державні кордони;
- співробітництво у сфері запобігання міжнаціональним конфліктам тощо [116, с. 68].

Функція забезпечення та захисту прав та свобод людини.

До функцій держави, які мають не тільки суто внутрішній, а й глобальний аспект, належить функція захисту та охорони прав і свобод особистості. Права людини визнані усім міжнародним співтовариством як загальнолюдська цінність. Це передбачає проведення державами узгодженої політики щодо дотримання стандартів прав і свобод особистості, створення спеціальних міжнародних органів з контролю за дотриманням державами прав і свобод людини та громадянина.

Міжнародним співтовариством сформована універсальна концепція прав людини, повага до яких зведена в ранг загальноновизнаних принципів міжнародного права. Це покладає на всі держави обов'язок дотримуватися і гарантувати історично сформовані стандарти прав людини, що становить пріоритетну сферу спільних інтересів міжнародного співтовариства. Права людини є головним критерієм демократичності держави. Вони лежать в основі політики у відносинах з іншими державами й з усім світовим співтовариством. Інтернаціоналізація проблеми прав людини зумовила переростання її з внутрішньої справи держави на чинник міжнародної політики і права, у визнання міжнародної юрисдикції з питань прав людини [110, с. 106].

Крім того, варто погодитись із позицією О.В. Петришина, що являючись соціально-антропологічним фундаментом, існування прав людини неможливо поза межами правової системи, де право функціонує у вигляді цілісної правової системи. В протилежному випадку право та права людини не будуть адаптованими до потреб та інтересів індивідів [123, с. 29].

Забезпечення прав людини здійснюється у таких формах:

- 1) запобігання порушенню прав людини;
- 2) захист прав людини;
- 3) відновлення прав людини [116, с. 68].

Мабуть, найважливішою формою забезпечення прав людини є запобігання їх порушенню. Адже саме попередження порушень законних прав та інтересів гарантує безпечне існування людини.

З метою *запобігання* порушенню прав людини держава в умовах глобалізації здійснює такі заходи:

1. З метою запобігання порушенням прав своїх громадян:

- укладає міжнародні договори, спрямовані на охорону та захист прав громадян своєї держави при перебуванні останніх за її межами;
- інформує своїх громадян про можливе порушення їх прав при виїзді за кордон та застосовує заходи з запобігання виїзду своїх громадян у держави, в яких масово порушуються права людини;
- надає інформацію громадянам про заходи охорони їх прав за кордоном;
- збирає та систематизує інформацію про ймовірне порушення прав своїх громадян при перебуванні останніх за межами держави постійного проживання.

2. З метою запобігання порушенню прав не громадян держави:

- забезпечує гідні умови перебування на території держави громадян інших країн, осіб без громадянства, біженців;
- бере участь у підготовці міжнародних і двосторонніх договорів стосовно прав людини, їх забезпечення та захисту;
- бере участь у організаційних заходах із запобігання порушенню прав людини;
- надає інформацію стосовно рівня захисту прав людини та території держави [157, с. 19].

З метою *захисту* прав і свобод людини держава в глобалізаційних умовах здійснює такі види діяльності:

1. З метою захисту прав власних громадян:

- здійснює заходи, спрямовані на повернення громадян в Україну, якщо їх права, свободи чи законні інтереси порушуються за кордоном;
- надає необхідну матеріальну та правову допомогу своїм громадянам за кордоном;
- відповідно до норм міжнародного права може використовувати силові засоби захисту громадян за кордоном.

2. З метою захисту прав людини в цілому за межами своєї території:

- ініціює у наддержавних органах із захисту прав людини (наприклад, у Європейському суді з прав людини) розгляд порушення прав особи;
- бере участь в організаційних заходах із захисту прав людини;
- здійснює заходи, спрямовані на реалізацію юридичної відповідальності та притягнення винних осіб (колективних утворень) до відповідальності у випадку порушень прав людини;
- у випадках, передбачених нормами міжнародного права, бере участь у воєнних діях на території держави, що порушує права людини.

З метою *відновлення* порушених прав і свобод людини та громадянина держава:

- використовує заходи, передбачені нормами міжнародного права або законодавством держави, на території якої порушено права громадянина, спрямовані на відновлення порушених прав, відшкодування завданих збитків;

- використовує дипломатичні заходи для поновлення прав своїх громадян за кордоном;

- відшкодовує шкоду, завдану власним громадянам у разі встановлення факту спричинення такої шкоди рішенням Європейського суду з прав людини або іншим наддержавним органом із захисту прав людини;

- відновлює права іноземних громадян (осіб без громадянства, біженців), права яких незаконно порушені або обмежені на території держави, відшкодовує завдані їм збитки [221, с. 342].

Отже, функції держави тісно взаємопов'язані. Іноді доволі складно провести межу між внутрішніми та зовнішніми напрямками діяльності держави. Такий поділ загалом є умовним та дає змогу розмежувати специфіку внутрішньодержавної діяльності та діяльність держави на міжнародній арені. Крім того, умовність такого поділу підкреслюється і запропонованою нами класифікацією – на переважно внутрішні, переважно зовнішні та змішані функції. Глобалізаційні процеси впливають не лише на зовнішні функції держави, хоча такий вплив є найбільш очевидним, але і на внутрішні та змішані.

2.2 Глобалізація і внутрішні функції держави: вплив та наслідки

Важливим показником взаємозв'язку держави з населенням є реалізація нею (в особі уповноважених органів) своїх внутрішніх функцій.

Внутрішні функції визначають як:

- «функції, які держава здійснює в межах своєї території, реалізуючи свою внутрішню політику; основні засади діяльності держави щодо управління внутрішнім життям суспільства» [117, с. 71];
- «основні напрями внутрішньої діяльності, зумовлені розв'язанням конкретних завдань щодо розвитку громадянського суспільства та спрямованістю на демократизацію суспільного життя, захист прав і свобод людини і громадянина, забезпечення принципів соціальної справедливості» [46, с. 135];
- функції, що визначаються метою та внутрішнім завданням держави [198, с. 64];
- функції, що представляють діяльність держави всередині країни, визначають її роль у житті даного суспільства [95, с. 104–105].

Як бачимо, незважаючи на певні відмінності у наведених визначеннях, вони дають нам змогу виділити основні **ознаки внутрішніх функцій держави**:

- здійснюються в межах території держави;
- спрямовані на реалізацію внутрішньої політики держави;
- є основними напрямками внутрішньої діяльності;
- визначають роль держави в житті суспільства;
- здійснюються у певних формах.

Отже, внутрішні функції держави можна визначити як основні напрями її діяльності, спрямовані на забезпечення внутрішньої політики,

що визначають роль держави в житті суспільства, здійснюються в певних формах та здійснення яких не виходить за межі території держави.

Зазвичай в юридичній літературі зазначається така важлива тенденція в розвитку внутрішніх функцій держави, як їх інтернаціоналізація, тобто надання внутрішнім функціям значного міжнародного аспекту, їх тісну взаємодію із зовнішнім середовищем, взаємозв'язок внутрішньої і зовнішньої політики держави. Звідси випливає, що внутрішні функції держави не можуть розвиватися виключно на власній основі, визначатися цілями, завданнями, що базуються тільки на національному інтересі, без урахування інтересів міжнародного співтовариства. Адже кожна держава не існує ізольовано від інших держав, всі вони пов'язані узами міжнародного співтовариства, необхідністю брати участь у розв'язанні глобальних проблем, отже, вони повинні узгоджувати свої інтереси з загальними інтересами цієї спільноти [110, с. 107]. Тож розглянемо більш докладно внутрішні функції та спробуємо простежити, яким чином на них впливають процеси глобалізації.

Передусім до внутрішніх функцій держави ми відносимо переважно внутрішні функції, а саме: соціальну функцію, фіскальну, функцію забезпечення місцевого самоврядування та культурно-ідеологічну функцію. Також доцільним вважаємо розглянути внутрішній аспект змішаних функцій: економічної, політичної, екологічної, охоронної, функції забезпечення та захисту прав і свобод людини та функції забезпечення державної безпеки.

Соціальна функція.

Соціальну функцію держави доцільно розглядати у таких аспектах:

– гарантування соціальної безпеки громадян, соціальний захист і соціальне забезпечення;

- створення умов для повного здійснення їх права на працю, достатній життєвий рівень;
- охорона здоров'я населення;
- гуманна і справедлива соціальна політика, а отже, зняття і пом'якшення соціальних протиріч тощо.

Соціальна функція держави спрямована на забезпечення благополуччя громадян, на створення сприятливих соціальних умов. За належної організації реалізації цієї функції рівень життя населення зростає, знижується рівень смертності, середньостатистична тривалість життя подовжується [190, с. 60].

У соціальній функції яскраво виражено загальносоціальні витоки держави – зняття або пом'якшення соціальних суперечностей у суспільстві шляхом використання цивілізованих засобів їх вирішення, а також досягнення гідних умов для життя людини за допомогою гарантування визначеного обсягу соціальних благ за рахунок держави [151, с. 299].

Глобалізація та інтернаціоналізація світових економічних процесів піддали кардинальному перетворенню ринок праці й відносини зайнятості. Зримі тенденції в зазначеній сфері зумовлені глобалізацією ринків виробництва, зростанням конкуренції на ринку праці, впливом нових технологій, у тому числі розвитком мікроелектроніки, штучного інтелекту, електронного обміну даних і «буму» цифрового телезв'язку. Все це формує нові умови праці і зайнятості, наприклад, зменшує кількість використовуваної робочої сили, сприяє використанню гнучкої системи зайнятості, дозволяючи переходити від постійної зайнятості до часткової, тимчасової роботи, роботи на півставки, за контрактом, до дистанційних робочих місць (робота на персональному комп'ютері вдома) тощо. Виділяють такі особливості в організації ринку праці та зайнятості під впливом глобалізації:

- відсутність гарантій стабільної зайнятості;
- зростання тимчасової зайнятості та поява нових її форм, продиктованих технологічними змінами, наприклад, переміщення трудової діяльності у віртуальний світ (електронна торгівля – яскравий тому приклад). Це вимагає меншої кількості працівників, але більш високої їх кваліфікації;
- збільшення розмірів трудової міграції, у тому числі й незаконної;
- зниження впливу профспілок на процеси правотворення та правозастосування у сфері трудових відносин у державі.

Остання з перелічених тенденцій може бути пояснена фундаментальними змінами в характері праці й стосунки між працівниками і підприємцями. Знизився рівень соціального партнерства між підприємцями і профспілками з приводу визначення умов праці, укладання колективних угод тощо.

Зазначені фактори змушують держави переглядати свою соціальну політику і роль у забезпеченні соціального захисту населення. В якості негативних наслідків глобалізації можна припустити повернення до принципу індивідуалізму в галузі соціального забезпечення, відповідно до якого робота і стабільний дохід дають змогу накопичити певні заощадження для пенсії по старості та інших випадків втрати працездатності [110, с. 103].

«Як на Заході, так і на Сході головним «бастіоном» захисту сучасних держав є їх об'єктивна соціальна функція і соціальні структури. В умовах глобалізації соціальні позиції держави виявилися підірваними. Громадянин кожної країни поступово перетворюється на «глобальну людину світу». Його соціальна доля вже не настільки жорстко пов'язується з його власною державою. Соціальний вибір людини стає глобальним за своїм характером. І це підриває внутрідержавну

солідарність громадян як основу буття сучасних націй-держав, роль яких дедалі слабшає» [14, с. 8].

Отже, із соціальною функцією держави тісно пов'язана проблема «космополітизму», яка в умовах підвищення інтенсивності глобалізаційних процесів, стає дедалі актуальнішою. Зв'язок між особою та державою не те, щоб втрачається, проте стає менш суттєвим і значущим для людини. Важливим завданням для держави сьогодні постає необхідність зміцнити цей зв'язок, не втратити контроль над власними громадянами.

Функція оподаткування (фіскальна функція).

Важливу роль відіграє ще одна з внутрішніх функцій держави – функція оподаткування, яка спрямована на забезпечення наповнення державного та місцевих бюджетів. Функція оподаткування тісно взаємопов'язана із соціальною та економічною функціями. Адже саме за рахунок організації та забезпечення оподаткування та контролю за легальністю прибутків громадян і юридичних осіб та за розподілом податків державою створюється основа для здійснення економічної та соціальної функцій.

Фіскальну функцію загалом ми уявляємо у таких формах, як:

- організація і забезпечення системи оподаткування;
- нагляд і контроль за порядком збору податків та інших обов'язкових платежів, передбачених законодавством держави;
- контроль за легальністю доходів фізичних та юридичних осіб;
- контроль за розподілом податків та подальшим цільовим використанням зібраних коштів.

Функція оподаткування вважається одним із найдавніших за часом виникнення напрямів діяльності держави. З давніх часів вона була спрямована на формування та поповнення державного скарбу [1, с. 131]. Сьогодні, як і раніше, держава самостійно встановлює розміри, форми і

способи оподаткування. Проте це не означає, що фіскальна функція не зазнає впливу з боку процесів глобалізації.

Можна виділити такі напрями впливу глобалізаційних процесів на фіскальну функцію держави:

- наближення державою власної системи оподаткування до міжнародних стандартів;
- використання позитивного досвіду інших країн щодо здійснення податкового контролю;
- зростання кількості розміщених на території держави філій, представництв транснаціональних корпорацій, різноманітних іноземних підприємств, установ та організацій;
- виникнення на території держави офшорних компаній;
- розміщення власних підприємств (їх філій) на території інших країн тощо.

Зрозуміло, що перелічені прояви глобалізації потребують належного правового врегулювання.

Функція забезпечення місцевого самоврядування.

Функція забезпечення місцевого самоврядування є однією із сучасних функцій держави, яка спрямована на забезпечення реальної можливості реалізації права громадян брати участь у вирішенні важливих питань місцевого значення. Найбільш тісно ця функція пов'язана з політичною функцією і функцією захисту прав та свобод людини. Складно не погодитись із думкою, що «місцеве самоврядування без демократії існувати може, демократія без місцевого самоврядування – ні» [109, с. 111].

Держава повинна визнавати, підтримувати, створювати умови для розвитку місцевого самоврядування, захищати його в судовому порядку, створювати його організаційну, правову, фінансову самостійність.

Виділяють такі форми функціонування держави в сфері місцевого самоврядування:

- здійснення державно-правового регулювання у сфері місцевого самоврядування, а саме: визначення місця і ролі місцевого самоврядування в суспільстві та державі; встановлення організаційних, правових, фінансових основ місцевого самоврядування; закріплення державних гарантій здійснення місцевого самоврядування;

- проведення державної політики у сфері місцевого самоврядування, тобто: визначення державних органів та законодавче закріплення їх повноважень у сфері місцевого самоврядування; затвердження і реалізація загальнодержавних та регіональних програм у цій сфері;

- державна підтримка місцевого самоврядування, що передбачає: створення органами державної влади сприятливих умов для розвитку місцевого самоврядування; сприяння населенню у здійсненні права на місцеве самоврядування; державний захист і гарантії місцевого самоврядування (наприклад, компенсація державою витрат, які виникли в результаті рішень, прийнятих органами державної влади) [118, с. 12–14];

- здійснення державного контролю та нагляду за дотриманням законності в діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування, а саме: контроль за реалізацією наданих органам місцевого самоврядування повноважень; фінансовий контроль; нагляд за законністю та за додержанням органами місцевого самоврядування прав та свобод людини, який здійснюється спеціально уповноваженими на це органами; інші види державного контролю [119, с. 22–23];

- встановлення відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування, що передбачає: визначення діяння, за яке може наставати відповідальність; закріплення виду та міри відповідальності; закріплення за певними державними органами

повноважень щодо виявлення правопорушень у діяльності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, притягнення їх до відповідальності [106, с. 293–296].

Відповідно до вказаних форм спробуємо визначити, яким чином глобалізаційні процеси впливають на функцію забезпечення місцевого самоврядування.

Під впливом глобалізаційних процесів передусім трансформується державно-правове регулювання цієї сфери. Держава керується міждержавними договорами, існуючими міжнародними стандартами, створюючи власне законодавство. Прикладом такого міжнародно-правового акта є Європейська хартія місцевого самоврядування.

По-друге, державна політика в сфері місцевого самоврядування часто формується з урахуванням вимог наддержавних утворень (Рада Європи, наприклад), а також з урахуванням досвіду інших країн.

По-третє, державна підтримка місцевого самоврядування може виражатись, наприклад, у наданні можливості територіальним громадам залучати іноземні інвестиції (інвестиції міжнаціональних організацій) для підтримки, скажімо, певної галузі промисловості у даній адміністративно-територіальній одиниці [48].

Культурно-ідеологічна функція.

Культурна функція покликана підвищувати культурний та освітній рівень громадян, властивий цивілізованому суспільству, створити умови їх участі в культурному житті суспільства, користування відповідними установами та досягненнями. Сьогодні її зміст становить різнобічна державна підтримка розвитку культури – літератури, мистецтва, театру, кіно, музики, засобів масової інформації, науки, освіти тощо [104, с. 34].

Культурно-ідеологічна функція є однією з найважливіших функцій держави. Її доцільно розглядати у таких ракурсах:

- консолідація нації, розвиток національної самосвідомості;

- сприяння розвитку самобутності всіх народів та етнічних меншин;
- організація освіти;
- підтримання розвитку науки;
- охорона культурної спадщини;
- задоволення культурних потреб різних верств населення;
- моральне виховання населення;
- підтримка соціокультурної інфраструктури (музеї, бібліотеки, будинки культури тощо) [153, с. 77; 1, с. 131; 196, с. 35].

В умовах глобалізації важливим завданням, яке постає перед державою, є збереження національної самобутності власного народу. Адже сьогодні, в умовах швидкого поширення масової культури, поширення через засоби масової інформації культури інших країн (найперше – західної культури) дуже важливим є збереження власних культурних традицій, національної свідомості народу.

Також важливим аспектом даної функції в умовах глобалізації є сприяння розвитку самобутності всіх народів та етнічних меншин. Останнім часом можна спостерігати зростання кількості випадків проявів екстремізму, національної та расової нетерпимості. Держави постають перед необхідністю об'єднання зусиль для спільної боротьби з такими явищами.

Внутрішня спрямованість *змішаних функцій* проявляється у діяльності держави, скерованій на забезпечення внутрішньої політики у найважливіших сферах суспільного життя.

Економічна функція.

Економічна функція держави є основою, базою для здійснення усіх інших функцій. Внутрішній бік економічної функції проявляється у:

- регулюванні економічних відносин, створенні умов для розвитку виробництва;

- організації виробництва шляхом визнання і захисту різних форм власності, надання рівних можливостей для здійснення підприємницької діяльності;
- прогнозуванні розвитку економіки;
- стабілізації економіки;
- фінансуванні програм промислових і наукових досліджень;
- господарському управлінні державним сектором економіки [153, с. 77; 7, с. 115; 93, с. 32].

Найважливішим завданням, яке стоїть перед державою у сфері економіки, є забезпечення матеріальних потреб суспільства. Тому економічна функція виражається передусім у заходах консолідаційного характеру, які через механізм організації оптимальної взаємодії суб'єктів економічного життя держави остання намагається спрямувати у потрібному руслі.

Цілком логічним є те, що процеси глобалізації першочергово впливають на зовнішньоекономічну діяльність держави, проте внутрішній бік економічної функції теж зазнає впливу від глобалізаційних процесів.

Як слушно зазначає Л. О. Морозова, глобалізація економіки різко загострила конкуренцію і подальше поглиблення міжнародного поділу праці [110, с. 103–105]. Впровадження нових виробничих інформаційних технологій актуалізує проблему уточнення економічної функції сучасної держави, пошуки нових форм її економічної політики.

Однак, незважаючи на засилля в результаті економічної інтеграції транснаціональних корпорацій, продовжує зберігатися зацікавленість окремих держав у стабільному розвитку національної економіки, у максимальній концентрації можливостей країни на вирішенні пріоритетних завдань будівництва ефективного внутрішнього господарства.

Отже, в умовах глобалізації зберігається такий прояв економічної функції держави, як державний вплив на економічну діяльність суб'єктів господарської діяльності. Йдеться про намагання держави запобігти монополізації того чи іншого сегменту ринку шляхом активізації економічної конкуренції. За такого роду діяльності у якості мети слугує дотримання рівних умов ведення економічної діяльності, неможливість отримання неправомірних конкурентних переваг, працевлаштування громадян та їх зайнятість, правовий і організаційний захист прав власників підприємств, засобів виробництва, власників авторських прав на ті чи інші об'єкти (торгові марки тощо).

Глобалізація економіки зміщує центр ваги державного контролю за регулюванням і розвитком економічних процесів з макrorівня на регіональний і галузевий, а також на мікрорівень (підприємство). На макrorівні можна прогнозувати тенденцію посилення впливу наддержавних економічних інститутів і концентрацію в них коштів і важелів економічного регулювання. Тим не менше з окремих держав не знімається відповідальність за вироблення механізму, що дає змогу адаптуватися до нових економічних відносин і забезпечувати добробут власного суспільства, щоб уникнути внутрішніх соціальних конфліктів і дестабілізації обстановки в країні.

Ще одним напрямом модернізації економічної функції сучасної держави є необхідність наближення власного законодавства у сфері економіки до сучасних реалій, які продиктовані змінами на глобальному рівні. Також необхідно забезпечити належне функціонування державних органів, на які покладаються повноваження щодо управління, врегулювання економічних відносин [15, с. 134–137]. Значну увагу слід приділяти відповідності функціям, які на них покладені, органів, діяльність яких спрямована на запобігання та боротьбу зі злочинністю в економічній сфері, зокрема у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Таким чином, економічне навантаження національної держави не зменшується, а навпаки, зростає; особливо важливою є роль економічної стратегії в узгодженні національних інтересів суспільства із загальними інтересами міжнародного співтовариства, оскільки від добробуту кожної країни залежить добробут людства загалом [110, с. 106].

Політична функція.

Політична функція у своєму внутрішньому виразі більш багатогранна, ніж у зовнішньому прояві. Якщо зовнішній бік політичної функції зводиться в цілому лише до дипломатичної діяльності, то внутрішня політична функція спрямовує діяльність держави у будь-якому напрямі, визначає пріоритетні види діяльності, окреслює основні завдання. Саме тому політична функція тісно взаємопов'язана з усіма існуючими функціями держави. Адже саме в рамках політичної функції держава визначає найважливіші сфери діяльності, тобто економічну, правову, соціальну і гуманітарну політику держави, спрямовує оборонну та правоохоронну діяльність тощо.

Зміст політичної функції сьогодні полягає у:

- забезпеченні державою народовладдя;
- розвитку демократичних форм та інститутів;
- врегулюванні політичних конфліктів;
- розробці політичної стратегії і тактики розвитку громадянського суспільства, його модернізації [1, с. 128; 133, с. 74–78].

В умовах глобалізації надзвичайно популярними стають та набувають значного поширення ідеї демократизації та верховенства права. Нерідко за демократичними гаслами криються приховані політичні, економічні та інші інтереси певної держави (групи країн), проте в цілому можна говорити про розповсюдження демократії у світі [171, с. 130].

Загалом глобалізаційні процеси впливають на внутрішньополітичну функцію держави шляхом:

- насадження державами із вищим рівнем розвитку демократичних ідей менш розвиненим країнам;
- прозорість і відкритість внутрішньополітичного життя для усіх держав світу (наприклад, під час виборів в тій чи іншій державі присутні міжнародні спостерігачі);
- можливість міжнародних організацій впливати на внутрішню політику держави шляхом встановлення певних зобов'язань для країни, яка намагається стати членом такої організації.

Проте слід відмітити, що будь-яка держава незалежна при виборі та спрямуванні власної внутрішньої політики. Будь-які зобов'язання, які містять обмеження для країни, держава бере на себе самостійно, виходячи із власних потреб.

Екологічна функція.

Екологічна функція як внутрішня функція держави виражається у розробці природоохоронного законодавства, за допомогою якого держава встановлює правовий режим природокористування, бере на себе зобов'язання перед своїми громадянами щодо забезпечення нормального життєвого середовища, закриває в разі потреби екологічно шкідливі підприємства, штрафує порушників закону т. ін. Напрямами діяльності держави, спрямованої на реалізацію екологічної функції, є:

- гарантування екологічної безпеки і підтримка екологічної рівноваги на території держави;
- охорона та раціональне використання природних ресурсів;
- збереження генофонду народу;
- зниження рівня забрудненості навколишнього середовища у промислово розвинених регіонах.

Для розв'язання екологічних проблем у багатьох країнах створюються спеціальні органи (на рівні міністерств, відомств), діяльність яких спрямована на контроль, нагляд та регулювання діяльності в галузі навколишнього середовища, створюються нормативно-правові акти (у тому числі законодавчі), що містять, зокрема, положення щодо юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Більшість конституцій сучасних держав закріплюють обов'язок зберігати природу і навколишнє середовище, раціонально використовувати природні ресурси [95, с. 125].

Внутрішній бік екологічної функції держави також підпадає під вплив глобалізації, а саме:

- держава зобов'язана виконувати дво- та багатосторонні міжнародні договори, що стосуються охорони навколишнього природного середовища;
- виникнення необхідності контролю ввезення на територію держави небезпечних технологій, речовин, матеріалів, трансгенних рослин, збудників хвороб людей, тварин, рослин тощо;
- запобігання ядерному, біологічному тероризму;
- участь держави у впровадженні стратегії стійкого розвитку.

Охоронна функція.

Внутрішнім виразом охоронної функції держави є забезпечення правопорядку. Ще раз підкреслюємо, що охорону прав людини вважаємо за доцільне розглядати як окремий напрям діяльності держави, враховуючи важливість даного напрямку та значну увагу, що приділяють сучасні держави реалізації цієї функції. До охоронної функції доцільно віднести подолання злочинності та інших правопорушень, при цьому можна виділити такі напрями діяльності держави (в особі уповноважених державних органів) у цій сфері:

- запобігання правопорушенням;

- виявлення правопорушень;
- припинення правопорушень;
- розслідування та розкриття правопорушень;
- притягнення до юридичної відповідальності правопорушників;
- перевиховання правопорушників;
- усунення або ж мінімізація причин та умов для скоєння правопорушень.

При цьому найбільш важливими видами правопорушень, боротьба з якими повинна вестися сьогодні першочергово, є:

- корупція;
- організована злочинність;
- тероризм [116, с. 67].

Вибір саме названих видів правопорушень як найнебезпечніших та боротьба з якими має першочергове значення зумовлений тим, що:

- вказані правопорушення набули значного поширення як у масштабах окремої держави, так і в світових масштабах;
- мають значний ступінь суспільної небезпеки;
- на необхідність боротьби з цими правопорушеннями звертає увагу світова спільнота (про що свідчать численні міжнародно-правові акти, присвячені даним питанням).

Слід зазначити, що охоронна функція держави в сучасних умовах набуває особливого значення. Насамперед це пов'язано з тим, що в умовах глобалізації злочинність набуває нових форм, швидко поширюється у світі. Водночас вдосконалюються й засоби та методи боротьби з правопорушеннями, держави співпрацюють між собою з метою подолання найбільш поширених видів протиправних діянь, інтенсивно обмінюються оперативною інформацією та досвідом боротьби з різними видами правопорушень.

Функція забезпечення та захисту прав та свобод людини.

Правозахисна функція держави є чи не найважливішою для сучасної соціальної, правової держави. Починаючи з 1948 року, коли було прийнято Загальну декларацію прав людини, права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності більшості держав світу.

Як внутрішня функція держави функція забезпечення і захисту прав та свобод людини найбільш тісно пов'язана із охоронною функцією. Фактично правозахисна функція забезпечується шляхом забезпечення правопорядку державою.

Так само, як зовнішній бік правозахисної функції, внутрішня діяльність держави, спрямована на забезпечення та захист прав людини здійснюється у таких формах:

- 1) попередження порушення прав людини;
- 2) захист прав людини;
- 3) відновлення прав людини [116, с. 67].

Запобігання порушенням прав людини полягає у:

- утворенні системи державних органів, на які покладається функція захисту прав людини, організація діяльності цих органів, чітке визначення їх повноважень;
- запобіганні створенню умов для порушення прав людини та усунення уже існуючих таких умов;
- встановленні певних обмежень прав людини з метою недопущення порушень прав інших осіб;
- визначенні умов правомірності реалізації прав та свобод;
- стимулюванні правомірної реалізації прав, свобод та законних інтересів;
- встановленні юридичної відповідальності за порушення прав людини, у тому числі відповідальності державних органів та посадових осіб;

– здійсненні державної політики у сфері виховання поваги до прав та свобод людини.

Захист прав людини від порушень полягає у:

- встановленні на законодавчому рівні заходів захисту прав людини;
- створенні державних органів та надання їм повноважень щодо зупинення порушень прав людини;
- виявлення, розслідування, розкриття порушень прав людини, притягнення винних до відповідальності;
- контроль та нагляд за діяльністю органів, спрямованою на забезпечення захисту прав людини.

Відновлення прав людини полягає у:

- встановленні заходів і механізму відновлення прав та свобод людини;
- наданні повноважень органам, діяльність яких спрямована на забезпечення відновлення прав людини;
- усуненні перешкод, що можуть завадити такому відновленню;
- створенні фондів для гарантування відновлення матеріальної шкоди (наприклад, фонд гарантування повернення вкладів фізичних осіб) [116, с. 67].

Вплив глобалізації на внутрішній бік функції забезпечення прав та свобод людини полягає насамперед у:

- сприйнятті державою та впровадженні у власне законодавство міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав людини;
- можливості особи у випадку вичерпання усіх можливих державних способів захисту та відновлення порушеного права звернутись до наддержавних органів (Європейський суд з прав людини, наприклад);

– обов'язковості виконання державою взятих на себе зобов'язань у цій сфері у зв'язку з входженням до певних міжнародних чи міждержавних об'єднань.

Функція забезпечення державної безпеки.

Функція забезпечення державної безпеки полягає у діяльності держави, спрямованій на захищення життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, забезпечення сталого розвитку суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз державним інтересам [138].

Функцію забезпечення державної безпеки цілком обґрунтовано розглядають як складову охоронних функцій. Функція забезпечення державної безпеки як внутрішня функція держави є більш вузькою за своїм змістом, ніж функція підтримання правопорядку, проте охоплює широке коло питань. Насамперед вона спрямована на забезпечення захисту територіальної цілісності держави, охорону її державних органів від тих чи інших загроз, прямих посягань [52, с. 130; 207, с. 28].

Якщо до охоронної функції ми відносимо насамперед боротьбу зі злочинністю та іншими видами правопорушень, то до функції забезпечення державної безпеки (її внутрішнього виразу) вважаємо за доцільне віднести такі види діяльності держави:

- боротьба з економічними проблемами, включаючи боротьбу з бідністю, нераціональним використанням природних ресурсів;
- боротьба із соціальними загрозами, включаючи боротьбу з інфекційними захворюваннями, голодом, недостатньою освіченістю;
- попередження та боротьба з внутрішніми конфліктами, включаючи громадянську війну, геноцид тощо.

В умовах глобалізації більш вираженим стає зовнішній бік функції забезпечення державної безпеки. Проте внутрішня її сторона не втрачає своєї актуальності.

Слід зазначити, що в сучасних умовах межа між внутрішніми та зовнішніми загрозами державній безпеці стирається, адже проблеми, які ще учора мали локальний характер, сьогодні є глобальними проблемами та стосуються усього людства.

Отже, до внутрішніх функцій держави ми відносимо: а) переважно внутрішні функції, а саме: соціальну функцію, фіскальну, функцію забезпечення місцевого самоврядування та культурно-ідеологічну функцію; б) внутрішній аспект змішаних функцій: економічної, політичної, екологічної, охоронної, функції забезпечення та захисту прав та свобод людини та функції забезпечення державної безпеки.

Усі внутрішні функції держави тісно взаємопов'язані між собою та із зовнішніми функціями, особливо це стосується функцій подвійного спрямування.

2.3 Держава і громадянське суспільство: взаємозв'язок та взаємодія

З моменту виникнення такої форми організації суспільства, як держава, людство прагнуло віднайти оптимальну форму взаємодії власне держави (в особі державних органів) та населення, що проживає на її території. Важливою умовою такої взаємодії є запобігання виникненню конфлікту інтересів між її суб'єктами.

Саме задля забезпечення інтересів людей, налагодження з цією метою зв'язків громадськості з державою утворюється така форма соціальної організації, що отримала назву «громадянське суспільство». Важливість дослідження сучасного стану взаємовідносин держави та громадянського суспільства зумовлена такими факторами:

- стрімке зростання кількості міжнародних інституцій, які відносять до елементів громадянського суспільства (міжнародні неурядові об'єднання, наприклад);
- трансформація та збільшення кола інтересів суспільства, які повинні бути забезпечені засобами громадянського суспільства;
- невизначеність оптимального ступеня впливу держави на громадянське суспільство.

Питанням взаємозв'язку, співіснування держави та громадянського суспільства присвячена значна кількість наукових робіт з різних напрямів знань – юриспруденції, політології, філософії. Проте невирішеним залишається коло питань, що стосуються взаємодії держави та громадянського суспільства. До них можна віднести:

- визначення належного і достатнього рівня правового регулювання взаємовідносин між державою та громадянським суспільством;
- визначення мінімального кола вимог, які можуть бути пред'явлені громадянським суспільством до держави;
- визначення оптимальних форм існування та механізмів забезпечення життєздатності громадянського суспільства;
- надання характеристики державі, в якій повноцінно може існувати громадянське суспільство, вирішення питання стосовно доцільності існування такої форми соціальної організації, як держава в сучасних умовах.

З метою подальшого вирішення окреслених питань у рамках даного дослідження варто звернути увагу на такі питання: 1) визначити поняття «громадянське суспільство»; 2) дослідити поняття та можливість існування глобального громадянського суспільства; 3) з'ясувати ступінь взаємозв'язку держави і громадянського суспільства; 4) визначити, яким чином модернізується взаємодія цих явищ в умовах глобалізації.

Якщо з приводу поняття держави ми визначились і сприймаємо її як складну організацію суспільства, яка наділена публічною владою, що поширюється на чітко визначеній території, здійснюється апаратом управління та забезпечується апаратом примусу, основою яких є правові норми; є незалежною в міжнародних відносинах, наділена виключним правом встановлювати податки і збори та має стійкий правовий зв'язок з населенням, то вважаємо за необхідне докладніше спинитись на понятті «громадянське суспільство».

Як справедливо зазначають дослідники, «громадянське суспільство» – термін античного суспільствознавства, на який можна натрапити в давньоримських (Цицерон) і навіть у давньогрецьких (Платон) авторів, де він означає – «співтовариство громадян міста-держави».

Загалом громадянське суспільство визначають як:

1) спільність вільних, рівноправних людей, кожній з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником, користуватись економічною свободою і надійним соціальним захистом, а також брати участь у політичному житті [131, с. 85];

2) сукупність суспільних відносин і правових інститутів, що розвиваються відносно незалежно від державної влади та забезпечують реалізацію прав, свобод і законних інтересів особи та групи осіб [152, с. 37];

3) етносоціальний простір, у якому люди взаємно пов'язані й взаємодіють між собою як незалежні особистості, котрі володіють власністю, вільно розпоряджаються результатами своєї праці, є носіями політичних прав і свобод [131, с. 85];

4) вільну асоціацію (союз) рівноправних, свідомих громадян-власників та їхніх об'єднань, які в межах правової системи, поза

втручанням держави, самоорганізовано реалізують свої приватні й суспільні інтереси [1, с. 256];

5) систему взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян, їх об'єднань, що добровільно сформувалися і перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім втручанням держави, призначеної створювати умови для їх вільного розвитку [153, с. 91];

6) структуроване об'єднання населення даної країни з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права; самостійну соціально організовану структуру, форму самоорганізації суспільства, яка здатна узгоджувати різноманітні інтереси людей [55, с. 59];

7) сукупність відносно автономних, авторитетних, недержавних структур, які складають систему конструктивних стримувань та противаг для структур державної влади [144, с. 205];

8) наявність незалежних асоціацій громадян у поєднанні з існуванням таких соціальних відносин у суспільстві, за яких ці асоціації здатні відігравати роль взаємно корисного посередника у відносинах між індивідом та державою і, у разі необхідності, здатні захистити індивіда від незаконних дій державних структур [60, с. 5].

Як бачимо, основні підходи до розуміння досліджуваного нами феномену умовно можна поділити на три групи. Його можна розуміти як: 1) певний етносоціальний простір; 2) самостійну соціально організовану структуру або сукупність відносно автономних, авторитетних, недержавних структур; сукупність суспільних відносин та правових інститутів; 3) спільність, асоціацію, союз, об'єднання людей (громадян), систему взаємодії громадян та їх об'єднань.

Найбільш поширеним (з певними відмінностями, уточненнями) є третій підхід до розуміння сутності громадянського суспільства. Сприйняття громадянського суспільства саме як об'єднання, асоціації є найбільш прийнятним через низку причин. Насамперед це пов'язано з тим, що саме поняття «суспільство» класично сприймається як соціальна система, система взаємодії людей, пов'язаних між собою спільними інтересами, певними соціальними нормами [153, с. 90].

Слід також зазначити, що уявлення громадянського суспільства як етносоціального простору не відповідає сутності названого феномену, по-перше, тому, що суспільство не можна ототожнювати з певним простором. По-друге, якщо розглядати громадянське суспільство відповідно до позиції Дж. Локка як етичну спільноту, яка існує згідно з природними законами поза політикою [60, с. 1], то тоді виникає хибне розуміння громадянського суспільства як такого, що жодним чином не може впливати на політичну сферу суспільного життя.

Щодо другого підходу до визначення громадянського суспільства як самостійної соціально організованої структури (сукупності відносно автономних, авторитетних, недержавних структур), то слід зазначити, що таке визначення є цілком логічним, адже громадянське суспільство і справді можна уявити як певну структуровану систему, проте все ж найважливішим компонентом, найголовнішою ознакою громадянського суспільства є, на нашу думку, наявність свідомого прагнення індивідів до участі у ньому – тобто насамперед визначення громадянського суспільства повинно містити вказівку на добровільність об'єднання невизначеного кола осіб.

Отже, виходячи із визначення поняття «суспільство» та враховуючи найбільш усталене та таке, що, на нашу думку, найбільш відповідає сучасним реаліям, розуміння громадянського суспільства, основною

характеристикою цього явища слід вважати те, що воно являє собою спільність, асоціацію, союз, об'єднання людей (громадян).

Доцільно окрему увагу звернути на характеристику людей, об'єднання яких власне і утворює громадянське суспільство. До ознак, якими повинні бути наділені індивіди, відносять:

- вільність громадян (людей) – мається на увазі передусім наявність певної міри свободи кожного окремого індивіда;

- рівноправність – доволі часто зустрічається ця ознака, проте слід зазначити, що вона має право на існування з певними застереженнями, а саме: а) слід визнати, що належність індивіда до тієї чи іншої соціальної групи визначає обсяг прав та свобод, якими він реально може користуватись; б) наявність у особи певного статусу (це стосується, наприклад, осіб без громадянства, біженців) з одного боку, обмежує її у певних правах (здебільшого, політичних), з другого – надає можливість реалізувати інші; в) вік особи, вид діяльності, яким вона займається тощо, теж впливає на правовий статус цієї особи у суспільстві. Тобто ми можемо говорити про відносну рівноправність індивідів – про наявність у них мінімуму невідчужуваних (природних) прав;

- наявність взаємодії між ними – тобто обов'язковою є наявність контактів, спілкування, спільних інтересів між індивідами, активна їх участь у вирішенні спільних завдань;

- добровільність їх об'єднання – громадянське суспільство не можуть утворювати інститути, побудовані на умовах примусової участі в їх діяльності;

- об'єднання відбувається з метою реалізації та захисту інтересів – інтереси можуть бути як індивідуальними (проте потребують додаткового захисту засобами громадянського суспільства), так і груповими.

Не менш важливою характеристикою громадянського суспільства є те, що таке об'єднання є самоорганізованим. Це означає, що спільність людей самоорганізовано реалізує свої приватні і суспільні інтереси та, у разі необхідності, здатна захистити індивіда від незаконних дій державних структур, які мають нести відповідальність за наслідки прийнятих рішень у різних сферах суспільного життя.

Ще однією важливою характеристикою громадянського суспільства є його взаємозв'язок з державою та правовим полем, яке діє на її території. Саме ця характеристика, на наш погляд, потребує найбільш прискіпливого дослідження.

Хоча громадянське суспільство і має безпосереднє відношення до держави, але його метою не є отримання контролю над державною владою або публічної посади в державних органах для свого представника. Актори громадянського суспільства потребують від держави насамперед поступок у різноманітних сферах суспільних відносин, пільг, змін у внутрішній та зовнішній політиці, інституціональних реформах, справедливості у процесі прийняття рішень та підзвітності державних органів (зокрема, через механізм громадського контролю у формі громадського моніторингу [31, с. 20], тобто, як було зазначено Н. М. Оніщенко, «встановлення норм відповідальності держави перед громадянином», що буде «свідченням визнання державою пріоритету прав і свобод громадянина над іншими цінностями у суспільстві» [114, с. 58].

Проте організації та мережі людей, які мають на меті замінити правлячі державні органи при владі, природу держави, та, зокрема, зробити її більш демократичною, залишаються частиною громадянського суспільства, якщо їх метою є реформування саме структури влади, а не отримання самої влади.

Громадянське суспільство має діяти як автономний суб'єкт публічних відносин, чи, як було зазначено С. Г. Стеценком, держава не має втручатись у внутрішню побудову та у діяльність громадянського суспільства [163, с. 74–75]. Якщо на громадянське суспільство здійснюється вплив з боку державних органів чи окремих посадових осіб, воно втрачає свою основну функцію, а саме захист прав та інтересів громадян.

Отже, беручи за основу виокремлені характеристики, можемо визначити *громадянське суспільство* як добровільне, самоорганізоване об'єднання вільних, відносно рівноправних людей, яке виникає та розвивається у правовій державі й діє автономно від держави; взаємодіє між собою з метою узгодження, реалізації і захисту приватних та загальних суспільних інтересів як на території окремої держави, так і поза її межами, та налагодження з цією метою взаємозв'язків з державою; сприяє дотриманню законності у державі та має вплив на процес прийняття рішень органами державної влади в різних сферах суспільних відносин.

На сьогодні, під впливом утворення та посилення взаємозв'язків та взаємозалежності у світі, виникнення глобальних проблем та необхідності подолання таких проблем у світовому масштабі, трансформується і бачення власне суспільства, і громадянського суспільства, і взаємодії його з державами.

Варто звернути увагу на дослідження, присвячені глобальному суспільству. Так, Р. В. Войтович виділяє глобальне суспільство, глобальне масове суспільство, глобальне суспільство ризику, глобальне мережеве суспільство [29, с. 22].

Глобальне суспільство у загальному вигляді визначають як таку «форму соціальної організації, яка найбільш адекватно відповідає змісту сучасної суспільно-політичної та економічної ситуації, забезпечує

формування, розповсюдження та прискорення як формальних, так і неформальних правил та процедур, політичних парадигм та стилів, спільних вірувань та норм, які є основою для прийняття відповідних державно-управлінських рішень, а пізніше визначають логіку внутрішньополітичного дискурсу в окремих країнах світу та особливості функціонування політичних та адміністративних структур» [30].

В. М. Бебик визначає глобальне громадянське суспільство як планетарну сукупність усіх громадян світу, їх вільних об'єднань і асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що перебувають за межами новостворюваної глобальної держави, її директивного регулювання і регламентації, але гарантуються та охороняються політичними структурами глобальної держави [10, с. 162].

Слід зазначити, що певну увагу поняттю глобального суспільства приділив і Дж. Сорос, який визначив відкрите глобальне суспільство – форму громадської організації, яка забезпечує найбільшу міру свободи особистості відповідно до правил та норм, необхідних для функціонування суспільства. Крім того, як відкрите суспільство також може розглядатися ефективне і «чисте» державне управління, влада закону, суспільство, над яким не тяжіє держава і яке забезпечує достатні можливості для існування і функціонування громадянського суспільства і приватного сектору, незалежного від держави. Автор підкреслює, що таке визначення відкритого суспільства збігається з визначенням поняття демократії [159].

Слід констатувати, що громадянське суспільство сьогодні являє собою одну з форм соціальної організації. Складно перебільшити його роль у сучасному світі й так само складно перебільшити значення глобалізації для його розвитку [7, с. 38]. Як зазначає професор Дж. Стігліц, глобалізація виховала активне глобальне громадянське суспільство, яке бореться за зміцнення демократії і соціальної

справедливості [164]. Н. Чандра підкреслює, що порівняно з минулим, коли дедалі більш міцні глобальні зв'язки приносили несподіванки, сьогодні ми краще оснащені для того, щоб розрізнити за горизонтом і небезпеки, і можливості. У нашому розпорядженні – глобальні інститути і десятки тисяч організацій громадянського суспільства. Вони дають змогу уникнути регресу загальносвітової інтеграції і повністю реалізувати потенціал більш світлого майбутнього для тих, хто ще перебуває поза глобалізованою спільнотою [188, с. 47].

Загалом не заперечуючи права на існування такого розуміння глобального громадянського суспільства, все ж вважаємо, що така характеристика, як «глобальність» передбачає необхідність існування досліджуваної соціальної організації у світовому масштабі [100, с. 6]. Тобто така організація має бути порівняно цілісною, її елементи повинні бути певною мірою взаємопов'язаними. Так, громадянське суспільство національної держави функціонує в рамках права тієї держави, у межах якої воно діє. Відповідно можна говорити про наявність більш-менш чіткого правового регулювання громадянського суспільства. Необхідно визнати, що сьогодні громадянське суспільство не обмежене рамками певної країни. Про це свідчить, зокрема, значна кількість міжнародних неурядових організацій. Проте вважаємо більш доцільним говорити про реальне існування міжнародного громадянського суспільства, а глобальне суспільство на сьогодні є скоріше перспективою його подальшого розвитку. Тим більше, не слід забувати про національні історичні та культурні особливості, які є суттєвою перепорою на шляху побудови глобального суспільства [200, с. 85].

Міжнародне громадянське суспільство ми розглядаємо як не обмежене рамками певної держави добровільне, самоорганізоване об'єднання вільних, відносно рівноправних людей, які взаємодіють між

собою з метою узгодження, реалізації та захисту приватних і загальних суспільних інтересів.

Дж. Сорос стверджує, що глобальне суспільство не тотожне глобальній державі. Окремі держави можуть бути доволі репресивними за своєю природою; глобальна держава таки була б нестерпною. Але з деякими проблемами окремі держави не в змозі впоратися самотужки, для їх розв'язання потрібне міжнародне співробітництво, а якщо треба, то й міжнародні інститути [159]. Тобто ми бачимо, що, вживаючи термін «глобальне суспільство», автор фактично сприймає його в тому ж значенні, що і ми, використовуючи термін «міжнародне громадянське суспільство».

Сьогодні можемо спостерігати за виникненням, розвитком і функціонуванням різноманітних організацій, які опікуються глобальними проблемами людства, діяльність яких охоплює значну частину країн світу, проте все ж таки підкреслимо, що наразі не існує такої організації, дія якої поширювалася б на території усїєї планети. Вважаємо, що глобальне громадянське суспільство може функціонувати лише за наявності глобальної правової системи, глобальної держави.

Тому *глобальне громадянське суспільство* пропонуємо розуміти як добровільне, самоорганізоване об'єднання вільних, відносно рівноправних людей, які взаємодіють між собою з метою узгодження, реалізації та захисту приватних і загальних суспільних інтересів, що утворюється у глобальній державі та встановлює зв'язки з її інститутами для досягнення поставленої мети.

Слід також зазначити, що не загальноприйнятим є позитивне ставлення до глобального суспільства. Деякі вчені вельми скептично ставляться до існування такої організації.

Водночас факт існування міжнародного (транснаціонального) громадянського суспільства у різних його проявах протягом століть

свідчить якраз про прагнення людства об'єднуватися для забезпечення спільних інтересів світового масштабу. Тобто це свідчить про можливість виникнення глобального суспільства в майбутньому.

Щодо ототожнення активістських рухів у посткомуністичних країнах і країнах, що розвиваються, із філіями зарубіжних неурядових організацій слід зазначити, що у такому випадку можна говорити про поступове об'єднання та формування цілісної системи таких рухів, тобто про формування світових (глобальних) елементів громадянського суспільства.

Стосовно екстремістських та інших злочинних угруповань, то слід погодитись з думкою про те, що вони глобалізуються, діють більш скоординовано сьогодні. Проте навряд чи можна пов'язувати діяльність названих організацій із громадянським суспільством, яке за своєю природою є таким, що має забезпечувати законні права та інтереси.

Постає цілком слушне запитання – чи не відпадає необхідність у такій соціальній організації, як держава в умовах зростання ролі громадянського суспільства та утворення глобального громадянського суспільства? Ми погоджуємось із загальноприйнятим твердженням, що громадянське суспільство «не протиставляється державі, а взаємодіє з нею для досягнення загальних цілей» [55, с. 59].

Крім того, важливою особливістю сучасного громадянського суспільства вважаємо його взаємодію не тільки із державами, а й з різноманітними міждержавними та наднаціональними організаціями. Ми схиляємось до думки, що активне та плідне співробітництво із наддержавними структурами є запорукою стабільного розвитку громадянського суспільства.

Стосовно співвідношення громадянського суспільства та держави, то сьогодні не сформувалось однозначного сприйняття цього питання. Так, О. Ф. Скакун виділяє три підходи: 1) держава та громадянське

суспільство є соціальними системами, що збігаються; 2) є різними соціальними системами, при цьому держава є первинною та здійснює контроль над громадянським суспільством; 3) є різними соціальними системами, при цьому держава виконує службову роль. При цьому автор найбільш прийнятним вважає третій підхід [153, с. 94–95].

Г. П. СерEDA, С. Г. Стеценко розглядають державу та громадянське суспільство як інституції, що перебувають у партнерських відносинах і мають спільну мету – поліпшення життя громадян [152, с. 159].

Т. В. Розова, В. Ю. Барков розглядають державу (правову) як інструмент забезпечення життєдіяльності громадянського суспільства [144, с. 203].

Водночас варто зазначити, що в різних країнах стосунки між державою та громадянським суспільством можуть дуже відрізнятись. Наприклад, в деяких країнах громадянське суспільство може сегментуватись, де не всі його члени чи окремі групи мають рівний доступ до прав, можливостей та ресурсів. Ці відмінності можуть існувати як між групами громадянського суспільства, так і всередині цих груп. Наприклад, статус жінок та їх обмежені можливості в ієрархічних релігійних суспільствах.

Низка вчених вважають, що «невід’ємною рисою правового зв’язку між правовою, соціальною державою має бути визнання принципу служіння держави громадянському суспільству і спрямування своєї діяльності на забезпечення рівних можливостей для всіх його членів як основи свободи і соціальної справедливості» [49, с. 124].

Отже, можемо констатувати, що на сьогодні переважно сформувалась думка, що взаємовідносини держави та громадянського суспільства повинні базуватись на таких принципах:

- державної підтримки розвитку громадянського суспільства;

- наявність спільної мети – максимальне задоволення потреб громадян, забезпечення і захист їх прав та свобод;
- відносної самостійності громадянського суспільства.

Якщо говорити про те, що є первинним, а що похідним, то, на нашу думку, держава виникає в суспільстві, проте громадянське суспільство може сформуватись лише у державі за наявності достатньо високого рівня розвитку як самої держави, так і рівня розвитку правової свідомості та правової культури її населення.

Отже, коли говоримо про можливість трансформації громадянського суспільства у глобальне, розуміємо, що виникає воно на основі суспільств національних держав, що поступово об'єднуються у міжнародні громадянські суспільства.

Проте ми розуміємо, що громадянське суспільство може сформуватись не в будь-якій державі, а лише у тій, у якій створені для цього умови.

Найчастіше дослідження, присвячені питанням взаємодії громадянського суспільства та держави, визначають останню як демократичну (А. А. Канунніков), соціальну (Я. І. Пасько), правову (Г. П. Серета, С. Г. Стеценко, Т. В. Розова, В. Ю. Барков, О. Ф. Скакун) або таку, що поєднує усі перелічені ознаки (І. О. Кресіна, О. В. Скрипник, А. А. Коваленко).

Тож спробуємо визначити, які риси повинні бути притаманними державі для можливості формування та розвитку у ній громадянського суспільства.

Досліджуючи взаємозв'язок демократичної держави та громадянського суспільства, демократичну державу уявляють як форму обмеження державної влади правами і свободами людини [49, с. 54].

Дж. Сорос узагалі ототожнює громадянське суспільство із демократією. Проте ми не вважаємо таке ототожнення доцільним,

оскільки: 1) демократія є формою державного режиму, тобто насамперед є певною характеристикою держави, громадянське суспільство є окремою формою організації суспільства; 2) демократія виникає на основі громадянського суспільства.

Слід погодитись із твердженням, що демократія набуває сили лише там, де існує спільність інтересів та фундаментальних цінностей, які поділяються більшістю громадянського суспільства [49, с. 60]. Невід'ємною частиною становлення громадянського суспільства у демократичній державі є його право на такі цінності, як свобода, рівність та справедливість. О.М. Ковальчук, аналізуючи лібертарно-юридичну концепцію права, розроблену В. Нерсесянцем, з позицій сутності права, а саме на основі ціннісної характеристики, виділив перелік основних аспектів визначення права як цінності. Зокрема, було зазначено, що, що «центральне місце серед цінностей надано свободі, яка визначає місце і роль права в суспільному житті – право виступає єдино можливою формою втілення свободи в реально існуючому суспільстві» [64, с. 106]. Тобто, не володіючи правом на свободу, індивіди не зможуть відстоювати та захищати як персональні, так і спільні інтереси, що також унеможливить їх об'єднання для становлення громадянського суспільства.

Стосовно соціальної держави, то її визначають як правову державу розвинутого громадянського суспільства із соціально орієнтованим ринковим господарством, яка здатна створити умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, гарантувати соціальну справедливість та соціальну безпеку особи, встановити соціальну злагоду в суспільстві [153, с. 181]. Тобто, як бачимо, по суті, соціальна держава є своєрідним індикатором розвитку громадянського суспільства. Державою встановлюються, гарантуються та забезпечуються

належним чином соціальні права лише за наявності розвинутого громадянського суспільства.

Щодо співвідношення громадянського суспільства та правової держави слід зазначити, що правову державу розглядають як державу, у якій існує дієва система правових гарантій, котрі забезпечують збалансованість прав, свобод і законних інтересів громадян із загальнодержавними та загальносуспільними інтересами [1, с. 160].

Правова держава максимально демонструє нам єднання громадянського суспільства з державою. З одного боку, однією з ознак, яка визначає державу як правову, є наявність у ній громадянського суспільства, з другого – громадянське суспільство формується у правовій державі, в такій, що забезпечує громадянам свободу об'єднання, в якій діє принцип верховенства права, створені інші умови для вільного розвитку як окремого індивіда, так і суспільства загалом. Процес формування правової держави і громадянського суспільства є єдиним, одне без іншого просто не має права на існування.

Можна підсумувати сказане тезою про те, що визначальною характеристикою держави, в якій може вільно розвиватись громадянське суспільство – це свідчення того, що вона є правовою державою. Втім, розглядаючи теоретико-правову та фактичну сутність демократичної та соціальної держави, необхідно констатувати, що така держава є і правовою, оскільки без крайньої характеристики вона не може бути демократичною та соціальною. У неправовій державі не розвиваються інститути демократії та не забезпечуються належним чином соціальні потреби населення. З іншого боку, сучасна правова держава не може стояти осторонь процесів поширення демократії, які маємо змогу спостерігати сьогодні, та не може не впроваджувати загальновизнані соціальні стандарти.

Відповідно можна зробити висновок, що громадянське суспільство виникає та розвивається у правовій державі. Водночас громадянське суспільство підтримує демократичні засади, сприяє забезпеченню виконанню соціальних гарантій, встановлених державою, підвищує рівень правової культури та правової свідомості, відповідно, сприяє дотриманню законності у державі. Наявність розвиненого та дієвого громадянського суспільства у державі є свідченням того, що така держава є демократичною, соціальною та правовою.

Отже, загалом вважаємо, що в умовах глобалізації зберігаються основні засади взаємодії держави та громадянського суспільства, проте не можна залишати поза увагою особливості трансформації їх взаємозв'язків в сучасних умовах.

У першу чергу слід відзначити тенденцію до формування глобального громадянського суспільства. Тобто громадянське суспільство поступово стає дедалі більш незалежним від певної держави. Проте не слід забувати, що основою для формування громадянського суспільства є держава. Навіть міжнародні громадські організації, різноманітні об'єднання мають діяти в рамках правового поля. Навіть якщо правовою основою їх діяльності є норми міжнародного права, не слід забувати, що саме держави сьогодні залишаються головними суб'єктами правотворчої діяльності на міжнародному рівні.

Наступною тенденцією, що впливає на взаємовідносини держави і громадянського суспільства сьогодні, є значний вплив міжнародних економічних (урядових та неурядових) організацій, транснаціональних корпорацій на державну політику. Слід визнати, що економічні інтереси держави чи наддержавних утворень сьогодні можуть розглядатись у якості більш пріоритетних щодо забезпечення і захисту прав та інтересів людей. Тому одним з першочергових завдань громадянського суспільства

є необхідність своєчасно реагувати на можливі обмеження охоронюваних прав індивідів.

Ще однією тенденцією є значна кількість глобальних проблем, які не можуть бути розв'язані в рамках окремої держави і тому значна відповідальність за пошук способів подолання таких проблем покладається на громадянське суспільство. Відповідно цілком справедливим є судження, що відмінною особливістю оптимальної стратегії держави в умовах глобалізації є те, що вона не підминає під себе суспільство, а все більш тісно кооперується з ним, делегуючи частину своїх повноважень місцевому самоврядуванню й організаціям громадянського суспільства [180, с. 11; 31, с. 19–20].

Також виокремлюється ще одна тенденція взаємодії громадянського суспільства та держави, яка полягає у активізації та згуртуванні інститутів громадянського суспільства перед військовою загрозою як внутрішньою, так і ззовні, та гуманітарною кризою. Коли інститути держави не в змозі ефективно виконувати покладені на них функції оборони країни та захисту місцевого населення в зонах конфлікту, у тому числі забезпечення відповідних підпорядкованих органів необхідним обладнанням для належного виконання покладених на них завдань, у дію вступає громадянське суспільство. Прикладом такої кооперації є реформування Департаменту державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України з метою делегування волонтерам функції речового забезпечення армії.

Отже, під впливом глобалізаційних процесів зв'язки між державою та громадянським суспільством дещо трансформуються, проте не зникають. Більше того, незважаючи на міжнародно-правове регулювання деяких аспектів діяльності громадянського суспільства, визначальним для нього залишається вплив держави. З іншого боку, громадянське суспільство характеризує державу як демократичну, соціальну і правову

та орієнтоване на подолання сучасних глобальних проблем, вирішити які самотужки держава не в змозі.

Висновки до Розділу 2

1. Функції держави – це відносно стабільні основні напрями діяльності держави, що відображають її сутність і соціальне призначення і спрямовані на реалізацію завдань та досягнення цілей, зумовлених рівнем розвитку держави.

Функції держави за сферами діяльності (за територіальною спрямованістю) класифікуємо на:

- переважно внутрішні;
- переважно зовнішні;
- змішані (подвійного спрямування).

2. Громадянське суспільство – добровільне, самоорганізоване об'єднання вільних, відносно рівноправних людей, яке виникає та розвивається у правовій державі й діє автономно від держави; взаємодіє між собою з метою узгодження, реалізації і захисту приватних та загальних суспільних інтересів як на території окремої держави, так і поза її межами, та налагодження з цією метою взаємозв'язків з державою; сприяє дотриманню законності у державі та має вплив на процес прийняття рішень органами державної влади в різних сферах суспільних відносин.

3. Взаємовідносини держави і громадянського суспільства повинні базуватись на таких принципах: державної підтримки розвитку громадянського суспільства; наявності спільної мети – максимальне задоволення потреб громадян, забезпечення і захист їх прав та свобод; відносної самостійності громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 3

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

3.1 Сутність та ознаки механізму держави: класичний та сучасний виміри

Реалізація функцій держави можлива лише за умови наявності ефективного механізму держави. Механізм цілком виправдано вважається «дієвим, постійно функціонуючим вираженням держави» [173, с. 134]. У сучасних умовах суспільного розвитку конче необхідно здійснювати реформування державного механізму відповідно до вимог часу.

Незважаючи на дещо відмінні погляди вчених щодо поняття, сутності, структури, принципів утворення і функціонування механізму, беззаперечним лишається той факт, що механізм держави є обов'язковим її атрибутом.

Вивченню питань, пов'язаних із механізмом та апаратом держави, приділяли увагу такі відомі вчені, як С. С. Алексєєв, В. С. Нерсєсянц, В. І. Перевалов, С. А. Комаров, В. В. Копєйчиков та ін. Однак не можна сказати, що на сьогодні маємо сформоване однозначне тлумачення поняття «механізм держави».

У радянські часи державний механізм розглядався у якості державного апарату та сприймався передусім як наявність «постійної армії, поліції та чиновництва» [89, с. 302]. При цьому В. І. Ленін, говорячи про «новий державний апарат», який він ототожнював із Радами робітничих, солдатських та селянських депутатів, визначив основні ознаки державного апарату (так би мовити «ідеального» апарату, який необхідно створити):

- *озброєна сила робітників і селян* – в умовах сьогодення доцільно говорити про наявність збройних формувань держави – армії, а також органів, завданнями яких є підтримання державної безпеки, охорона громадського порядку тощо;
- *зв'язок з масами, з більшістю народу* – сьогодні ця ознака трансформується у зв'язок держави з громадянським суспільством, з органами місцевого самоврядування, означає також гласність та відкритість діяльності органів державної влади;
- *міцний зв'язок із різноманітними професіями* – ознака, тісно пов'язана з попередньою, також сьогодні може розглядатись як соціальна спрямованість діяльності державних структур;
- *демократизм*, що виявляється у виборності і змінюваності складу державних органів з волі народу – сьогодні демократизм розглядається здебільшого у поєднанні з верховенством права та першочерговим значенням прав та свобод людини;
- являє собою *форму організації авангарду*, засобами якої авангард може піднімати, виховати, навчати і вести за собою всю гігантську масу пригноблених класів – по суті, мається на увазі чітка регламентація форм організації та діяльності вищих органів державної влади, а також наділення цих органів повноваженнями щодо визначення пріоритетних напрямів державної політики;
- *поєднання законодавчої функції та реального виконання законів* – у випадку розширеного тлумачення даної ознаки під виконанням законів можна розуміти усі види правозастосування (дії права), тобто діяльність судових органів, у тому числі відповідно сьогодні можна говорити про діяльність органів влади на засадах їх єдності, створення належних умов для реального втілення норм права у життя [89, с. 302–304].

Як бачимо, таке сприйняття апарату держави фактично означає відсутність відмінностей між державним механізмом та апаратом. І таке бачення цього поняття використовується також наприкінці ХХ ст.

Так, В. С. Нерсисянц ототожнює механізм держави з державним апаратом та визначає його як систему органів, установ та посадових осіб, які в установленому правовому порядку наділені державно-владними повноваженнями і реалізують функції держави [111, с. 261].

Водночас у 60-х роках ХХ ст. у вітчизняній науці виникає нове бачення механізму держави. Так, однією з перших фундаментальних робіт із проблематики механізму держави вважається монографія В. В. Копейчикова «Механізм радянської держави» 1968 року [152, с. 18].

В. В. Копейчиков механізм держави розглядає як систему всіх державних організацій, що беруть участь у здійсненні завдань і функцій держави. Серед названих організацій окремо виділяє державні органи, що наділені державно-владними повноваженнями, тобто апарат держави. Відповідно механізм держави поєднує:

- апарат держави;
- державні підприємства;
- державні установи;
- інші державні організації [132, с. 28].

Існують й інші, відмінні від зазначеної, наукові позиції стосовно визначення механізму держави. На думку М. І. Матузова, О. В. Малька, механізм держави – це система державних органів, створених з метою здійснення державної влади, реалізації завдань і функцій держави; він є тією реальною організаційною та матеріальною силою, маючи яку в своєму розпорядженні, держава проводить ту чи іншу політику. Поряд з тим, незважаючи на запропоноване авторами визначення, структуру механізму держави вони розглядають як поєднання таких складових: 1) *державні органи*, які перебувають у тісному взаємозв'язку і

співпідпорядкованості при здійсненні своїх безпосередніх владних функцій; 2) *державні організації* – такі підрозділи механізму держави, які покликані здійснювати охоронну діяльність даної держави (збройні сили, служби безпеки, міліція, податкова поліція та ін.); 3) *державні установи* – такі підрозділи механізму держави, які здійснюють безпосередню практичну діяльність з виконання функцій держави у соціальній, культурній, виховно-освітній, науковій сферах (бібліотеки, поліклініки, лікарні, вузи тощо); 4) *державні підприємства* – такі підрозділи механізму держави, які також не мають владних повноважень (за винятком їх адміністрацій), а здійснюють господарсько-економічну діяльність, виробляють продукцію або забезпечують виробництво, виконують різні роботи і надають численні послуги для задоволення потреб суспільства; 5) *державні службовці (чиновники)*, які спеціально займаються управлінням; 6) *організаційні та фінансові кошти*, а також *примусова сила*, необхідна для забезпечення діяльності державного апарату [104, с. 45]. Тобто, по суті, названими авторами механізм держави розглядається не лише як система державних органів, а й охоплює також й інші державні організації, а також державних службовців та фінанси.

Сьогодні у рамках теоретико-правової думки наявним є науковий підхід, що засвідчує співвідношення апарату та механізму держави як статично-динамічних характеристик. Проявом такого роду розуміння є статична характеристика, яка представлена апаратом держави та динамічна, що репрезентована механізмом держави. Аналізуючи таке явище як компетенцію державного органу, насамперед мають на увазі апарат держави, натомість про механізм говорять у контексті реальних проявів діяльності державного органу. Фактично такого роду розуміння підтримують, зокрема, В. В. Лазарєв, О. Г. Лашин, С. В. Липень.

Доволі слушною й актуальною сьогодні є позиція низки науковців, які наголошують, що метою сучасного суспільства є розвиток людини, забезпечення її прав, свобод та законних інтересів. Відповідно, розуміння держави та напрями її діяльності визначаються, виходячи з вказаної тези. Так, В. С. Нерсисянц, розглядаючи державу в її людському вимірі та раціональному розумінні, відзначає, що вона складається з вільних індивідів – громадян держави. У зв'язку з цим державний механізм являє собою інституціалізовані (організовані) групи (об'єднання, сукупності) громадян, які у певному правовому порядку наділяються тими чи іншими державно-владними повноваженнями та реалізують їх [111, с. 262].

Поділяє таку думку і Т. О. Пікуля і визначає механізм сучасної держави у його людському вимірі та раціональному розумінні у якості інституціалізованих (організованих) груп (об'єднань) громадян, які у певному правовому порядку наділяються державно-владними повноваженнями з метою забезпечення соціального компромісу та згоди [126, с. 14].

Загалом, незважаючи на значну кількість підходів до розуміння механізму держави, можна констатувати, що українські науковці традиційно сприймають механізм держави у якості атрибуту держави, що відбиває інституційний аспект державності, зміст якого складає система державних організацій, а саме державних органів, державних підприємств та установ, які покликані забезпечити реалізацію завдань та функцій держави [127, с. 41]. Тобто загальновизнаним є підхід до розуміння механізму держави, започаткований В. В. Копейчиковим.

Наприклад, О. Ф. Скакун визначає механізм держави як цілісну ієрархічну систему державних органів, що здійснюють державну владу, а також установ, підприємств, за допомогою яких виконуються завдання і функції держави [153, с. 87]. За визначенням Г. П. Середи, С. Г. Стеценка,

механізм держави – це сукупність державних структур, створених для реалізації функцій держави та забезпечення державної влади [152, с. 18].

Також і російські вчені, зокрема, Є. Г. Шукшина, Р. А. Ромашов, В. П. Сальніков поділяють думку, що державний механізм – це система об'єднаних структурними та функціональними зв'язками інститутів, діяльність яких спрямована на досягнення цілей і вирішення завдань, визначених системою функцій держави [174, с. 122].

На нашу думку, доцільність такого підходу зумовлена такими чинниками:

1) ототожнення механізму держави та державного апарату, тобто системи державних органів, не відображає усієї сутності механізму. Адже якщо сприймати механізм у якості засобу реалізації функцій та завдань держави, то зрозумілим є, що самих лише державних органів для цього недостатньо;

2) якщо сприймати апарат держави як систему органів у статиці, а механізм – у динаміці, то складним є розмежування цих понять. Поряд з тим слід іще раз підкреслити необхідність дослідження також нарівні з державними органами інших структур, діяльність яких спрямована на реалізацію функцій та завдань держави;

3) визначення механізму держави як організованих груп громадян є доволі цікавим, проте слід зауважити, що таке його сприйняття дещо обмежує предмет дослідження, оскільки:

- державна структура не обов'язково являє собою сукупність громадян – посадова (службова) особа може виконувати свої повноваження одноособово (наприклад, омбудсмен);

- певними повноваженнями наділяються не конкретні об'єднання громадян, а саме державні структури, незалежно від кола їх учасників;

- об'єднання передбачає насамперед добровільний, заснований на власних потребах і переконаннях союз декількох осіб. Утворення та функціонування державних структур зумовлено та ґрунтується на потребах суспільства;

4) віднесення фінансових коштів і так само державних службовців до окремих складових механізму держави також вважаємо недоречним, оскільки:

- державними службовцями в Україні є особи, «які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів» і наділені відповідними службовими повноваженнями [135], тобто можна сказати, що державні службовці входять до складу державних органів;

- фінансові кошти, по суті, є засобом забезпечення належного функціонування механізму держави, проте самі по собі навряд чи можуть вважатись самостійним елементом механізму держави. Скоріше таким можна вважати фінансові установи, органи, що визначають та здійснюють фінансово-економічну політику держави;

5) інституційний підхід дає змогу відмежувати механізм і апарат держави; розглянути структуру, засади діяльності, динаміку розвитку державних структур; визначити оптимальні шляхи та способи реалізації функцій держави тощо.

Водночас інституційний підхід до визначення механізму держави, на нашу думку, сьогодні має бути дещо відкоригованим. Так, не можна не звернути увагу на думку деяких російських учених, зокрема, В. П. Сальникова, Р. А. Ромашова, які пропонують до державного механізму також відносити і недержавні організації, яким держава делегує виконання певного обсягу своїх функцій. Поряд з тим така позиція поєднана з переконанням, що поняття «механізм держави» та

«державний механізм» не є тотожними. При цьому механізм держави є, по суті, державним апаратом у його широкому значенні, тобто системою державних органів, установ та організацій, а державний механізм охоплює також систему недержавних органів, яким держава делегує певні повноваження.

Нам імпонує ця позиція, проте з метою уникнення надалі протиріч і непорозумінь пропонуємо поняття «механізм держави» і «державний механізм» вживати як синоніми. При цьому вважаємо за доцільне в якості складових державного механізму розглядати недержавні організації, які наділені певними владними повноваженнями, делегованими державою (наприклад, приватні нотаріуси).

Отже, *механізм держави* – це система органів, підприємств та установ, наділених певним обсягом повноважень у межах компетенції з метою реалізації функцій і завдань держави та здійснення державної влади.

Відповідно *апарат держави* є складовою частиною механізму, а саме системою всіх державних органів, що наділені державно-владними повноваженнями з метою безпосереднього управління суспільством та виконання завдань і функцій держави.

Щодо інших складових механізму держави, то слід відмітити неоднозначне тлумачення в науковому середовищі необхідності віднесення до складових механізму держави тих чи інших елементів.

Так, цілком логічним є питання доцільності визначення недержавних організацій, яким держава делегує певну частину своїх функцій та завдань, у якості структурних одиниць механізму держави. Ми уже визначили, що певні недержавні органи наділяються владними повноваженнями з метою реалізації функцій та завдань держави. Такі органи ми відносимо до складових механізму держави. Проте питання виникає щодо недержавних організацій, діяльність яких спрямована на

забезпечення реалізації і захисту законних прав та інтересів певних груп населення, суспільства в цілому (різноманітні правозахисні громадські організації, наприклад), на забезпечення отримання необхідної інформації населенням (засоби масової інформації). Безумовно, така діяльність є напрямом реалізації найважливіших функцій і завдань держави. Поряд з тим такі організації є інститутами громадянського суспільства, тому сумнівною є необхідність розглядати їх у рамках механізму держави. Аргументами на підтвердження даної позиції є такі:

1) держава не наділяє такі організації можливістю самостійно захищати свої інтереси та забезпечувати свою діяльність засобами примусу, тобто не наділяє їх владними повноваженнями;

2) держава створює умови, забезпечує можливість і встановлює порядок утворення та функціонування таких організацій, проте не встановлює вимог щодо обов'язковості їх створення;

3) такі організації не фінансуються за рахунок державного бюджету та є самостійними і незалежними від держави (в особі її органів чи посадових осіб);

4) такі організації створюються насамперед з метою задоволення певних потреб (суспільства, групи осіб) і, хоча сприяють реалізації функцій та завдань держави, основними цілями їх діяльності є саме задоволення приватних інтересів.

Також ми уже згадували про державних службовців і фінанси, віднесення яких до самостійних елементів механізму держави вважаємо недоцільним.

Отже, *складовими елементами* механізму держави у класичному розумінні є:

- 1) апарат держави;
- 2) державні підприємства;
- 3) державні установи.

У сучасних умовах ми наголошуємо на необхідності відносити до складових елементів державного механізму також:

4) недержавні організації, що наділені владними повноваженнями.

Мабуть, найважливішою складовою механізму держави є її апарат. Це пояснюється такими чинниками: 1) система державних органів є, по суті, формою вираження держави, уособленням державної влади; 2) лише державні органи наділені повноваженнями щодо вчинення примусових заходів до населення; 3) державні органи та посадові особи діють в інтересах та від імені держави. Так вважає і С. С. Алексєєв і однією з ознак механізму держави визначає те, що первинними структурними частинами (елементами) механізму є державні органи та установи, в яких працюють державні службовці (чиновники, іноді їх називають управлінцями), тобто апарат держави [173, с. 135].

Водночас, враховуючи надзвичайно важливу роль апарату держави, порядок його формування, організація роботи та компетенція потребують посиленої уваги. Відповідно, вимоги до системи державних органів, до державних службовців і посадових осіб повинні бути достатньо високими, адже державний апарат є показником ефективності державної влади, «обличчям» держави.

Необхідно зазначити, що, враховуючи надзвичайну важливість системи державних органів для держави та державності, сьогодні постає питання, чи відображає повною мірою поняття «апарат держави» зміст, який у нього вкладається. Так, О. І. Бобильов зазначає, що цю категорію можна використовувати у тих випадках, коли говоримо про державу, завданнями якої є встановлення та утвердження диктатури класу. Вчений наголошує на необхідності використання терміна «система органів державної влади». При цьому даний термін визначається як найбільш прийнятний, коли говоримо про систему державних органів [17, с. 7]. Слід відмітити, що Конституцією України встановлено, що народ України

здійснює свою владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5). Також статтею 6 передбачено здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Це підтверджує тезу щодо бажаного використання терміна «система органів державної влади» замість «система державних органів». Водночас необхідно зазначити, що категорія «державний орган» ширша за змістом, ніж категорія «орган державної влади». При цьому, коли ми вживаємо термін «державний орган», ми не прив'язані до передбаченого Конституцією поділу органів державної влади і маємо на увазі будь-яку структурну одиницю державного апарату, що створюється у встановленому законом порядку та наділена державно-владними повноваженнями. Це має доволі важливе значення, адже сьогодні в Україні, окрім законодавчого, виконавчих та судових органів, є органи, які не належать до жодної з гілок влади – Президент України, органи прокуратури, Рахункова палата тощо. Саме тому ми наголошуємо на тому, що *складовою частиною механізму держави є державний апарат, тобто система усіх державних органів.*

Звичайно, виникають питання і стосовно ефективності державного апарату. Так, В. С. Нерсисянц зазначає, що державному апарату повсюдно притаманна тенденція до відчуження від простих людей, народу і суспільства, до бюрократизму і корпоративізму, до зловживання своїм становищем та ігнорування чинного законодавства, до підміни загальнодержавних справ своїми владними апаратними справами та інтересами [111, с. 266]. На превеликий жаль, складно не погодитись із зазначеною тезою. Проте варто зазначити, що перелічене вище є, скоріше, не тенденцією, а певними негативними проявами функціонування державного апарату. Визначення причин та умов виникнення різноманітних негативних явищ у діяльності апарату держави має дуже важливе значення, оскільки лише таким чином можливо їм протидіяти.

В сучасних умовах така протидія відбувається і на світовому рівні. Зокрема, створюються різноманітні організації, діяльність яких спрямована на протидію корупції (Transparency International, наприклад).

Важливе значення для визначення ефективності системи державних органів має відповідність їх основним *ознакам*, за якими можна визначити *державний апарат*:

- являє собою цілісну ієрархічну систему державних органів, що побудовані на засадах субординації та координації [173, с. 135];
- сформований державою з метою реалізації функцій та завдань держави;
- кожен орган (посадова особа) наділений певним обсягом державно-владних повноважень у межах своєї (встановленої законом) компетенції;
- організаційно, матеріально та фінансово забезпечується державою;
- є засобом управління суспільством.

Наступними складовими елементами механізму держави є державні підприємства та державні установи.

Державні підприємства традиційно визначають як такий вид державних організацій, що безпосередньо реалізують функції та завдання держави у сфері матеріального виробництва [132, с. 28]. Проте такий підхід є дещо застарілим. Більш сучасним і таким, що відповідає чинному законодавству України, є визначення, відповідно до якого *державними підприємствами* є самостійні суб'єкти господарювання, що утворюються компетентними державними органами з метою задоволення суспільних потреб шляхом здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної та іншої господарської діяльності на основі державної власності [1, с. 154]. Як слушно зазначає Т. О. Пікуля, державні підприємства здійснюють завдання та функції держави у сфері економіки [126, с. 11].

Державні установи – це організації державної форми власності, що утворюються компетентними державними органами з метою реалізації функцій і завдань держави у нематеріальній (соціальной, духовній, культурній) сфері та належать до сфери їх управління [1, с. 154].

Основними відмінностями державних підприємств і державних установ є:

- державні підприємства можуть бути створені з метою отримання прибутку, державні установи – ні;
- державні підприємства створюються з метою задоволення матеріальних потреб, державні установи – нематеріальних;
- державні підприємства є суб'єктами господарської діяльності, державні установи – не обов'язково.

Наступним елементом механізму держави є недержавні організації. Ознаками недержавних організацій, які є складовою частиною механізму держави, є:

- створюються у законодавчо визначеному порядку з метою реалізації завдань та функцій держави;
- наділені певним обсягом владних повноважень;
- діяльність чітко регламентована, за її законністю здійснюється контроль та нагляд компетентними державними органами.

Отже, *недержавними організаціями*, що наділені владними повноваженнями, є створені в установленому законом порядку з метою реалізації завдань і функцій держави організації, що здійснюють свою діяльність у межах наданих їм повноважень та підконтрольні компетентним державним органам.

Відповідно, до таких органів в Україні можуть бути віднесені:

- 1) органи місцевого самоврядування (місцеві ради) – у частині делегованих їм державою повноважень органів виконавчої влади (відповідно до ст. 143 Конституції України);

- 2) приватні нотаріуси;
- 3) третейські суди;
- 4) інші недержавні організації, наділені в установленому законом порядку владними повноваженнями.

Отже, визначивши поняття та структуру механізму держави, ми можемо виокремити його основні ознаки.

1. Механізм держави – це система взаємопов’язаних, взаємодіючих, органів, підприємств, установ та інших організацій.

2. Організаційна структура та відносини між елементами механізму чітко визначені законодавством держави та, як правило, будуються на принципі субординації (мають ієрархічний характер):

- рішення вищестоящих елементів механізму є обов’язковими для нижчестоящих;
- державні підприємства та установи здійснюють свою діяльність під керівництвом державних органів [127, с. 41–43];
- за діяльністю недержавних організацій, що наділені державно-владними повноваженнями, здійснюється державний нагляд та контроль, встановлюється відповідальність за неналежне виконання покладених на них функцій та зобов’язань.

3. Структурні елементи механізму держави створюються з метою реалізації функцій та завдань держави. Для досягнення цілей існування складові державного механізму наділяються певним колом повноважень у межах визначеної компетенції, забезпечуються державою фінансово, організаційно та матеріально.

4. Переважна більшість елементів механізму держави засновані та функціонують на державній формі власності. Недержавні організації, що є складовими механізму держави, наділені певними повноваженнями та мають бути забезпечені належними умовами функціонування, зокрема,

державою створюються умови для самофінансування таких елементів державного механізму.

Як зазначалось, механізм держави може зазнавати таких змін унаслідок глобалізаційних процесів:

- на існуючі державні органи (посадові особи) можуть покладатись нові функції або більша увага приділяється певним уже існуючим функціям;
- створення нових державних органів, підприємств, установ, організацій;
- удосконалення роботи державних органів, підприємств, установ, організацій, а також нормативної бази, що врегульовує діяльність цих органів.

Розглянемо докладніше означені напрями впливу глобалізації на механізм держави:

1. Передусім трансформації підлягають завдання та функції державних структур. Основними напрямками трансформації функціонування державних організацій є:

- поглиблення взаємозв'язків і співробітництва з аналогічними зарубіжними структурами;
- виконання зовнішніх зобов'язань держави;
- участь у міжнародних заходах (культурних, спортивних тощо).

2. Нові структурні одиниці механізму держави під впливом глобалізаційних процесів створюються з метою:

- виконання державою взятих на себе міжнародних зобов'язань;
- розвитку та поглиблення співпраці з іншими країнами з метою вирішення найважливіших (найперше – глобальних) проблем;
- створення позитивного іміджу держави на світовій арені.

Такі цілі досягаються шляхом:

- створення на території держави сприятливих умов для виконання міждержавних угод, рішень наддержавних органів тощо;
- вступу до наддержавних організацій та виконання умов, встановлених для держав – учасниць таких організацій;
- участі в організації та проведенні міжнародних заходів (конкурсів, наприклад) тощо.

3. Удосконалення роботи державних органів, підприємств, установ, організацій, а також нормативної бази, що врегульовує діяльність цих органів в умовах глобалізації, відбувається шляхом:

- використання позитивного досвіду роботи організацій інших країн та міжнародних організацій, напрями діяльності яких збіжні з напрямками діяльності вітчизняних органів (установ, організацій);
- впровадження новітніх технологій, світових досягнень науки та техніки в забезпечення діяльності державних структур;
- поглиблення та зміцнення зв'язків органів державної влади з інститутами громадянського суспільства.

Окремим напрямом впливу глобалізації на механізм держави необхідно вважати поглиблення взаємодії державних структур із недержавними. Так, окрім традиційного розуміння взаємодії держави та громадянського суспільства, ми також підкреслюємо важливість віднесення до елементів державного механізму недержавних організацій. Таке делегування державою певної частини своїх повноважень недержавним органам свідчить про зростання інтенсивності демократичних перетворень, про поліпшення умов забезпечення прав та свобод людини. Водночас слід підкреслити важливість такої ознаки недержавних організацій, як самофінансування.

Наприклад, відповідно до Закону України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року № 3425-ХІІ (ст. 31) приватні нотаріуси за вчинення нотаріальних дій справляють плату, розмір якої визначається за

домовленістю між нотаріусом та громадянином або юридичною особою. Оплата додаткових послуг правового характеру, що надаються приватними нотаріусами і не належать до вчинюваної нотаріальної дії, провадиться за домовленістю сторін. Відповідно до статті 32 цього Закону з доходу приватного нотаріуса справляється прибутковий податок за ставками, встановленими чинним законодавством України.

Поряд з тим відповідно до статі 2¹ Закону нотаріальна діяльність підлягає державному регулюванню, яке полягає у встановленні порядку допуску громадян до здійснення нотаріальної діяльності, порядку зупинення і припинення приватної нотаріальної діяльності, порядку вчинення нотаріальних дій; визначенні органів та осіб, які вчиняють нотаріальні дії та які здійснюють контроль за організацією нотаріату і нотаріальною діяльністю в Україні, перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства; визначенні ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами; встановленні розмірів плати за надання додаткових інформаційно-технічних послуг та порядку її справляння. Контроль за організацією нотаріату України, перевірки організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства здійснюються Міністерством юстиції України, Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі [136].

Такий (або подібний) механізм забезпечення діяльності організацій, на які покладається здійснення функцій і завдань держави, може бути застосовано й до державних органів. Можливість часткового самофінансування дає змогу раціонально використовувати державні кошти. Найголовнішою перевагою такого підходу є те, що працівники

державних організацій є зацікавленими у належному здійсненні покладених на них обов'язків, у вдосконаленні своєї діяльності.

Отже, механізм держави можна порівняти із живим організмом, адже він є системою взаємодіючих, навіть певним чином взаємозалежних структурних одиниць, які трансформуються відповідно до вимог часу, а також об'єктивних та суб'єктивних чинників. Одним із найважливіших об'єктивних чинників впливу на державний механізм є глобалізація. Глобалізаційні процеси є своєрідним стимулом для вдосконалення як механізму держави в цілому, так і його структурних одиниць.

3.2 Державна влада та її модернізація в умовах глобалізації

Поняття влади, відносин влади та підпорядкування завжди хвилювали людство. Саме тому влада з часів античності була предметом численних досліджень – політичних, соціологічних, історичних, правових. При цьому слід відмітити неоднозначне ставлення до феномену влади і у політиків, і науковців, і діячів мистецтв, і серед пересічних громадян.

Неможливо оминати увагою той факт, що в будь-якому суспільстві за будь-якої влади певна частина населення буде невдоволена існуючим суспільним ладом, оскільки людині притаманно прагнення до свободи, а також постійне бажання поліпшити умови свого життя. Що ж стосується влади, то слід погодитись з М. А. Булгаковим, який словами Ієшуа Га-Ноцрі визначає, що «будь-яка влада є насильством над людьми».

Отже, намагання вдосконалити дієвість влади, її реальну здатність сприяти забезпеченню потреб суспільства та максимально наблизити до прагнень та інтересів окремої особи зумовлюють невідпинний розвиток наукової думки стосовно поняття державної влади.

Так, питання влади, державної влади вивчали такі відомі античні мислителі, як Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон та ін. У часи середньовіччя ці питання продовжують вивчати Ф. Аквінський, Ф. Бомануар, Г. Донелл. Активні пошуки оптимальної моделі державного управління можна відзначити у роботах мислителів Нового часу: Г. Гроція, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса, Дж. Локка, І. Канта, Г. Гегеля, Ш.-Л. Монтеск'є та ін. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. наука суттєво поповнюється роботами Ф. Енгельса, В. І. Леніна, які стають точкою відліку, основою подальших радянських розробок питань, пов'язаних із сутністю державної влади. У цей же час з'являються безцінні праці М. Вебера, Г. Кельзена, Л. Дюгі, Т. Парсонса та ін. Безумовно, питання функціонування державної влади ні в якому разі не втрачають своєї актуальності сьогодні, на сучасному етапі державного розвитку. Зокрема, варто виокремити наукові праці Р. М. Мінченко, А. І. Бобильова, С. К. Бостана, В. В. Ладиченка, І. О. Полянського, С. М. Шахрая та ін.

Відповідно, питання влади, державної влади залишаються відкритими для дискусії. Згідно з Б. Геллі поняття є сутнісно оспорюваним, якщо його значення і критерії застосування постійно відкриті для обговорень і перегляду [208, с. 171–172]. Саме тому є підстави вважати, що неоднозначне сприйняття феномену державної влади, постійна дискусія навколо його сутності перетворюють його на сутнісно оспорюване явище. Однак Теренс Болл переконливо доводить хибність такої думки [18, с. 40–41]. І справді, складно вважати сутнісно оспорюваним поняття, закріплене на конституційному рівні у переважній більшості країн світу. Питання тільки у тому, щоб віднайти оптимальне визначення поняття державної влади для сучасного етапу суспільного розвитку.

Насамперед зрозумілим є те, що поняття «державна влада» і «влада» співвідносяться між собою як частина та ціле. Саме тому для

визначення та усвідомлення поняття державної влади нам передусім необхідно з'ясувати зміст поняття «влада».

Ще Арістотель наголошував на існуванні різних видів влади (влада володаря над рабом, домогосподарська влада тощо) і визначав державну владу як один з різновидів влади [6, с. 102].

Влада не є соціальною інституцією, яка має суто формальний характер. Вона є залежною, а відтак тісно пов'язаною із народом, який її формує, суспільством, переважною мірою задля забезпечення якого вона фактично й існує. Іншими словами, влада є інструментом держави, завдяки якому остання реалізовує свої управлінські чи пов'язані з ними функції та завдання.

Водночас не варто забувати, як справедливо стверджує О.В. Петришин, що перетворення влади народу поза межами державності може створити небезпечну владу натовпу або призвести до анархії, що може загрожувати існуванню самої держави та її суспільства [124, с. 36].

Як відзначає В. Халіпов, «феномен влади полягає у тому, що це найвиразніше соціальне явище, породження і створення людини і суспільства, найбільша знахідка людини, умова існування суспільства, життя людей спільно» [187, с. 38].

Влада є головною умовою та засобом впорядкування суспільних відносин, саме за допомогою владних повноважень створюються умови для комфортного співіснування людей у суспільстві.

Відносини влади – підпорядкування притаманні суспільному життю. Завжди були і будуть активні представники соціуму, які прагнутимуть влади і, як наслідок, можливості впливати на волю та поведінку інших осіб. Водночас більшість осіб зазвичай обирають невіддільний характер свого особистого існування і, як наслідок, не беруть активної участі у формуванні влади, діяльності органів влади, публічній

службі у цілому. Проте влади без суспільства, як ми зазначали раніше, існувати не може.

Російський політолог Ф. М. Бурлацький також вважає, що «влада є реальною здатністю здійснювати свою волю в соціальному житті, нав'язуючи її, якщо необхідно, іншим людям» [20, с. 18].

На думку В. П. Самохвалова, «влада в загальному значенні є здатністю і можливістю здійснювати свою волю (класом, групою, особистістю, партією, державою тощо), справляти певний вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою авторитету, права, сили та інших засобів». Автор наголошує, що влада є одним із найважливіших видів соціальної взаємодії [150, с. 51].

Щодо природи владних відносин, то у науці є різні підходи до пояснення причин їх виникнення. Зокрема, виділяють такі:

- біологічний підхід, який визнає владу притаманною біологічній природі людини;
- антропологічний (від грецької *anthropos* – людина) – пов'язує поняття влади з суспільною природою людини і поширює його на всі соціальні, у тому числі й докласові, утворення;
- політологічний підхід до розуміння влади, який ґрунтується на органічному зв'язку влади й політики, пов'язує їх існування лише з певними етапами суспільного розвитку, для яких характерною є наявність спеціальних суспільних інститутів здійснення влади, насамперед держави [199, с. 95].

Загалом погоджуючись із запропонованими підходами, вважаємо, що доцільно виокремити політико-правовий аспект влади. Насамперед правова природа влади стосується саме державної влади. Як справедливо зазначає П. В. Гармоза, влада існує всередині права, є важливою складовою його механізму, однак існує і поза правом [40, с. 85]. Необхідно мати на увазі, що право і влада тісно взаємопов'язані та

взаємно забезпечують існування та реальну дію одне одного. Тобто влада встановлюється, забезпечується та гарантується нормами права, право ж, у свою чергу, встановлюється шляхом використання владних повноважень та забезпечується ними.

Саме політико-правовий аспект влади має бути предметом ґрунтовного дослідження в рамках теорії держави і права. За такого підходу поняття влади може бути визначено на основі визначення, запропонованого О. І. Бобильовим: «Влада являє собою організовану, певним чином оформлену силу, що має здатність справляти певний вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою будь-яких засобів» [17, с. 9]. Таким чином, поняття влади охоплює усі можливі види влади: політичну, економічну, релігійну, владу місцевого самоврядування тощо. Та, найголовніше, таке визначення дає змогу розглядати нам як один з видів влади державну владу.

Для політико-правового підходу до вивчення поняття влади суттєве значення має поняття *правової влади*, яке нам, зокрема, пропонує П. В. Гармоза, тобто «правовим чином нормативно закріплена можливість суб'єкта (потенційна, така, що реалізується, або виконана) в рамках визначених цими ж установками суспільних відносин забезпечувати поведінку інших суб'єктів таких відносин відповідно до його волевиявлення» [40, с. 85]. У такому значенні владу можна сприймати як безпосередню здатність одних суб'єктів правовідносин впливати на інших. Саме такими владними повноваженнями наділені державні органи (від імені держави, у межах наданих їм повноважень), роботодавці (стосовно підлеглих їм осіб у межах, встановлених законодавством та трудовими угодами); органи місцевого самоврядування тощо.

Важливість виокремлення правової влади в сучасних умовах полягає у тому, що в умовах глобалізації держава стає не єдиним

джерелом правової влади. Тобто в умовах глобалізації спостерігаються такі особливості правової влади:

1) правовою владою наділені наднаціональні структури (наприклад, ті, які уповноважені вирішувати спори та рішення яких є обов'язковими для виконання, зокрема Європейський суд з прав людини);

2) певні владні повноваження закріплюються на міжнародному рівні (наприклад, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права встановлює право кожного громадянина без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництва вільно обраних представників);

3) на міжнародному рівні закріплюються умови (або певні обмеження) владних повноважень (наприклад, Європейською соціальною хартією передбачено певні умови для роботодавців, зокрема, щодо порядку звільнення осіб (ст. 24 та 29) тощо);

4) деякі пріоритети у формуванні державної політики, а також певні обмеження державної влади встановлюються на міжнародному рівні.

Держава посідає чільне місце у політичній системі суспільства, у тому числі в її інституціональному вимірі. Фактично держава одночасно репрезентує різноспрямовані інтереси членів суспільства. М. М. Коркунов зазначає: «Необхідну належність кожної держави становить влада. ...влада держави проявляється з особливою яскравістю, дає себе відчувати особливо сильно. Держава з усіх суспільних союзів є переважно пануючою... Влада є саме тим, що об'єднує державу в єдине ціле» [70, с. 65].

Однак складно погодитись з твердженням, що «державна влада є найважливішою формою політичної влади» [199, с. 115].

Так, В. П. Самохвалов зазначає, що «основою, стрижнем держави є політична влада, яка іменується державною. Впевненість в ідентичності

зазначених понять («державна влада» і «політична влада»), зокрема, може бути виведена логічним шляхом з «Політики» Аристотеля, в якій йдеться про таке: «Оскільки, як ми бачимо, будь-яка держава являє собою свого роду взаємодію, усяка ж взаємодія організовується заради якогось блага (адже всяка діяльність має на увазі передбачуване благо), то, мабуть, усі взаємодії прагнуть до того або іншого блага, причому більше за інших і до вищого з усіх благ прагне та взаємодія, що є найбільш важливою із усіх і об'єднує всі інші взаємодії. Ця взаємодія і називається *державою або взаємодією політичною*». З цього випливає, що формою політичної взаємодії є саме держава. При чому держава як така є універсальною (загальною) формою політичної взаємодії, тому що держава водночас поєднує в собі форму взаємодії і форму суб'єкта для такої взаємодії. Політичний процес як зміст політичної взаємодії можливий тільки в державній формі» [150, с. 53–54].

Однак теза про те, що держава є «взаємодією політичною» не можна вважати підтвердженням тотожності політичної та державної влади або визнання державної влади підвидом політичної. Складно погодитись і з тезою про те, що політичний процес можливий лише у державній формі. По суті, обрання представників до наддержавних органів відбувається не на державному рівні, однак не можна сказати, що цей процес не є політичним.

Дисертантові видається, що поняття «політична влада» охоплює значно ширше коло відносин, ніж відносини державно-владні. Однак поняття «державна влада» також не є суто політичним, а охоплює і економічну, і управлінсько-господарську, і правову, і ще багато інших складових. Саме тому вважаємо, що державна влада є, безумовно, владою політичною, однак її не можна розглядати як вид політичної влади, а, скоріше, «політичність» слід вважати ознакою, характеристикою державної влади.

Що ж стосується сутності державної влади, то в різні часи вона сприймалась по-різному, проте найважливіші її сутнісні характеристики загалом залишались незмінними.

Так, на думку Арістотеля, державний лад тотожний порядку державного управління, яке виражається у верховній владі держави, і верховна влада перебуває в руках або одного, або небагатьох, або більшості [6, с. 103]. Тобто державна влада (верховна влада) є відображенням державного ладу, порядку державного управління.

Згідно з В. І. Леніним державна влада являє собою централізовану організацію сили, організацію насильства з метою придушення опору експлуататорів і для керівництва величезною масою населення, селянством, дрібною буржуазією, напівпролетарями у справі «налагодження» соціалістичного господарства [89, с. 13]. Тобто, по суті, державна влада сприймається як певна організована сила, що утворює та забезпечує державне управління та державний лад.

Сучасні вітчизняні правознавці визначають державну владу як владу «такої організації всього населення або його домінуючої частини, яка (організація), забезпечуючи цілісність і безпеку суспільства, здійснює керівництво ним та організовує задоволення загальних соціальних потреб»; державна влада встановлює формально обов'язкові для усього населення правила поведінки – правові норми [55, с. 69].

Російські фахівці в галузі юриспруденції державну владу в цілому визначають як фактичну здатність держави (в особі державних органів і посадових осіб – представників державної влади) підкоряти собі волю і поведінку суб'єктів (індивідуальних, колективних) в інтересах усього державно організованого суспільства або окремої його частини [174, с. 126]. Також її визначають як публічну владу, яку здійснюють органи державної влади, наділені сукупністю повноважень, встановлених

законодавчо, що наділена можливістю застосовувати юридичні засоби впливу та справляє вплив на всі сфери життя суспільства [17, с. 7].

Для визначення поняття «державна влада» в сучасному її розумінні необхідно з'ясувати, які основні ознаки досліджуваного поняття. Із запропонованих вище визначень можна виокремити такі беззаперечні ознаки державної влади:

- державна влада встановлює та забезпечує державний лад;
- державна влада забезпечує та встановлює порядок державного управління;
- державна влада наділена силою, системою примусових заходів та заходів правового впливу;
- метою державної влади є забезпечення загальних інтересів держави.

Однак запропонований перелік характеристик державної влади не є вичерпним. Так, у 1956 році Іваном Ільїним було сформульовано п'ять основних аксіом влади: 1) державна влада має правовий характер та не може належати нікому, окрім правового повноваження; 2) державна влада повинна бути єдиною та неподільною; 3) державна влада завжди повинна здійснюватись кращими людьми, що відповідають етичному та політичному цензу; 4) політична програма може включати в себе лише такі заходи, які спрямовані на задоволення загального інтересу; 5) програма влади може включати в себе лише реальні, здійсненні міри та реформи [58, с. 109–122].

Отже, неодноразово звертається увага на правовий характер державної влади. В умовах глобалізації, коли дії влади окремої держави перебувають під пильним спостереженням світової спільноти, найважливішими характеристиками державної влади стають легальність та легітимність. Спробуємо з'ясувати, що означають ці поняття.

Термін «легітимний» (лат. *legitimus*) означає «законний». Однак значення цього терміна є дещо іншим. Поняття легітимності й легітимізму у цьому значенні виникли на початку XIX ст. у Франції, де вони виражали прагнення відновити владу короля як єдино законну, на відміну від влади узурпатора Наполеона. «Легітимістами» називали після Французької буржуазної революції 1830 року прихильників королівської династії Бурбонів. Відповідно, легітимістами стали називати монархістів, прибічників легітимної (законної) династії монархів, поваленої революцією. Тоді ж легітимізм набув також іншого значення – визнання даної державної влади і певної території держави на міжнародному рівні [130, с. 4].

Вимога легітимності влади виникла як реакція проти насильницької зміни влади й насильницького перегляду державних кордонів. Але потреба в легітимності влади формувалася задовго до французької революції, в епоху монархій і станів. Вона виражала усвідомлення переваги загальновизнаного порядку над захопленням влади силою, свавіллям і порушенням загальновизнаних норм. Поступово склалося розуміння *легітимності політичної влади* як переконання підвладних і світового співтовариства у її правомірності, як визнання існуючої влади. Об'єктами легітимності виступають органи державної влади, управлінські структури, вищі посадові особи, політичні еліти в цілому, правові норми [199, с. 115].

Легітимність влади – це ступінь добровільної згоди між керівниками й керованими з приводу справедливості правління. Влада легітимна, якщо керовані визнають за керуючими юридичне і моральне право керувати, спираючись на ряд підстав [192, с. 15].

Держава, як і політичні союзи, історично їй попередні, є відношення панування людей над людьми, що спирається на легітимне (тобто вважається легітимним) насильство як засіб. Таким чином, щоб воно

існувало, люди, що перебувають під пануванням, повинні підкорятися авторитету, на який претендують ті, хто тепер при владі [142, с. 56].

М. Вебер пропонує три види внутрішніх виправдань, тобто підстав легітимності:

– авторитет «вічно вчорашнього»: авторитет моралі, освячених споконвічною значимістю і звичною орієнтацією на їх дотримання, – «традиційне» панування, як його здійснювали патріарх і патримоніальний князь старого типу;

– авторитет незвичайного особистого дару (харизма), повна особиста відданість і особиста довіра, викликається наявністю якостей вождя у якоїсь людини: одкровенень, героїзму та інших;

– панування в силу «легальності», з віри в обов'язковість легального встановлення і ділової «компетентності», обґрунтованої раціонально створеними правилами [27, с. 645–646].

Отже, легітимність влади – це визнання і схвалення суспільством або його більшістю авторитету влади і права управляти. Ж.-Л. Шабо виділяє «внутрішні» (моральну поведінку, компетенція, харизма) і «зовнішні» якості (здатність забезпечити життя керованих і здатність представити і ідентифікувати колективну волю) легітимності влади [193, с. 159–162].

Сьогодні поряд із класичними підставами легітимності влади, запропонованими М. Вебером (традицією, харизмою і легальністю), пропонується розглядати політичну комунікацію як вирішальний ресурс легітимності влади [192, с. 10].

С. Ю. Чумикова наголошує, що можна говорити про легітимність політичного діяча, органу влади, гілки влади, форми державного устрою як цілісний показник відносин суспільства і держави. При цьому серед причин зниження легітимності влади виокремлює невідповідність

реальної практики владарювання проголошеним принципам і нормам, які поділяє більшість громадян [192, с. 15–16].

Нині легітимність вважається обов'язковою ознакою цивілізованої влади, визнання громадянським суспільством у кожній країні та світовим співтовариством її правомірності. Як слушно вказує О.В. Петришин, демократичним державам притаманна легітимність, якщо вона сформована на засадах визнання народу єдиним джерелом влади [124, с. 38]. Звичайно, легітимність зовсім не означає, що абсолютно всі громадяни приймають дану владу. У будь-якому суспільстві є опозиція здійснюваному політичному курсові, а також різного роду правопорушники та анархісти, що не ладнають із законом і владою. Легітимність влади означає прийняття її основною частиною суспільства, надання згоди людьми для часткового або повного наділення окремих суб'єктів органів влади повноваженнями представляти інтереси більшості населення країни. Такий стан передбачає визнання права суб'єктів влади встановлювати загальнообов'язкові правила поведінки, приймати закони та видавати розпорядження, а також високу правову культуру громадян.

Для характеристики політичної влади використовується також термін «легальний» (лат. *legalis*, від *legis* – закон), що означає «законний». **Легальна влада** – це влада, що встановлена законом і діє відповідно до нього.

Якщо легальність є формально-юридичною, то легітимність – соціокультурною характеристикою влади. Це означає, що легітимність може оцінюватися, навіть вимірюватися, наприклад, шляхом соціологічних опитувань, але не піддається повній формалізації [199, с. 115].

Вважається, що легальність державної влади виявляється в тому, що вона повинна бути відкритою для народу, і, за визначенням, не повинна бути тіньовою. Легітимність державної влади в Україні виявляється на

підставі відповідних нормативно-правових актів, згідно з якими єдиним джерелом влади є народ [90, с. 17].

Отже, легітимність державної влади в Україні закріплено на конституційному рівні. Однак французький політолог і правознавець Жан-Люк Шабо зазначає, що проблема, яка виникає у зв'язку з утриманням декларацій прав і конституційних преамбул, є ключовою з двох причин: ці тексти містять зазвичай найпринциповіші з положень, присвячених громадянським правам і свободам, і мають на меті зафіксувати межі влади управителів над керованими. Від природи зазначених текстів, залежать дієвість, реальність влади керованих.

Для унітарної держави характерно зосередження всіх внутрішніх і міжнародних повноважень у руках загальнонаціональної влади. Місцева влада існує лише завдяки волі центру, який передає в її відання певні функції і відповідає за їх виконання. Коли унітарна держава зі свого політичного центру сама керує і управляє місцевими територіальними одиницями, то має місце деконцентрація. Вона виражається в тому, що державна адміністрація систематично направляє на місця деяких своїх агентів.

Але навіть найбільш централізована держава не може забезпечувати за допомогою своїх представників у центрі і на місцях всю сукупність потрібних політичних функцій. Завжди зберігається спадщина місцевих автономій, прагнення до певного адміністративного та політичного самоврядування у співтовариствах людей, які живуть поруч, мають спільні інтереси, іноді навіть міжособистісні зв'язки. Тому унітарна держава вдається до децентралізації, передаючи різним спільнотам (відмінним від неї самої, але створеним нею) деякі повноваження, контролюючи їх реалізацію [193, с. 161–163].

В Україні державна влада є централізованою, з окремими проявами децентралізації. Найголовніше – централізовано створюється

законодавство України, однак, як зазначено у статті 6 Конституції України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [68]. Тобто не можна применшувати важливість виконавчої та судової гілок влади.

Нинішнє визнання цього поділу влади і впливаючої звідси теорії політичних режимів засвідчує, що без нього не обійтися. Хоча описаний поділ влади деякі автори вважали неповним і час від часу прагнули додати до нього четверту владу.

Варто наголосити, що поділ влади не треба сприймати як категорію, яка має протиставлятися єдності держави та єдності державної влади. Йдеться про різнопорядкові явища. Поділ влади має характер певної конфігурації владних інституцій, спрямованої на більш спеціалізований характер здійснення владних повноважень, тоді як єдність влади – це свого роду системна характеристика влади, котра демонструє властивість влади виступати «єдиним фронтом» для розв'язання загальнодержавних чи загальносуспільних проблем. Такого роду розуміння є додатковим свідченням того, що саме народ є ключовим джерелом влади, який забезпечує концентрацію цієї влади, водночас уповноважуючи її здійснення на трьох основних носіїв – законодавчу, виконавчу та судові гілки влади.

Іншими словами, влада в державі не поділяється сама по собі, а поділяються фактично лише її ключові функції – законодавча, виконавча, судова.

У наш час, як і раніше, є значна кількість прихильників точки зору М. М. Коркунова, який вважав, що державна влада за своєю природою не допускає поділу, і при цьому обґрунтовував тезу про необхідність сприйняття теорії «сучасного володарювання», відповідно до якої має бути: розподіл функцій між органами державної влади, спільна реалізація

основних функцій декількома органами та виконання одним державним органом різних функцій у встановленому порядку [70, с. 261–265].

Підтверджує таку тезу і О. О. Акульчев, який зазначає, що функції «таємного законодавця», натхненника, матеріального законодавця, напевно, більш важливі, ніж функції формального законодавця, так само як і функції виконавчої влади. Таким чином, якби знадобилося дотримуватися триетапного циклу прийняття політичного рішення, він міг би бути таким: навіювання, виконання, поширення, причому виконання є процедурною фазою політичної влади (законодавчої, виконавчої чи судової), а навіювання та поширення забезпечуються переважно системами освіти та соціальної комунікації. Однак така інтерпретація в цілому припускає, що головним і центральним актом політичної влади є закон. Але політичне рішення аж ніяк не зводиться до закону. У сучасних державах більшість рішень у сфері зовнішньої політики вислизає від законодавця. Влада, що займається адміністративним регулюванням, має, як правило, певне коло повноважень, урегульованих законом, але тим не менше вона володіє широкою автономією [2, с. 93].

Крім законодавчої, виконавчої і судової виділяють також такі функції здійснення влади: а) установчу і контрольну; б) інформаційну, організаційно-господарську, виховну [19, с. 30].

Такий поділ можна доповнити та запропонувати різноманітні класифікації. Наприклад, виокремити контрольну-наглядову чи інші підвиди державної влади. Однак все ж однією з головних ознак державної влади залишається її єдність (яка не виключає можливості розподілу повноважень).

Ще однією важливою ознакою державної влади на сучасному етапі є її ефективність. Структурно-функціональний аналіз діяльності державної влади в ракурсі її ефективності дає змогу виділити такі основні

її види: ситуаційний, пов'язаний з вирішенням завдань у короткостроковій перспективі й усуненням ситуативних загроз національній безпеці; галузевий – оцінюваний стосовно результативності державної політики в окремих сферах (економіка, соціальна сфера, міжнародна політика, військова політика, освітня та наукова політика і т. ін.); емерджентні – визначається як сумарний підсумок взаємодії всіх гілок і рівнів влади, пов'язаний з історичним розвитком держави [2, с. 68].

Поняття ефективності у співвідношенні з теорією та практикою державного управління розглядається в сучасних дослідженнях у двох аспектах: економічна ефективність (з точки зору економічної науки – як співвідношення використаних ресурсів до отриманої продукції, мінімізація витрат за максимізації вигоди); соціальна ефективність як категорія соціологічної науки, державного і муніципального управління (головною умовою тут є наявність ефективного механізму координації соціальних взаємодій).

Коли йдеться про ефективність державного управління, як правило, справедливо відзначається обмеженість економічного підходу до цього явища. Іноді навіть кажуть, що в майбутньому соціальна складова домінуватиме. Однак часто не беруться до уваги такі аспекти проблеми, як встановлення завдань, що стоять перед державним управлінням. Також важко знайти на цю тему наукові дослідження, засновані на великому емпіричному матеріалі, де б використовувалися і узагальнювалися різні статистичні дані. Береться до уваги також аспект історичних умов виникнення і діяльності державної влади. Звідси виникає потреба пошуку нових методів дослідження ефективності державного управління, що передбачають створення відповідних концепцій. При оцінці ефективності державної влади необхідно брати до уваги історичні умови її виникнення

і діяльності та, звичайно ж, враховувати глобалізаційні процеси, які на неї впливають [97, с. 136–137; 135].

Слід зазначити, що сьогодні можна спостерігати визнання важливості ефективності державної влади на державному рівні в Україні. Так, Президент України 25 вересня 2014 року представив «Стратегію реформ – 2020» для України та зазначив, що «мета наших амбітних реформ – досягти європейських стандартів життя і підготуватися до того, щоб у двадцятому році подати заявку на членство в ЄС». Основні завдання і принципи цієї стратегії полягають у тому, що реформи мають бути системними та стосуватися усіх політичних, економічних та соціальних інституцій.

Стабілізація влади, започаткування стратегічних економічних і соціальних перетворень, збалансована і прагматична зовнішня політика надають Україні реальний шанс перетворитися з жертви кризи на будівничого посткризового світу.

Одним із першочергових завдань на 2015 рік є модернізація держави, формування оновленої ефективної влади, здатної до впровадження системних і послідовних рішень. Це потребуватиме проведення антикорупційної та судової реформ, реформи правоохоронних органів, децентралізації та реформи державного управління, податкової реформи, розробки пакета законопроектів й створення дієвого механізму боротьби з корупцією (Національне антикорупційне бюро) [134].

Характеризуючи державну владу як один із видів соціальної влади, сучасні дослідники виділяють такі її головні ознаки: зміст влади (суб'єкти влади, владні відносини між ними, методи реалізації влади); структурні ознаки державної влади (апарат примусу, апарат управління, засоби примусу); функціональні ознаки державної влади (сила, воля, право).

Владні відносини – це відносини панування – підпорядкування (керівництво – підпорядкування, управління – підпорядкування), які передбачають встановлення взаємних прав і обов'язків між суб'єктами влади. Суб'єктами влади, з одного боку, є особа (група осіб), волі якої підпорядковані підвладні особи, тобто ті, які перебувають під впливом пануючого, і є другою стороною у владних відносинах. Пануючий (орган державної влади, який виступає від імені держави) вимагає і здатний досягти виконання певних дій (чи утримання від них) підвладними чи підлеглими.

Юридичні норми, які регулюють та охороняють суспільні відносини і є засобом організації державної влади й засобом легалізації її примусової діяльності, також повинні бути правовими, тобто відповідати загальнолюдським цінностям, зафіксованим у конституціях сучасних демократичних держав [107, с. 62].

Державна влада, уособлюючи волю народу, функціонує з метою вирішення спільних справ за допомогою спеціального державного механізму – апарату управління та апарату примусу – єдина легально застосовує примус та інші, властиві тільки державі засоби і методи у певних процедурних формах [183, с. 50–53].

Отже, враховуючи усі виокремлені нами характеристики, **державна влада** – це вид публічної влади, що забезпечує державний лад та державне управління, є легітимною та легальною, єдиною та неподільною в межах держави та здійснюється шляхом розподілу владних повноважень з метою забезпечення її ефективності.

Найбільш важливими, визначальними ознаками державної влади в умовах глобалізації є: легітимність, легальність, ефективність, єдність та неподільність. Саме наявність перелічених ознак здатне забезпечити реальну здатність державної влади протистояти обмеженням, пов'язаним

із глобалізаційними процесами, та забезпечити втілення у життя принципу верховенства державної влади.

3.3 Вплив глобалізаційних процесів на суверенітет сучасної Української держави

Поняття державного суверенітету дуже тісно взаємопов'язане з поняттям державної влади. Навіть більше – верховенство державної влади на території держави вважається однією із найбільш важливих сутнісних характеристик суверенітету [202, с. 7–8]. Саме тому вбачається доцільним докладніше розглянути, як саме глобалізація впливає на державний суверенітет (а, відповідно, й на державну владу) в рамках даного підрозділу. Якщо в попередньому підрозділі ми розглядали питання, пов'язані з загальною характеристикою державної влади в сучасному її розумінні, то у даному підрозділі ми маємо конкретизувати, яким же чином глобалізаційні процеси впливають на державний суверенітет, відповідно на суверенітет державної влади.

Провідні вчені-правознавці України визнають, що «однією з актуальних проблем наукових досліджень залишається співвідношення таких понять і відповідних конституційних інститутів та політичних практик, як «народний суверенітет», «національний суверенітет», «державний суверенітет», а також виявлення їх евристичного та правозастосовного потенціалу в забезпеченні демократичних засад суспільного і державного управління» [129, с. 295]. Окрім проблемних питань, пов'язаних із власне сутнісними характеристиками суверенітету, важливість дослідження цього феномену ще більше зростає в умовах глобалізації. Актуальність вивчення впливу глобалізаційних процесів на державний суверенітет зумовлена низкою факторів, ключові з яких:

– закріплення на конституційному рівні (ст. 17 Конституції України) положення, згідно з яким захист суверенітету є однією з найважливіших функцій держави;

– делегування національною державою певної частини своїх владних повноважень (певне обмеження власного суверенітету) різноманітним міжнародним (переважно – урядовим) організаціям;

– звуження обсягу суверенної влади держави у розв’язанні проблем глобального масштабу – екологічних, питань забезпечення світового правопорядку, боротьби із бідністю, тероризмом, нелегальною міграцією тощо – тобто у розв’язанні проблем, що виходять за межі окремої національної держави і потребують вирішення на світовому рівні;

– зростання кількості загроз територіальній цілісності та суверенітету держави: поширення збройних конфліктів, транснаціональної злочинності та інших негативних явищ; посилення впливу країн з вищим рівнем економічного розвитку на внутрішні справи держав, що розвиваються.

Не можна сказати, що такому складному й актуальному питанню, як місце та роль державного суверенітету в сучасному глобалізованому світі, приділяється недостатньо уваги. Проблематика трансформації суверенітету в умовах глобалізації стала основою і монографічних, і інших наукових досліджень. Зокрема, вивченню даного питання приділяли увагу такі науковці, як: В. Беллоу, І. В. Волошин, В. Д. Гапотій, Р. Джексон, Т. В. Ігнат’єва, С. Краснер, І. А. Куян, Г. Ласкі, І. Д. Левін, Н. Б. Пастухова, Т. М. Полякова, Р. Робертсон, С. Сассен та багато інших. Дане питання неодноразово ставало предметом дискусії на наукових конференціях [33, с. 2–4; 34, с. 2–5; 35, с. 60]. Водночас проблема існування та розвитку державного суверенітету в сучасних умовах залишається вельми дискусійною, а перелік проблемних питань теоретико-правового характеру не вичерпується.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. активізувались наукові дослідження, присвячені питанням трансформації державного суверенітету під впливом глобалізації. При чому саме питання державного суверенітету є одним із найбільш дискусійних у контексті розгортання глобалізаційних процесів. Чи втрачають держави свій суверенітет? Чи допустиме обмеження суверенітету? Чи можливе існування суверенітету міжнародних організацій? На всі ці питання намагаються знайти відповідь політологи, економісти та, звичайно ж, юристи. Саме тому не можна сказати, що на сьогодні немає достатньої кількості наукових праць, присвячених дослідженню суверенітету в умовах глобалізації.

Права і свободи людини, їх забезпечення державою посідають провідне місце у системі суспільних пріоритетів. Але водночас державні інтереси не можуть вважатись такими, що мають другорядний характер. Інтереси держави та інтереси її громадян тісно взаємопов'язані. Лише сильна, розвинена держава здатна максимально забезпечити права людини. У зв'язку з цим забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності сприяє стабільному розвитку держави та захищеності громадян.

Сьогодні уявлення про державний суверенітет суттєво відрізняються від розуміння і міжнародної практики історичної епохи часів підписання Вестфальських угод 1648 року. Згідно з традиційними (вестфальськими) уявленнями державний суверенітет означав найвищу і виняткову законодавчу і виконавчу владу держави на її території [178, с. 14; 189; 209].

Тривалий час державний суверенітет був об'єктом переважно політико-філософських досліджень. Зародження ідеї суверенітету пов'язують переважно із роботами філософів Нового часу, зокрема Ж. Бодена, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є [194, с. 24]. Хоча

П. Рейзенберг наводить аргументи стосовно того, що римські юристи розвивали ідею суверенітету ще у XIII ст. [213, с. 3]. Однак класичною концепцією державного суверенітету називають теорію так званого Вестфальського суверенітету. До характерних ознак суверенітету згідно з цією концепцією слід віднести такі:

- суверенітет розглядається як вища політична влада у визнаних державно-адміністративних межах;
- обов'язковою ознакою суверенітету є непорушність державних кордонів і недопущення зовнішнього втручання у внутрішні справи;
- держава наділена монопольним правом на регулювання переміщення через кордони товарів, осіб та інформації;
- кожна держава наділена свободою зовнішньополітичного вибору;
- держави взаємно визнають їх юрисдикції [206, с. 34].

Такий тип суверенітету був одним із концептуально-практичних джерел міжнародно-політичної стабільності впродовж більш як двох століть, основою Вестфальського світового політичного устрою, елементом національних структур політичної стабільності, в рамках яких сформувались представницькі уряди та ринкові економіки [75, с. 10–11].

Водночас сьогодні можна виокремити різноманітні підходи до визначення сутності суверенітету.

Зокрема, М. Вебер репрезентує класичне розуміння й тлумачення державного суверенітету. Згідно з його баченням держава з її владно-силовими ресурсами є головним учасником міжнародних відносин, а суверенітет разом із «національною могутністю» – його визначальною характеристикою. Державний суверенітет визначається як один із наріжних каменів міжнародного права. Таким чином, саме держава має силу (національну могутність) і право (державний суверенітет) творити

світову політику. Хоча реалії світової політики змушують визнавати певне «розмиття» державного суверенітету під дією глобалізації, однак все ж таки стверджується, що на сьогодні найбільш оптимальним є саме класичне сприйняття суверенітету.

Ф. Фукуяма, навпаки, вважає глобалізацію остаточним продуктом історичних трансформацій світової політики, які позбавляють державу статусу головної дійової особи на світовій арені. Він зазначає, що зростаюча економічна і технологічна взаємозалежність національних суспільств спричиняє появу якісно нової світової політичної системи. Ф. Фукуяма, як представник школи лібералізму, ставить під сумнів доцільність погляду на державу як на головного суб'єкта міжнародних відносин, хоча в цілому не заперечує її важливості. Обґрунтовується визначальна роль транснаціональних корпорацій, міжнародних урядових та неурядових організацій у формуванні світової політики. Відповідно, держави можуть бути формально незалежними, однак у практично-політичному вимірі перебувати в стані залежності від потужніших у владно-силовому сенсі суб'єктів міжнародного права, тобто мати цілковитий формальний, але реально обмежений суверенітет.

І. Валлерстайн розглядає світову політику у системно всеосяжному контексті капіталістичної світ-економіки. Тобто обсяг суверенних прав визначається місцем і роллю, яку відіграє держава у світі, рівнем її економічного розвитку. Взагалі одним із найбільш яскравих досліджень сучасної ролі суверенітету можна вважати наукові здобутки І. Валлерстайна. Так, вказаний автор зазначає, що ніколи в історії держави не були наділені повним, абсолютним суверенітетом. І. Валлерстайн відзначає, що суверенітет у тому значенні, яке йому надають починаючи з XVI ст., – це вимога, породжена не стільки самою державою, стільки системою міждержавних відносин. Така двоєдина вимога спрямована як у середину держави, так і за її межі [23, с. 83–84].

У даному випадку передусім йдеться про те, що внутрішній вираз суверенітету проявляється у реальній можливості держави проводити на території своєї країни самостійно визначений політичний курс та приймати нормативні акти, які є обов'язковими для виконання на території держави. У зовнішньому прояві суверенітет передбачає невтручання ні прямо, ні опосередковано у внутрішні справи держави, заборону впливу на державно-владні повноваження в межах її кордонів з боку інших країн.

Водночас І. Валлерстайн справедливо наголошує на тому, що суверенітет передбачає також визнання правомочності вимог кожної держави, що входить до світової спільноти, відносно інших щодо не порушення її суверенних прав. Тобто в сучасному світі суверенітет передбачає взаємність. Однак дана теза є дещо умовною, оскільки держава ніколи не була повним сувереном навіть у межах своєї території, адже певний супротив владі майже завжди відчувається. Те саме стосується і зовнішніх проявів суверенітету – більш розвинені сильні країни завжди намагаються втручатись у справи більш слабких, і в сучасних умовах дана тенденція стає дедалі більш відчутною.

І. Валлерстайн при цьому наголошує, що в межах світової системи існують фактори та імперативи, які вимагають існування національних держав, навіть в умовах обмеження суверенітету. Зокрема, до таких факторів можна віднести правове регулювання господарської діяльності, а саме: можливість держави із застосуванням владних повноважень встановлювати обмеження щодо створення монополій, впроваджувати систему заходів, спрямованих на забезпечення добросовісної конкуренції, надання квот тощо [23, с. 87–91].

Іншої позиції дотримується С. Краснер, який убачає роль державного суверенітету в комплексному, багатоканальному, спрямованому на розв'язання цілого спектра нагальних проблем світової

спільноти співробітництві держав шлях досягнення глобальної політичної мети – інтеграції держав у ширшу спільноту, в якій запанує «вічний мир», а питання безпеки деактуалізуються, привівши до девальвації теорії і зміни практики державного суверенітету. На його думку, міждержавні відносини належить перебудувати в такий спосіб, щоб замість «вертикальної» територіально замкненої державно-адміністративної сфери були створені функціональні «горизонтальні» структури, адміністрації яких координували б міждержавне співробітництво у відповідних сферах [181, с. 87–91].

Чимало проблемних питань, які потребують нагального вирішення, пов'язані власне із самим поняттям «суверенітет». Зокрема, слід відзначити, що поняття суверенітету розглядається у різних *аспектах*.

1. За сферою поширення на суспільні відносини (за сферою впливу) умовно можна виокремити економічний та політичний суверенітет держави. Суверенітет, власне, є політико-правовим явищем, але саме виокремлення політичної та економічної складових суверенітету свідчить про можливість держави: 1) забезпечити власну економічну безпеку; бути конкурентоспроможною на світовій арені (економічний суверенітет) [37, с. 220; 41, с. 25]; 2) брати реальну участь у формуванні світової політики; забезпечувати власну незалежність у прийнятті як внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних рішень (політичний аспект суверенітету) [77, с. 114].

2. Найскладніша та найбільш випробувана часом та численними дослідженнями градація аспектів суверенітету за суб'єктом, що наділений суверенними правами: 1) суверенітет держави, 2) народний суверенітет, 3) суверенітет нації.

Сучасна концепція національного суверенітету розглядає його як повновладдя нації, її політичну свободу, право і реальну можливість визначати характер свого національного життя, у тому числі політично

самовизначитися аж до відокремлення й утворення самостійної держави. Національний суверенітет забезпечується насамперед державністю, комплексом конституційних прав і юридичних актів, а також традиціями і неписаними правилами поведінки. Істотну роль відіграють демократичні гарантії – соціальні, економічні, політичні, культурні [167, с. 35–40].

За всієї багатоманітності теорій суверенітету в світовій політико-правовій думці загальноновизнаним є його розуміння як якісної характеристики держави і державної влади, що проявляється у трьох основних формах: державний суверенітет, суверенітет народу і національний суверенітет. Державний суверенітет відображає політико-правову властивість самої держави і виражається у верховенстві її влади всередині країни та незалежності зовні [59, с. 40; 154, с. 9]. Поняття народного суверенітету відображає якісну характеристику форми правління в державі та означає верховенство народу як джерела і носія влади. У демократичній державі суверенітет є відображенням державної організації народу, а державний суверенітет є формою прояву народного суверенітету. Іншою формою прояву народного суверенітету є суверенітет нації, який у сучасних демократичних країнах проявляється у формі повновладдя народу, реалізація якого здійснюється відповідно до загальноновизнаного в міжнародному праві принципу «права націй (народів) на самовизначення» [185, с. 8].

Ідея суверенітету розгортається за умовною схемою «суверенітет держави» – «суверенітет народу» – «суверенітет нації». Ці три уособлення суверенітету, водночас, в сучасних умовах розвиваються синхронно, взаємозумовлюючи та взаємостримуючи одне одного [84, с. 29].

Суверенітет держави є генетично першим у зазначеній тріаді. Ідея суверенітету народу виникла як антитеза абсолютній владі монарха. В її основі – протиставлення правителя та підвладних. Ідея суверенітету нації

є соціально-примирювальною, вона об'єднує можновладців та народ в єдине ціле. Від суверенітету нації як політичного утворення слід відрізнити поняття «національний суверенітет», яке окреслює рівень самостійності кожної національності у збереженні власної ідентичності [184; 164].

Стосовно суверенного права слід зазначити, що це право верховне, виключне, яке належить лише відповідному суб'єкту і нікому іншому.

Суверенними правами народу є: право визначати і змінювати конституційний лад, право на законні форми протесту, право змінювати територію власної держави, право на володіння, користування і розпорядження національним багатством, право первинної легітимації державної влади [80, с. 78].

Суверенними правами нації є право на самовизначення і право на збереження та розвиток національної мови. Водночас суверенними правами держави варто визнати такі:

- право визначення органів легального примусу;
- право законотворення;
- право визнання тих чи інших міжнародних нормативно-правових актів;
- право членства у тих чи інших міждержавних утвореннях;
- право забезпечення національної безпеки;
- право визначення підстав набуття громадянства держави тощо.

Саме поняття «національний суверенітет» було нерозривно пов'язане з нацією і з'явилося разом з нацією. Термін «національний суверенітет», що виник на Заході, застосовувався тільки до новоутворених мононаціональних держав Заходу і в буржуазній літературі з часом ставав синонімом державного суверенітету [215; 216; 218].

Поділяємо думку Р. А. Тузмахамедова про те, що державний і національний суверенітет історично і суспільно-політично – поняття різні, оскільки відображають різні явища, хоча й пов'язані між собою. Під поняттям національної держави розуміємо державу, утворену нацією, що проживає на її території та становить переважну більшість населення країни. Така держава повинна гарантувати та ефективно захищати права та свободи громадян всіх національностей, які становлять її народ. Тому вважаємо, що одним із головних механізмів реалізації даної концепції державності є закріплення принципу національного суверенітету як юридичної її ознаки. Правова наука та практика визначають національний суверенітет залежно від особливостей носія влади та суспільно-політичних чинників національного державотворення в двох аспектах: перший пов'язаний поняттям «народ» як політична нація, а другий у розумінні нації як етносу.

В. Д. Гапотій під суверенітетом нації розуміє верховенство нації як політичного утворення, яке складається з осіб усіх національностей, що проживають у державі, а під національним суверенітетом – суверенітет нації в етнічному розумінні. Можна не погодитися з думкою дослідника, оскільки, як стверджує В. М. Шаповал, «суверенітет національний – суверенітет народу як політичної нації» [194, с. 48].

Сучасна концепція національного суверенітету розглядає його як повновладдя нації, її політичну свободу, право і реальну можливість визначати характер свого національного життя, у тому числі політично самовизначитися аж до відокремлення й утворення самостійної держави. Національний суверенітет забезпечується насамперед державністю, комплексом конституційних прав і юридичних актів, а також традиціями і неписаними правилами поведінки. Істотну роль відіграють демократичні гарантії – соціальні, економічні, політичні, культурні [160, с. 42].

Тому національний суверенітет є якісною характеристикою нації і невід'ємним атрибутом національної держави. Національний суверенітет закріплює право націй на самовизначення. Вважаємо, що національне самовизначення не можна зводити виключно до його розуміння як права нації на відокремлення та утворення самостійної держави. Однак відмова від права на відокремлення фактично орієнтує на пошук штучного, насильницького стримування сепаратизму і тим самим стимулює його. Сьогодні принцип самовизначення народів є нормою міжнародного права, однією із найвищих вселюдських цінностей. Намагання народів здійснити цей принцип – об'єктивний, прогресивний і незворотний політичний процес. Втілення цього принципу в життя є гарантією стабілізації, нормалізації та гармонізації міжнаціональних відносин.

Упродовж ХХ ст. у результаті реалізації права націй (народів) на самовизначення утворилося багато нових національних держав. Водночас намагання створення нових держав може розглядатись і як практична реалізація права на самовизначення, з одного боку, і як конкуренція основним засадам міжнародного права (у контексті визнання недоторканності кордонів), – з другого.

О. Ф. Скакун розглядає поняття «суверенітет нації» як повновладдя народу, що здійснюється через реалізацію принципу – «право нації (народу) на самовизначення». Головне, на думку вченої, щоб титульна нація не використовувала свою перевагу для обмеження прав представників інших націй. Право нації на самовизначення (національний суверенітет) не є тотожним праву нації на державний суверенітет. Підтримуємо позицію О. Ф. Скакун у тому, що в умовах багатонаціональної держави недоцільно кожній етнічній групі претендувати на державну реалізацію національного самовизначення. Вважаємо, що політика держави у сфері національного самовизначення

повинна відповідати міжнародним правовим стандартам та реаліям сьогодення.

Механізм реалізації даного принципу не повинен порушувати територіальну цілісність держави та основні права людини, які згідно з нормами міжнародного права визнаються єдиними та неподільними.

Стосовно внутрішніх меж національного суверенітету в сфері влади М. В. Тесленко висловлює думку щодо можливості його обмеження в окремих випадках, оскільки народ є первинною владою, яка засновує вторинну [57, с. 51–52].

У преамбулі Конституції України зазначається: «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, ...» статті 1 та 2 характеризують Україну як суверенну державу, тобто в даному випадку йдеться про наявність державного суверенітету. Водночас, статтею 5 Конституції визначено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. На перший погляд видається, що у зазначених нормах закладено протиріччя. Однак вважаємо, що і суверенітет народу, і суверенітет нації – поняття, що відображають наявність реальних носіїв суверенітету, однак все ж таки є певними формами державного суверенітету.

3. За сферою поширення юрисдикції (за колом суб'єктів, на яких поширюється юрисдикція) – державний та міжнародний. Саме таке розмежування суверенітетів зумовлено інтенсифікацією глобалізаційних процесів, передусім процесами регіоналізації. Слід зазначити, що сьогодні в науковий вжиток увійшла така нова категорія, як «міжнародно-правовий суверенітет». Міжнародно-правовий суверенітет – це право міжнародної організації, наддержавного утворення приймати рішення, обов'язкові для виконання всіма її членами. Тобто поняття міжнародно-правового суверенітету є доволі умовним, адже воно не передбачає

абсолютного верховенства влади, а лише свідчить про наявність певних владних повноважень.

Суверенітет також можна сприймати у позитивному і негативному аспектах [212, с. 48–63]. Тобто державний суверенітет уособлює не тільки захисну, а й змістовну роль. Суверенітет є засобом не лише захисту держави від будь-якого зовнішнього втручання, а й створення умов для нормального існування її та суспільства, для зміцнення їхньої стабільності й цілісності [83].

Вітчизняній як теоретико-правовій, так і політичній науці властиве переважно традиційне (Вестфальське) розуміння державного суверенітету. Водночас, як бачимо, розвиток сучасної науки свідчить про необхідність вивчення питання про обмеження або втрату державного суверенітету в умовах глобалізації [13, с. 8].

Питання абсолютності/обмеженості суверенітету держави підіймалось фактично з моменту виникнення самого терміна «суверенітет» [82, с. 149]. І насамперед це пов'язується з трансформацією самого підходу до розуміння поняття «суверенітет».

Втрата державою суверенітету відбувається через його делегування, коли «втрачена» частина цього суверенітету передається недержавному (наддержавному, субдержавному, міждержавному) суб'єкту для розв'язання породжених глобалізацією загальнолюдських проблем світової спільноти.

Т. В. Кремень, зокрема, зазначає, що транснаціональні корпорації, фінансові групи тощо не просто впливають на державний суверенітет сьогодні, а навіть посягають на його основну ознаку (перевагу) – можливість застосування сили [74, с. 39].

С. Сассен відзначає, що суверенітет сьогодні набуває нових характеристик, зокрема, поступово зникає будь-яка прив'язка до певної території [219, с. 55].

Держава, перебуваючи під тиском зростаючої комплексності національно-політичних відносин та спираючись на прогресуючу самоорганізацію національних суспільств, підіймається на якісно вищій щабель регулювання суспільних відносин, перетворюючись з безпосереднього постачальника державних послуг на їх менеджера. В останньому випадку державні функції розподіляються (через делегування) між субнаціональними акторами, які мають змогу і право здійснювати певні соціальні функції від імені держави. Таким чином, державна влада і державний суверенітет розподіляються не лише на міжнародній арені, а й у межах національних суспільств [38, с. 245; 39, с. 14].

Недержавні суб'єкти міжнародних відносин не є новим явищем, однак за умов появи нових інформаційних технологій, виникнення важливих загальнолюдських проблем, що перебувають поза функціональними і територіальними межами державного суверенітету та змін пріоритетів і цінностей соціальної поведінки, кількість та вплив цих недержавних організацій та утворень невпинно зростає.

Серед інших ознак держави суверенітет традиційно визначався як головний; часто поняття «держави» і «суверенітету» не розрізнялись – держави наділені суверенітетом, а суверенітет є визначальною ознакою державності. Однак таку категоріальну нерозривність сьогодні уже ставлять під сумнів запитанням щодо того, чи є суверенітет ознакою винятково інституту державності. Адже суверенітет властивий і таким інституціям, як ЄС, а також окремим різновидам міжнародних режимів. Однак ми вважаємо, що все ж таки суверенітет залишається визначальною ознакою держави, незважаючи на той факт, що ним можуть бути наділені й інші утворення. Головною відмінністю тут слід визначити те, що для держави суверенітет є обов'язковою, визначальною характеристикою, без якої сприйняття держави як самостійної одиниці,

рівноправного члена міжнародних відносин неможливе. Наявність же суверенітету (який, до речі, буде особливим, відмінним від державного) у міжнародної організації, наприклад, є лише факультативною її характеристикою та може свідчити про рівень взаємозалежності членів цієї організації, про її статус, але його відсутність не виключає можливість існування такої організації.

За справедливою думкою Т. В. Кремень, в Україні суверенітет все ще тлумачиться з позицій практики та ідеології індустріальних суспільств. Натомість глобально-історична соціальна трансформація від індустріалізму до постіндустріалізму враховується мало. Відповідно ігноруються визначальні компоненти постіндустріальної національної могутності – інформатизація, рівень розвитку високих технологій, присутність і вплив держави у багатосторонніх структурах світової політики [75, с. 8].

У сучасній політичній науці немає єдиної думки щодо подальшої долі найважливішого інституту політичної влади. Оцінки перспектив його існування у XXI ст. найчастіше діаметрально протилежні, а сама дискусія набуває яскраво вираженого ідеологічного характеру. Можна виокремити дві умовні групи: 1) під тиском глобалізації суверенні держави втрачають свої функції щодо управління соціальними й політичними процесами як на їхній території, так і за її межами; 2) глобалізація не вносить якісно нових змін до сформованої міжнародної структури, де суверенні держави залишаються головними акторами. Дослідники розходяться також в оцінці як масштабів, так і характеру самого «розмивання» державного суверенітету.

Слід проаналізувати виклики, які впливають на державний суверенітет і незабаром призведуть до істотного обмеження з боку нових акторів системи міжнародних відносин: 1) формування єдиної глобалізованої економіки, основні актори якої – транснаціональні

корпорації – беруть на себе низку повноважень національних держав; 2) зміни в системі міжнародних відносин, постійне збільшення міжнародних урядових і неурядових організацій, що претендують на створення нової системи транснаціональної влади; 3) глобальні екологічні проблеми, розв'язання яких неможливе в межах національної держави; 4) культурна глобалізація, що змінює свідомість людей внаслідок появи нового виду самоідентифікації – не національної, а індивідуальної, з одного боку, і загальносвітової – з другого. Глобалізація і масова культура гомогенізують громадянське суспільство, водночас створюють умови для виникнення великої кількості нових локальних субкультур. Усі ці виклики не знаходять адекватної відповіді з боку традиційних державних органів внаслідок істотного розриву між задекларованими і реальними повноваженнями держави [3, с. 24–25].

Незалежно від того, як розуміється і як визначається державний суверенітет, у його понятті й змісті методологічно важливим є завжди виділяти два аспекти, – формально-юридичний та фактичний. Дотримуючись елементарної логіки, перший аспект необхідно розглядати в якості своєрідної політико-правової форми державного суверенітету як явища, а другий – як його матеріального змісту. Використання такого підходу, за якого державний суверенітет розглядається «диференційовано», а саме не лише як якесь єдине, неподільне навіть у суто пізнавальному, академічному сенсі явище, і аналізується, як і будь-яке інше державно-правове явище, інститут і установа, з погляду його форми, сутності, юридичного та матеріального (політичного, соціального, економічного та іншого) змісту, дасть змогу уникнути будь-яких непорозумінь і допоможе більш переконливо вирішувати багато спірних питань [101, с. 189].

При дослідженні проблеми визначення поняття і змісту державного суверенітету в сучасних умовах не можна не помітити, що багато з них

виникають або в силу одностороннього (формально-юридичного або тільки фактичного) підходу до вивчення даного феномена, або ж через змішування поняття та змісту суверенітету як сутнісної ознаки держави з відповідною властивістю державної влади – повновладдям або ж обмеженням з тих чи інших причин. Характерні для даного випадку такі твердження: «Суверенітет – не гасло (принцип) і не ознака чи властивість держави. Суверенітет є сама державна влада, якісно повноцінна і функціонально самостійна». Або: суверенітет «як сутність державної влади є щось нерозкладне в своє призначення для суспільства, його зовнішні та внутрішні прояви повинні бути симетричні і нерозривно пов'язані, а функції – всезагальні та всеосяжні» [86, с. 12].

В юридичній науці відомо, що державна влада в цілому як явище і як невід'ємна ознака держави, яка може бути або повною (повновладдя) або неповною (обмежена влада), але аж ніяк не верховною спочатку, в силу своєї природи і характеру. Такою вона стає лише остільки, оскільки є невід'ємною складовою частиною, властивістю, однією з найважливіших ознак держави, поряд із суверенітетом та іншими його традиційними ознаками [45, с. 95].

Варто зазначити, що суверенітет, якщо його розглядати як фактичний синонім державної влади, не повною мірою узгоджується з усталеною внутрішньодержавною та міжнародно-правовою практикою. Зазвичай йдеться про те, що державна влада не є і не може бути носієм суверенітету, це група обраних (глава держави, депутатський корпус) чи найнятих на роботу (чиновники органів виконавчої влади) працівників, які жодним чином не відображають те, що у науці теорії держави і права та конституційного права має назву суверенітету.

Факт законодавчого закріплення належності державного суверенітету державі в цілому, а не державній владі або іншим його атрибутам і складовим частинам, поряд з іншими фактами, свідчить про

неспроможність тези про те, що суверенітет – це властивість державної влади або «сама державна влада». Крім того, він свідчить також про алогічність і неправомірність фактичної постановки питання про первинність державної влади, що оголошується аргіогі як суверенної, верховного феномену, і вторинності самої держави, за яким не визнається суверенітет ні як його властивості, ні в якості ознаки.

Співвідносячи державну (публічну) владу як ознаку державності з суверенітетом – іншою ознакою, можна сказати, що в реальності перша є не лише своєрідним індикатором, показником існування і функціонування останнього, а й своєрідним механізмом його зовнішнього прояву та практичного здійснення. Суверенітет як невід’ємна ознака або властивість держави різнобічно виявляється і практично реалізується не інакше, як через державну владу.

Повна державна влада створює реальні передумови для відповідного повного забезпечення та реалізації державного суверенітету – верховенства держави, що реалізується через його владу всередині країни і його незалежності поза нею. Обмежений же характер державної влади дає змогу створити лише деякі обмежені можливості і передумови для здійснення державного суверенітету [67, с. 260].

У цьому сенсі нам видається, що чим більш високими є ступінь легітимності, реалістичності публічної влади у державі, тим більш реалістичним виглядає ступінь реалізації в цій державі суверенітету. Відповідно, з іншого боку – чим менш «комфортно» відчувається публічна влада у державі, тим менше реальних проявів у ній державного суверенітету.

Формально-юридичний аспект державного суверенітету, також як і державної влади, має важливе, а в ряді випадків, пов’язаних, наприклад, з боротьбою народів за свою незалежність, – вирішальне значення. У цьому сенсі його не можна недооцінювати. Проте в процесі повсякденного

життя і діяльності держави домінуючу роль в утриманні державного суверенітету незмінно відіграє все ж його практичний, матеріальний аспект. Втрата державним суверенітетом останнього фактично означає, що даний державний феномен, що виявляється у вигляді верховенства держави всередині країни і його незалежності зовні, втратив свою практичну значущість і перетворився з реального державного суверенітету на формальний.

Проте варто звернути увагу на ту обставину, що матеріальний аспект суверенітету, навіть за умови його повної втрати, не є визначальним та не зумовлює втрату суверенітету як такого. Певною мірою можна говорити про зменшення можливостей для здійснення всієї повноти суверенітету. Останній як властивість, ознака, принцип, нарешті, як головна передумова міжнародної правосуб'єктності держав при цьому не тільки зберігається, а й при виникненні відповідних умов знову активно виявляється і зміцнюється. Це відбувається в силу того, що в повсякденній дійсності реальний державний суверенітет, будучи за своєю природою і характером формально-юридично феноменом, одночасно є і матеріальним феноменом. Порівняно самостійна і більш стабільна формально-юридична сторона державного суверенітету в реальній дійсності неминуче доповнюється його більш рухомою і мінливою матеріальною стороною. Тільки в цьому випадку можна говорити про реальний, повнокровний, а не про «урізаний» державний суверенітет, який зводиться фактично до якої-небудь однієї з його сторін [101, с. 191].

Для прикладу: трансформації, яких зазнає державний суверенітет під впливом глобалізації, поділяють на формальні та змістовні [75, с. 3]. Однак доволі часто твердження щодо «розмивання», «обмеження» або взагалі «зникнення» державного суверенітету є дещо перебільшеними та передчасними.

Зокрема, не можна погодитись з думкою про те, що громадянське суспільство перестає бачити в державі головну форму світової організації [76, с. 147]. Адже саме держава встановлює норми, що регулюють суспільні відносини. Норми ж міжнародного права діють на її території тільки за згодою самої держави (зокрема, її законодавчого органу, який, власне, має виражати волю суспільства) – шляхом ратифікації міжнародних актів. Саме держава покликана забезпечувати достатній рівень життя свого населення, саме вона встановлює обмеження і контролює дотримання кожним окремо взятим членом суспільства своїх вимог. Державу пов'язують з кожним членом громадянського суспільства відносно стійкі зв'язки – громадянство або підданство. Цим ніяким чином не наділена жодна міжнародна організація. Тож цілком очевидно, що держава уособлюватиме для громадянського суспільства головну форму світової організації до тих пір, поки якимось чином не втратить ці зв'язки.

Так само можна посперечатись стосовно тиску міжнародних організацій на інститут держави [76, с. 147]. Хоча кількість міждержавних і недержавних міжнародних організацій зростає, не можна не констатувати, що жодна держава світу не може бути примусово включена до складу чи залучена до діяльності тієї чи іншої міжнародної організації. Влада кожної окремо взятої держави вирішує відповідно до своїх внутрішньодержавних орієнтирів та потреб питання стосовно вступу до будь-якої міжнародної організації або ратифікації будь-якого міжнародного нормативного акта. Тож, якщо навіть самостійність держав тією чи іншою мірою обмежується у зв'язку зі вступом їх до певних міжнародних організацій, це відбувається виключно за згодою цих держав.

Також актуальною є проблема міжнародного тероризму. І, зокрема, стверджують, що його зростання сприяє підриву авторитету сучасних

держав [76, с. 147]. Але це дещо однобічний погляд. Адже держави і об'єднуючись, і поодинокі ведуть активну боротьбу з тероризмом. І саме держава застосовує усі можливі засоби для захисту своїх громадян від злочинних посягань.

Не слід також сприймати глобалізацію як абсолютно невідконтрольний процес, що обов'язково впливає на національну державу, зменшує значення держави, трансформує державний суверенітет у суверенітет наддержавний. По-перше, жодні зміни не можуть відбуватись без згоди на це самої держави, тому в будь-якому випадку цей процес має контролюватись. По-друге, суверенітет ніяк не може втратити свою територіальну характеристику, адже він є однією з головних ознак державності, а отже, в жодному разі не можна допускати посягання на державний суверенітет ні з боку інших держав, ні з боку будь-яких міжнародних організацій.

Отже, так само як не варто закривати очі на проблеми, що виникають у сучасному глобалізованому світі, не варто перебільшувати значення цих проблем. Кожна окрема держава повинна в першу чергу піклуватись про благополуччя своїх громадян і для цього повинна використовувати всі можливі сучасні засоби.

Можна говорити про два способи обмеження суверенітету – добровільний і примусовий. Добровільне самообмеження суверенітету відбувається тоді, коли кілька держав створюють нову політичну спільність або об'єднуються в співтовариство, союз, відмовляючись від деяких прав на користь наднаціональних органів влади. Найбільш далеко просунулися в цьому відношенні держави Європи, які створили високоорганізовану систему взаємного втручання у внутрішні справи одна одної.

Примусове обмеження суверенітету відбувається в тих випадках, коли держава або держави, використовуючи силу, втручаються в справи іншої держави з метою врегулювання її внутрішніх конфліктів. Таким чином,

відбувається силове припинення зловживання суверенітетом у державах, що розпадаються [122, с. 81]. Однак саме з питанням примусових обмежень суверенітету пов'язані найбільш проблемні питання. Адже визначити правомірність втручання у внутрішні справи держави надзвичайно складно і має бути застосовано тільки у виняткових випадках і з надзвичайною пересторогою. На жаль, вказані положення не завжди дотримуються на практиці.

Державна територія є мінімальним геополітичним простором держави, зоною найбільш важливих національних інтересів. Після Другої світової війни непорушність кордонів була оголошена основою міжнародних відносин. Однак, перетворившись, здавалося б, на непорушну міжнародну норму, принцип територіальної цілісності став руйнуватися зсередини. Незважаючи на те, що даний принцип має загальне визнання, відбувається його повсюдне порушення нетрадиційним «глобалістським» способом. Більше того, прозорість і розмитість кордонів нерідко влаштовує самі держави, які зацікавлені в розміщенні іноземних інвестицій [61, с. 102]. А політичний характер державної території тепер визначається вже не тільки внутрішньополітичними чинниками, такими як політична організованість соціуму, ступінь його етнічної гомогенності й громадянської інтегрованості, а й іншими показниками. Виступаючи в якості поля активності не тільки національних, а і транснаціональних акторів, а значить – і зони рубіжної комунікативності, державні території дедалі частіше виявляються змішаними геополітичними просторами, де присутні елементи як тотальності, так і плюралістичності, причому співвідношення між ними періодично змінюється [180, с. 56–57].

Дійсно, глобалізація як би надбудовує над сучасною національною державою «транснаціональні склепіння», але при цьому її незмінний супутник – локалізація/фрагментація – множить центри ефективних

владних рішень на рівнях «нижче» національного, відкриваючи нові субнаціональні простори. У зв'язку з цим, власне, і виникає питання про характер та зміст демократії «вище» і «нижче» рівня національної держави.

Проаналізувавши значення державного суверенітету в сучасному світопорядку, російський дослідник В. Кувалдін доходить несподіваного висновку про те, що створення наднаціональних інститутів і регіональна інтеграція надають державі друге дихання. Регіональна інтеграція не послабила прагнення шотландців, фламандців, басків, французів Квебеку знайти свою державність, та й національні уряди країн – членів ЄС не поспішають передавати повноваження брюссельській бюрократії [80, с. 77]. Називаючи державу «незламним Левіафаном», В. Кувалдін виявляє переконання в тому, що національні держави поки що передчасно списувати з рахунку. Втративши колишню монополію у сфері міжнародних відносин, вони залишаються ключовими гравцями на полі світової політики [178, с. 65–66].

Отже, місце державного суверенітету в умовах глобалізації характеризується таким:

1) державний суверенітет в умовах глобалізації є надзвичайно важливою та необхідною ознакою держави;

2) державний суверенітет виражає та реально забезпечує суверенітет народу, нації;

3) суверенітет держави зазнає певних обмежень під впливом глобалізаційних процесів, проте такі обмеження не призводять до втрати державою суверенітету, до нівелювання такої її ознаки, а лише певним чином впливають на здійснення державної влади;

4) державний суверенітет існує поряд із міжнародними організаціями, наділеними певними повноваженнями, які можна охарактеризувати як суверенні, та взаємодіє з ними.

Висновки до Розділу 3

1. Механізм держави – це система органів, підприємств та установ, наділених певним обсягом повноважень у межах компетенції з метою реалізації функцій і завдань держави та здійснення державної влади.

Механізм держави може зазнавати таких змін унаслідок глобалізаційних процесів:

– на існуючі державні органи (посадові особи) можуть покладатись нові функції або більше концентрується зусиль над уже існуючими функціями;

– створення нових державних органів, підприємств, установ, організацій;

– удосконалення роботи державних органів, підприємств, установ, організацій, а також нормативної бази щодо їх діяльності.

2. Державна влада – це вид публічної влади, що забезпечує державний лад і державне управління, є легітимною та легальною, єдиною та неподільною в межах держави та здійснюється шляхом розподілу владних повноважень з метою забезпечення її ефективності.

В умовах глобалізації, коли дії влади окремої держави перебувають під пильним спостереженням світової спільноти, найважливішими характеристиками державної влади стають легальність та легітимність.

3. Легітимність влади означає прийняття її основною частиною суспільства. Легальна влада – це влада, що встановлена законом і діє відповідно до нього. Міра реальної реалізації державного суверенітету цілком очевидно залежить від рівня справжньої забезпеченості та легітимності державної влади.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що отримало вияв у теоретичному обґрунтуванні сутності впливу глобалізації на державу.

1. Обґрунтована необхідність використання у рамках сучасних досліджень державно-правового розвитку поруч із такими класичними науковими підходами, як діалектичний, системний, логічний тощо, методологічних підходів, притаманних сучасним дослідженням у сфері теорії держави і права:

– антропологічний (персональний) підхід, який сприяє з'ясуванню змісту державних інститутів з огляду на необхідність законодавчого закріплення прав та свобод людини, її інтересів та потреб; людина повинна стати основним системоутворюючим елементом суспільства;

– феноменологічний підхід, який дає змогу розкрити сутність такого суперечливого та складного для розуміння явища, як глобалізація, виокремити сутність глобалізації у правовій сфері;

– поєднання здобутків світосистемного підходу, основою якого є вивчення світових регіонів або ж світу в цілому як систем взаємодії, що історично формуються, в яких окремі країни, суспільства та цивілізації виявляються лише як результат поєднання тих чи інших системних факторів, і цивілізаційного підходу, в якому увага дослідників найчастіше акцентується на відокремленості, самотності масштабних культурних систем людства. У рамках загальнотеоретичних досліджень доцільно використовувати обидва підходи шляхом їх поєднання (почергового використання).

2. Глобалізація в сучасних умовах державотворення являє собою сукупність процесів, що впливають на державні інститути, породжуючи їх модернізацію, та зумовлює необхідність об'єднання зусиль

національних держав з метою подолання загальнолюдських проблем, негативних процесів та явищ, що відбуваються у світі, та боротьба з якими на рівні окремої держави є недостатньо ефективною.

Глобалізація у сфері права охоплює низку факторів, серед яких можна виділити такі:

- зближення правових систем різних держав, утворення регіональних правових систем та, у підсумку, світової правової системи;
- виникнення нових об'єктів правового регулювання у зв'язку зі швидким поширенням науково-технічних здобутків, появою нових глобальних проблем;
- введення єдиних юридичних термінів, визнання певних принципів, стандартів, правових інститутів у всьому світі;
- трансформація правової культури та правової свідомості тощо.

3. Функції держави є тісно взаємопов'язаними. В теперішній час складно провести межу між внутрішніми та зовнішніми напрямками діяльності держави. Саме тому у класифікації функцій держави ми вживаємо терміносполучення «переважно зовнішні», «переважно внутрішні» та «змішані». Наводячи приклад модернізації зовнішніх функцій держави, зокрема функції оборони, під впливом глобалізації, у роботі зазначаються як позитивні, так і негативні риси такого впливу. До першої групи віднесено те, що держави:

- обмінюються досвідом у сфері здійснення оборонних заходів;
- постачають одна одній зброю, військову техніку, тощо;
- вступають у міжнародні організації, альянси з метою підвищення власної обороноздатності;

Водночас негативними рисами впливу глобалізаційних процесів на функцію оборони є такі:

- виникнення міжнаціональних, міжетнічних конфліктів, почастишання випадків прояву сепаратизму, екстремізму;

– втручання сильних країн у внутрішні справи слабших в оборонному сенсі держав.

4. Визначено ознаки переважно внутрішніх функцій держави, а саме: здійснюються в межах території держави; спрямовані на реалізацію внутрішньої політики держави; є основними напрямками внутрішньої діяльності держави; визначають роль держави в житті суспільства; здійснюються у певних формах.

Проаналізовано вплив глобалізаційних процесів на переважно внутрішні функції держави, зокрема, фіскальну. Зміст даної функції, на перший погляд, має визначатись виключно державою, без будь-якого зовнішнього втручання. Водночас можна виокремити такі напрями впливу глобалізаційних процесів на фіскальну функцію держави: наближення державою власної системи оподаткування до міжнародних стандартів; використання позитивного досвіду інших країн щодо здійснення податкового контролю; зростання кількості розміщених на території держави компаній та представництв та навпаки.

5. В умовах глобалізації зберігаються основні засади взаємодії держави та громадянського суспільства, проте наявні деякі особливості трансформації їх взаємозв'язків у сучасних умовах: 1) простежується тенденція до формування глобального громадянського суспільства – громадянське суспільство поступово стає дедалі більш незалежним від певної держави, однак основою для формування громадянського суспільства є держава; 2) посилення впливу міжнародних економічних (урядових і неурядових) організацій, транснаціональних корпорацій на державну політику, тому одним із першочергових завдань громадянського суспільства є необхідність своєчасно реагувати на можливі обмеження охоронюваних прав індивідів; 3) значна кількість глобальних проблем (наприклад, екологічні), які не можуть бути вирішені в рамках окремої держави і тому, відповідно, значна відповідальність за

пошук способів подолання таких проблем покладається на громадянське суспільство (наприклад, залучення міжнародної природоохоронної організації Грінпіс її осередком в окремій країні); 4) активізація взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави перед загальною загрозою збройного конфлікту та гуманітарної кризи.

Під впливом глобалізаційних процесів зв'язки між державою та громадянським суспільством певною мірою трансформуються. Незважаючи на міжнародно-правове регулювання деяких аспектів діяльності громадянського суспільства, визначальним для нього залишається вплив держави. З іншого боку – громадянське суспільство характеризує державу як демократичну, соціальну та правову.

6. Визначено основні напрями модернізації механізму держави в умовах глобалізації:

1) основними напрямами трансформації завдань і функцій державних організацій є: поглиблення взаємозв'язків та співробітництва із аналогічними зарубіжними структурами, виконання зовнішніх зобов'язань держави, участь у міжнародних заходах (культурних, спортивних тощо);

2) нові структурні одиниці механізму держави під впливом глобалізаційних процесів створюються з метою: виконання державою взятих на себе міжнародних зобов'язань, розвитку та поглиблення співпраці з іншими країнами з метою розв'язання найважливіших проблем, створення позитивного іміджу держави на світовій арені;

3) удосконалення роботи державних органів, підприємств, установ, організацій, а також нормативних засад, що врегульовують діяльність цих органів в умовах глобалізації, відбувається шляхом: використання позитивного досвіду роботи організацій інших країн та міжнародних організацій, напрями діяльності яких збіжні з напрямами діяльності вітчизняних органів (установ, організацій); впровадження новітніх

технологій, світових досягнень науки і техніки в забезпечення діяльності державних структур; поглиблення та зміцнення зв'язків органів державної влади з інститутами громадянського суспільства;

4) поглиблення взаємодії державних структур із недержавними. Так, окрім традиційного розуміння взаємодії держави та громадянського суспільства, підкреслюється важливість віднесення до елементів державного механізму недержавних організацій.

7. Наявність таких ознак державної влади, як легітимність і легальність, єдність та неподільність у межах держави, яка здійснюється шляхом розподілу владних повноважень з метою забезпечення її ефективності, гарантують реальну здатність державної влади протистояти обмеженням, пов'язаними із глобалізаційними процесами, та створюють умови для втілення в життя принципу верховенства державної влади.

Окреслено такі особливості державної влади в умовах глобалізації:

- 1) правовою владою наділені наднаціональні структури (наприклад, ті, які уповноважені вирішувати спори та рішення яких є обов'язковими для виконання, зокрема Європейський суд з прав людини);
- 2) певні владні повноваження закріплюються на міжнародному рівні (наприклад, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права встановлює право кожного громадянина без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників);
- 3) на міжнародному рівні закріплюються умови (або певні обмеження) владних повноважень суб'єктів державної влади (наприклад, Європейською соціальною хартією передбачено певні умови для роботодавців, зокрема, щодо порядку звільнення осіб (стаття 24, 29) тощо);
- 4) деякі пріоритети у формуванні державної політики, а також певні обмеження державної влади встановлюються на міжнародному рівні.

8. Державний суверенітет в умовах глобалізації характеризується таким: 1) є надзвичайно важливою та необхідною ознакою держави; 2) виражає та реально забезпечує суверенітет народу, нації; 3) зазнає певних обмежень під впливом глобалізаційних процесів, проте такі обмеження не призводять до втрати державою суверенітету, до нівелювання такої її ознаки, а лише певним чином впливають на здійснення державної влади (наприклад, обмеження, які застосовуються до держави-члена через вступ до міжнародної організації); 4) державний суверенітет існує поряд та залежить від наддержавних утворень (наприклад, Європейський Союз і його окремі держави-члени, які делегували частину своїх повноважень цій організації), наділених певними повноваженнями, які можна охарактеризувати як суверенні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посібник. Ч. I / [Тимченко С. М., Бостан С. К., Легуша С. М. та ін.]. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.
2. Акульчев А. А. Эффективность государственной власти в современной России – система критериев, основные тенденции и факторы роста: региональный аспект : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Акульчев Александр Александрович. – Ростов-на-Дону, 2002. – 197 с.
3. Алексєнко І. В. Трансформація інституту національної держави в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. В. Алексєнко. – К., 2007. – 48 с.
4. Аніловська Г. Я. Господарська глобалізація та управління зовнішньоекономічною сферою / Г. Я. Аніловська, Л. А. Яремко. – Львів : Вид-во ЛКА, 2001. – 234 с.
5. Антонов В. О. Захист суверенітету та територіальної цілісності Української держави як складові національної безпеки / Антонов В. О. – К. : Парламентське вид-во, 2013. – 527 с.
6. Аристотель. Политика / Аристотель ; [пер. С. А. Жебелева, М. Л. Гаспарова]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 393 с.
7. Бабаєва Н. Р. Глобалізація сучасного світу / Н. Р. Бабаєва // Гілея : науковий вісник. – 2012. – Вип. 59. – С. 49–57.
8. Бариська Я. О. Вплив глобалізації на форму правління сучасної держави: до питання коригування обсягу поняття / Я. О. Бариська, С. О. Болдіжар, В. В. Лемак // Публічне право. – 2013. – № 4. – С. 188–195.
9. Барлыбаев Х. А. Глобалізація: вопросы теории и практики / Х. А. Барлыбаев // Век глобалізації. – 2008. – № 2. – С. 12–30.

10. Бебик В. М. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика : навч. посібник / Бебик В. М., Шергін С. О., Дегтярьова Л. О. – К. : Університет «Україна», 2006. – 208 с.
11. Бек У. Заблуждения глобализма [Електронний ресурс] / Ульрих Бек // Режим доступу :
<http://www.perspektivy.info/>.
12. Бехруз Х. Н. Методологические основы сравнительного правоведения : [открытая лекция] / Бехруз Х. Н. – Киев; Симферополь : Логос, 2007. – 32 с.
13. Белєвцева В. Державний суверенітет, його ознаки та властивості / Вікторія Белєвцева // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 7–10.
14. Білорус О. Глобалізація і глобалізм: парадокси чи закономірність постіндустріальної цивілізаційної еволюції [Електронний ресурс] / О. Білорус // Економічний часопис – XXI. – 2004. – № 3. – С. 7–11. – Режим доступу до журн. :
<http://soskin.info/ea/2003/1/20030103.htm>.
15. Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрями трансформації) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Бірюков Р. М. – Одеса, 2011. – 204 с.
16. Блинов А. С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка / Блинов А. С. – М. : МАКС Пресс, 2003. – 150 с.
17. Бобылев А. И. Государство, государственная власть, органы государственной власти в России: понятие, их соотношение / А. И. Бобылев // Право и государство: теория и практика. – 2008. – № 12 (48). – С. 6–11.
18. Болл Т. Власть / Т. Болл // Полис («Политические исследования»). – 1993. – № 5. – С. 36–42.

19. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : [монографія] / Бринцев В. Д. – Харків : Право, 2010. – 464 с.
20. Буравльов Є. П. Глобалізація: проблеми безпеки / Буравльов Є. П. – К. : Ін-т проблем нац. безпеки, 2007. – 160 с.
21. Бурлацкий Ф. М. Современный Левиафан: очерки политической социологии капитализма / Ф. М. Бурлацкий, А. А. Галкин. – М. : Мысль, 1985. – С. 174–214.
22. Вайцеккер Э. У. фон. Демократия и глобализация [Електронний ресурс] / Э. У. фон Вайцеккер. – Режим доступу : http://www.concourt.am/armenian/con_right/2.20-2003/Weizsekker.htm/.
23. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн ; [пер. с англ. под ред. Б. Л. Иноземцева]. – М. : Логос, 2004. – 368 с.
24. Варич О. Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Ольга Григорівна Варич. – К., 2006. – 20 с.
25. Васечко Л. Обмеження прав людини в умовах глобалізації: проблеми теорії і практики / Л. Васечко // Юридична Україна. – 2013. – № 1. – С. 4–8.
26. Васильченко Р. В. Світоглядні трансформації у добу глобалізації як дійсність і теоретична проблема / Р. В. Васильченко // Грані. – 2012. – № 9. – С. 44–46.
27. Вебер М. Политика как призвание и профессия / Макс Вебер // Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер ; [пер. с нем. ; сост.,

общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 643–706.

28. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : ТОВ «Видавництво „Юридична думка”», 2007. – 992 с.

29. Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Методологія та методи соціологічних досліджень» / Р. В. Войтович. – К., 2009. – 36 с.

30. Войтович Р. В. Глобальне суспільство як нова форма соціальної організації у сучасних умовах [Електронний ресурс] / Р. В. Войтович // Державне управління: теорія та практика. – 2005. – № 2. – Режим доступу до журн. :

<http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/>.

31. Волинець В. В. Функції держави і правове забезпечення її взаємодії з громадянським суспільством / В. В. Волинець // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – Вип. 59. – С. 16–23.

32. Волкова О. М. Громадянське суспільство та права особи в умовах євроінтеграційних процесів / О. М. Волкова // Альманах права. Правовий світогляд: людина і право. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – Вип. 5. – С. 125–130.

33. Волкова С. В. Обзор международной научно-теоретической конференции «Право и глобализация: проблемы теории и истории» (Санкт-Петербург, 28 ноября 2008 г.) / С. В. Волкова, Н. И. Малышева // История государства и права. – 2009. – № 14. – С. 2–4.

34. Волкова С. В. Обзор международной научно-теоретической конференции «Право и глобализация: проблемы теории и истории»

(Санкт-Петербург, 28 ноября 2008 г.) / С. В. Волкова, Н. И. Малышева // История государства и права. – 2009. – № 15. – С. 2–5.

35. Волошин И. А. Экономический суверенитет государства в условиях глобализации / И. А. Волошин // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи : зб. наук. праць II Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 квітня 2010 р. / відп. за вип. І. І. Поляков. – Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержаввидав», 2010. – С. 60–61.

36. Волошин Ю. О. Інтернаціоналізація сучасного конституційного права: деякі теоретичні та практичні проблеми / Юрій Олексійович Волошин // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 4. – С. 82–88.

37. Гаврилець О. Механізм державного управління економічною безпекою України як одна з складових економічного суверенітету країни / О. Гаврилець // Збірник наукових праць. – 2006. – Вип. 11 : Ефективність державного управління. – С. 219–226.

38. Гапотій В. Д. Вплив глобалізаційних процесів на теорію та практику державного суверенітету / В. Д. Гапотій // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 27. – С. 243–250.

39. Гапотій В. Д. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. Д. Гапотій. – Харків, 2005. – 20 с.

40. Гармоза П. В. Власть как категория юридической науки / П. В. Гармоза // Государство и право. – 2008. – № 5. – С. 82–85.

41. Герасименко В. К. Деякі аспекти суверенітету в умовах глобалізації / В. К. Герасименко // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи : зб. наук. праць II Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 квітня

- 2010 р. / відп. за вип. І. І. Поляков. – Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержаввидав», 2010. – С. 24–25.
42. Герасимчук Т. Розвиток європейських інтеграційних процесів в умовах посилення глобалізації / Таміла Герасимчук // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». – 2007. – Вип. 19. – С. 64–74.
43. Гилб К. Спорные проблемы теории мировых систем и цивилизаций / К. Гилб // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия : учеб. пособие для студ. вузов / [сост., ред. и вступ. ст. Б. С. Ерасов]. – М. : Аспект Пресс, 1998. – С. 533–537.
44. Глобализация [Електронний ресурс] // Неприкосновенный запас. – 2002. – № 3 (23). – Режим доступу : magazines.russ.ru/nz/2002/3/glob.html.
45. Гринин Л. Е. Глобализация и процессы трансформации национального суверенитета / Л. Е. Гринин // Век глобализации. – 2008. – № 1. – С. 86–97.
46. Гусарев С. Д. Особливості сучасних інтерпретацій змісту категорії «функція держави» / С. Д. Гусарев, І. І. Мотиль // Кримський юридичний вісник. – 2008. – № 3 (4). – С. 126–134.
47. Данисюк М. В. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства : [монографія] / Данисюк М. В. – К. : Атіка, 2015. – 184 с.
48. Дацюк С. Місце України в майбутньому світі [Електронний ресурс] / С. Дацюк, К. Матвієнко. – Режим доступу : <http://www.uis.kiev.ua/>.
49. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії : монографія / [Кресіна І. О., Скрипник О. В., Коваленко А. А. та ін.] ; за ред. І. О. Кресіної. – К. : Логос, 2007. – 316 с.
50. Джураєва О. О. Функції сучасної держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та

історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Олена Олексіївна Джураєва. – Одеса, 2006. – 20 с.

51. Дія права: інтегративний аспект : монографія / [кол. авт. ; відп. ред. Н. М. Оніщенко]. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2010. – 360 с.

52. Доронін І. Забезпечення державної безпеки як функція сучасної держави / І. Доронін // Право України. – 2006. – № 4. – С. 127–131.

53. Дунська А. Р. Вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів на рівень економічного розвитку України [Електронний ресурс] / А. Р. Дунська, С. О. Костюк // Проблеми системного підходу в економіці. – 2008. – № 3. – Режим доступу до журн. :

http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-3/Dunska_308.htm.

54. Ерасов Б. С. Цивилизации и мировые системы: основные принципы миросистемного подхода / Б. С. Ерасов // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия : учеб. пособие для студ. вузов / [сост., ред. и вступ. ст. Б. С. Ерасов]. – М. : Аспект Пресс, 1999. – С. 521–526.

55. Законотворча діяльність : словник термінів і понять / [авт. кол. ; за ред. В. М. Литвина]. – К. : Парламентське вид-во, 2004. – 344 с.

56. Законотворчість : словник термінів і понять з міжнародного та європейського права / [за ред. В. О. Зайчука, О. Л. Копиленка, Й. Поста]. – К. : Укр. школа законотворчості Ін-ту законодавства Верховної Ради України, 2005. – 160 с.

57. Зварич Р. В. Національний суверенітет як ознака національної держави / Р. В. Зварич // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 47. – С. 50–55.

58. Ильин И. О сущности правосознания / Иван Ильин. – М. : Рарогъ, 1993. – 235 с.

59. Ігнат'єва Т. В. Політична глобалізація : [навч.-метод. посібник] / Ігнат'єва Т. В. – Кам'янець-Подільський : Редакційно-видавничий відділ держ. ун-ту, 2006. – 47 с.
60. Канунников А. А. Гражданское общество в России: реальность или далекое будущее? [Електронний ресурс] / А. А. Канунников. – Режим доступу :
<http://soc-eco-fond.narod.ru>.
61. Капустина М. А. Право, общество, государство / М. А. Капустина // Правоведение. – 2008. – № 5. – С. 92–105.
62. Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Керимов Д. А. – [4-е изд.]. – М. : Изд-во СГУ, 2008. – 521 с.
63. Ковальчук О. М. Теорія права у працях вчених Київського університету (XIX-початок ХХ століття) [Текст] : монографія / О. М. Ковальчук ; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 192 с.
64. Ковальчук О. М. Цінності права в лібертарно-юридичній концепції / О. М. Ковальчук // Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики. – 2011. – Вип. 2. – С. 102–107.
65. Комаров С. А. Общая теория государства и права : [учебник] / Комаров С. А. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрайт, 1998. – 408 с.
66. Коммюнике Саммита стран «Группы 8» в Кельне 1999 г. [Електронний ресурс]: – Режим доступу :
<http://www.g8russia.ru/history/koln1999/index-print.html>.
67. Коновалов В. Н. Российский суверенитет в условиях глобализации / Коновалов В. Н. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 456 с.
68. Конституція України 1996 року // Голос України. – 1996. – № 138.
69. Корінець Г. Б. Значення українсько-азійської співпраці в умовах посилення глобалізаційних процесів / Г. Б. Корінець, М. І. Флейчук //

Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук.-техн. пр. – Львів, 2011. – Вип. 21.9. – С. 367–371.

70. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Коркунов Н. М. – СПб. : Изд. юрид. книжного магазина И. К. Мартынова, 1914. – 360 с.

71. Косолапов Н. А. Глобализация: территориально-пространственный аспект / Н. А. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 6. – С. 3–13.

72. Котенко Т. В. Місцеве самоврядування в аспекті функціонального призначення (науково-пізнавальний рівень) / Т. В. Котенко // Альманах права. Правовий світогляд: людина і право. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – Вип. 5. – С. 458–463.

73. Котюк В. О. Основи держави і права : [навч. посібн.] / Котюк В. О. – [3-є вид., доп. і перероб.]. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.

74. Кремень Т. В. Нова роль держави як головного носія суверенітету в умовах глобалізації / Т. В. Кремень // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 21. – С. 665–671.

75. Кремень Т. В. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Тетяна Василівна Кремень. – К., 2004. – 20 с.

76. Кресін О. Національна держава і право в умовах глобалізації / О. Кресін, О. Ткаченко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 146–149.

77. Кресіна І. О. Національна держава в умовах політичної глобалізації / І. О. Кресіна, І. В. Алексєєнко // Михайло Баймуратов: право як буття вченого : зб. наук. праць до 55-річчя професора М. О. Баймуратова / [упоряд. та відп. ред. Ю. О. Волошин]. – К. : Логос, 2009. – С. 146–167.

78. Крисенко О. В. Феномен глобалізації: концептуальні виміри, інституціональні структури та геоісторична динаміка : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Олексій Володимирович Крисенко. – Харків, 2005. – 18 с.

79. Кулеба Д. І. Участь України в міжнародних організаціях. Правова теорія і практика / Д. І. Кулеба ; [за наук. ред. О. В. Задорожнього]. – К. : Видавничий дім «Промені», 2007. – 304 с.

80. Курскова Г. Ю. Суверенитет народа (народовластие) как основа демократического политического режима Российской Федерации и его конституционное закрепление / Г. Ю. Курскова // Вестник Московского университета МВД России. – 2008. – № 6. – С. 77–79.

81. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : [курс лекцій] / Кустовська О. В. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с.

82. Куян І. До питання про абсолютність і обмеженість (відносність) суверенітету держави / І. Куян // Право України. – 2011. – № 7. – С. 148–155.

83. Куян І. Чи послаблює глобалізація суверенітет національних держав? [Електронний ресурс] / І. Куян // Віче. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1510/?feed>.

84. Куян І. А. Проблема співвідношення принципів міжнародного права і національного суверенітету / І. А. Куян // Публічне право. – 2011. – № 3. – С. 27–34.

85. Куян І. А. Суверенітет: проблеми теорії і практики (конституційно-правовий аспект) : [монографія] / Куян І. А. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 560 с.

86. Левин И. Д. Суверенитет / Левин И. Д. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 373 с.

87. Лемак О. В. Функції сучасної держави: новий зміст в умовах глобалізації / О. В. Лемак, В. В. Лемак // Публічне право. – 2011. – № 1. – С. 108–115.
88. Ленин В. И. Государство и революция / Ленин В. И. – Петроград : Изд-во «Жизнь и Знание», 1918. – 59 с.
89. Ленин В. И. Полное собрание сочинений : в 55 т. / Ленин В. И. – [5-е изд.]. – М. : Изд-во полит. лит., 1967. – Т. 34. – 585 с.
90. Линдси Б. Глобализация: развитие, катастрофа, и снова развитие [Электронный ресурс] / Бринк Линдси. – Режим доступа : <http://www.cato.ru/>.
91. Литвин Д. Глобализация и человеческая свобода [Электронный ресурс] / Дмитрий Литвин. – Режим доступа : <http://www.cato.ru/>.
92. Лотюк О. С. Модернізація громадянського суспільства у посткомуністичній Європі / О. С. Лотюк // Публічне право. – 2014. – № 4. – С. 37–42.
93. Лоцихін О. Економічна функція у системі функцій сучасної держави: деякі питання теорії / О. Лоцихін // Право України. – 2006. – № 8. – С. 29–34.
94. Лоцихін О. М. Комунікативна функція у системі функцій сучасної держави / О. М. Лоцихін // Публічне право. – К., 2013. – № 2 (10). – С. 263–268.
95. Лоцихін О. М. Теоретико-правові характеристики економічної функції сучасної держави : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Лоцихін О. М. – К., 2010. – 453 с.
96. Лукашук И. И. Глобальный миропорядок / И. И. Лукашук // Московский юридический форум [«Глобализация, государство, право, XXI век»], (Москва, 22–24 января 2003 г.). – М. : Юрид. Дом. «Юстицинформ», 2003. – С. 73–77.

97. Лыков А. А. К проблеме поиска критериев и показателей социально-экономической эффективности государственного управления в отечественной науке / Андрей Александрович Лыков // Вестник Челябинского государственного университета. – 2007. – № 16. – С. 130–138.
98. Майстро С. В. Теоретико-методологічні аспекти глобалізації та вплив її на державне регулювання аграрного ринку [Електронний ресурс] / Сергій Вікторович Майстро // Державне управління: теорія та практика. – 2007. – № 1. – Режим доступу до журн. :
<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-1/txts/07msvrrar.htm>.
99. Максимов С. И. XXII Всемирный конгресс по философии права и социальной философии «Право и справедливость в глобальном обществе» (содержательный обзор) / С. И. Максимов // Проблемы філософії права. – Київ–Чернівці : Рута, 2008. – Т. IV–V. – С. 50–59.
100. Мамут Л. С. Государство в контексте глобализации / Л. С. Мамут // Право и политика. – 2004. – № 1. – С. 4–10.
101. Марченко М. Н. Государственный суверенитет: Проблемы определения понятия и содержания / М. Н. Марченко // Правоведение. – 2003. – № 1. – С. 186–197.
102. Марченко М. Н. Теория государства и права. Элементарный курс : [учеб. пособие] / Марченко М. Н. – М. : Юристъ, 2002. – 256 с.
103. Матвієнко А. С. Процеси детериторіалізації в умовах глобалізації / А. С. Матвієнко // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – Вип. 61. – С. 420–425.
104. Матузов Н. И. Теория государства и права : [учебник] / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2004. – 270 с.
105. Михайлович Д. М. Принципи захисту прав людини та суверенітету держави у сучасному світі / Д. М. Михайлович // Вісник Харківського

національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 34. – С. 17–22.

106. Мінченко Р. М. Теоретико-правові проблеми організації та функціонування державної влади в умовах модернізації механізму української державності / Мінченко Р. М. – Одеса : Фенікс, 2008. – 320 с.

107. Мінченко Р. М. Державна влада в нормах сучасної правової культури (Вплив сучасної правової культури на формування і розвиток державної влади) / Р. М. Мінченко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 4. – С. 60 – 63.

108. Мнацаканян М. О. Национализм и глобализм. Национальная жизнь в современном мире / Мнацаканян М. О. – М. : Анкил, 2008. – 408 с.

109. Мороз О. Проблема сутності, особливостей виникнення та розвитку місцевого самоврядування в контексті євроінтеграційного курсу України / Олексій Мороз // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». – 2007. – Вип. 19. – С. 108–112.

110. Морозова Л. А. Влияние глобализации на функции государства / Л. А. Морозова // Государство и право. – 2006. – № 6. – С. 101–107.

111. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : [учебник для юрид. вузов и фак-тов] / Нерсисянц В. С. – М. : Изд.группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 552 с.

112. Обзоры результативности экологической деятельности. Украина. Второй обзор / Европейская экономическая комиссия. Комитет по экологической политике. – Нью-Йорк, Женева : ООН, 2007. – 265 с.

113. Общая теория права : курс лекций / [авт. кол. ; под общ. ред. В. К. Бабаева]. – Нижний Новгород : Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. – 544 с.

114. Оніщенко Н. М. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави / Н. М. Оніщенко // Право України. – 2014. – № 4. – С. 55–62.

115. Онопенко П. Види та зміст правоохоронних функцій держави / Петро Онопенко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 11. – С. 66–68.
116. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Петро Васильович Онопенко. – К., 2005. – 16 с.
117. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права : [навч. посібник] / Осауленко О. І. – К. : Істина, 2007. – 336 с.
118. Падалко Г. Функції Української держави у сфері місцевого самоврядування та їх конституційно-правові основи / Г. Падалко // Право України. – 2006. – № 11. – С. 21–26.
119. Падалко Г. В. Функції держави у сфері місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Геннадій Вадимович Падалко. – К., 2007. – 20 с.
120. Пастухова Н. Б. Государственный суверенитет в эпоху глобализации / Надежда Борисовна Пастухова // Журнал российского права. – 2006. – № 5. – С. 130–141.
121. Пастухова Н. Б. Международная интеграция и государственный суверенитет / Н. Б. Пастухова // Государство и право. – 2006. – № 10. – С. 82–85.
122. Пастухова Н. Б. О многообразии подходов к трактовке и пониманию суверенитета / Н. Б. Пастухова // Государство и право. – 2007. – № 12. – С. 80–84.
123. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин / О. Петришин // Право України. – 2010. – № 3. – С. 24–34.

124. Петришин О. Демократичні основи правової, соціальної державності / О. Петришин // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1. – С. 32–41.
125. Питання укладення Угоди про позику (Перша програмна позика на реабілітацію фінансового сектору) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку : Розпорядження Президента України від 27 липня 2009 р. № 160/2009-рп // Офіційний вісник Президента України. – 2009. – № 22. – ст. 783.
126. Пікуля Т. О. Механізм держави: ретроспективний огляд та сучасні наукові тенденції визначення / Т. О. Пікуля // Право і суспільство. – 2010. – № 2. – С. 9–15.
127. Пікуля Т. О. Правоохоронні органи України в механізмі держави : [монографія] / Пікуля Т. О. – Тернопіль : Астон, 2005. – 199 с.
128. Плавич В. П. Співвідношення та взаємозалежність права і економіки в умовах глобалізації / В. П. Плавич // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – Вип. 60. – С. 365–371.
129. Полешко А. Державний суверенітет України за умов глобалізації: конституційно-правові засади (нотатки з семінару) / А. Полешко // Право України. – 2011. – № 4. – С. 294–295.
130. Полякова Т. М. Суверенитет государства и глобализация / Т. М. Полякова // История государства и права. – 2007. – № 7. – С. 3–5.
131. Популярна юридична енциклопедія / [Гіжевський В. К., Головченко В. В., Ковальський В. С. та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
132. Правознавство : підручник / [Демський С. Е., Ковальський В. С., Колодій А. М. та ін.] ; за ред. В. В. Копейчикова. – [7-е вид.] – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 736 с.

133. Правознавство : підручник / [Опришко В. Ф., Шульженко Ф. П., Шимон С. І. та ін.]. – К. : КНЕУ, 2003. – 767 с.
134. Прес-конференція Президента України П. Порошенка для журналістів центральних та регіональних ЗМІ [Електронний ресурс] / Прес-служба Президента України – К., 2014. – Режим доступу : www.president.gov.ua.
135. Про державну службу : Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4050-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 26. – Ст. 273.
136. Про нотаріат : Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-XII // Голос України. – 1993. – № 188.
137. Про оборону України : Закон України від 06 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1932-12>.
138. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
139. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» від 21 жовтня 2010 р. № 2632-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 11. – Ст. 72.
140. Про схвалення Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2007 р. № 911-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 82. – ст. 3054.
141. Про схвалення Стратегії модернізації системи управління державними фінансами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 888-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 79. – Ст. 2962.

142. Проблеми модернізації політичних систем сучасності : монографія / [Панов М. І., Герасіна Л. М., Данильян О. Г. та ін.]; за заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна. – Харків : Право, 2008. – 320 с.
143. Рабінович П. М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. М. Рабінович // Методологічні проблеми правової науки : матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 13–14 грудня 2002 р.) / упоряд. : М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. – Харків : Право, 2003. – С. 75–78.
144. Розова Т. В. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні : [монографія] / Т. В. Розова, В. Ю. Барков. – Одеса : Юрид. літ., 2003. – 336 с.
145. Рудометоф В. Глобализация, миросистемная теория и сравнительная теория цивилизаций / В. Рудометоф, Р. Робертсон // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия : учеб. пособие для студ. вузов / [сост., ред. и вступ. ст. Б. С. Ерасов]. – М. : Аспект Пресс, 1998. – С. 529–532.
146. Савчин М. Місце і роль України в сучасних процесах глобалізації / М. Савчин // Європейська та євроатлантична інтеграція України: стан і перспективи : зб. наук. праць. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 85–102.
147. Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Володимир Ігорович Сало. – Харків, 2008. – 22 с.
148. Сальников В. П. Философия глобализации (методологические основы геополитической доктрины России) : монография / Сальников В. П., Ивашов Л. Г., Дзегутанов Б. К. ; под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб. : Фонд «Университет», 2006. – 268 с.

149. Самойлов О. Ф. Поняття глобалізації: її сутність та теоретичні підходи / О. Ф. Самойлов // Грані. – 2012. – № 7. – С. 117–121.
150. Самохвалов В. П. Загальна теорія судової влади: системно-правові аспекти розвитку : [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. України] / Самохвалов В. П. – К. : Юстініан, 2010. – 136 с.
151. Севрюков Д. Г. Соціальна функція держави / Д. Г. Севрюков // Публічне право. – 2013. – № 1. – С. 296–301.
152. Серета Г. П. Проблеми теорії держави і права : [навч. посібник у визначеннях та схемах] / Г. П. Серета, С. Г. Стеценко. – К. : КНТ, 2009. – 184 с.
153. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : [підручник] / Скакун О. Ф. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.
154. Скрипнюк О. В. Державний суверенітет: генеза доктрини та визначення поняття. Ч. 1 / О. В. Скрипнюк // Публічне право. – К., 2013. – № 2 (10). – С. 6–12.
155. Скрипнюк О. В. Державний суверенітет: генеза доктрини та визначення поняття. Ч. 2 / О. В. Скрипнюк // Публічне право. – К., 2013. – № 3 (11). – С. 6–13.
156. Скрипнюк О. В. Державний суверенітет: генеза доктрини та визначення поняття. Ч. 3 / О. В. Скрипнюк // Публічне право. – К., 2014. – № 2. – С. 5–11.
157. Смирнова Е. С. Проблемы правового статуса иностранцев в условиях глобализации : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право ; Европейское право» / Елена Станиславовна Смирнова. – М., 2009. – 60 с.
158. Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / В. С. Смородинський. – Харків, 2001. – 22 с.

159. Сорос Дж. Тезисы о глобализации [Електронний ресурс] / Джордж Сорос // Вестник Европы. – 2001. – № 2. – Режим доступу :
http://derzava.com/art_desc.php?aid=257.
160. Співак В. М. Держава в процесі глобалізації: політологічний аспект / В. М. Співак // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи : зб. наук. праць II Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 квітня 2010 р. / відп. за вип. І. І. Поляков. – Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержаввидав», 2010. – С. 41–43.
161. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : [навч. посібник] / Стеценко С. Г. – [3-є вид., перероб. і доп.]. – К. : Атіка, 2011. – 624 с.
162. Стеценко С. Г. Глобалізація та право: національний вимір : [монографія] / С. Г. Стеценко, Л. О. Васечко. – К. : Атіка, 2012. – 132 с.
163. Стеценко С. Г. Громадянське суспільство та соціальна держава: проблеми взаємодії / С. Г. Стеценко // Право України. – 2014. – № 4. – С. 71–80.
164. Стиглиц Дж. В тени глобализации [Електронний ресурс] / Дж. Стиглиц – Режим доступу :
http://www.concourt.am/armenian/con_right/2.20-2003/Stieglitz.htm.
165. Стойко О. М. Вплив європейської інтеграції на сепаратистські рухи в країнах Європи / О. М. Стойко // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – Вип. 65. – С. 370–376.
166. Стрельцова О. В. Правова легітимація як основа взаємодії держави і громадянського суспільства / О. В. Стрельцова // Альманах права. Правовий світогляд: людина і право. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – Вип. 5. – С. 328–333.
167. Суверенитет. Трансформация понятий и практик / [авт. кол. ; под ред. М. В. Ильина, И. В. Кудряшовой]. – М. : Изд-во «МГИМО-Университет», 2008. – 228 с.

168. Сырых В. М. Теория государства и права : [учебник для вузов] / Сырых В. М. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд. дом «Юстицинформ», 2007. – 677 с.
169. Табарин И. В. Современная теория права: новый научный курс : [науч. монография] / Табарин И. В. – М. : Изд. авт., 2008. – 624 с.
170. Такікава Х. Виправдання держави загального достатку в добу глобалізації. До питання про комплексні кордони / Хіорхіде Такікава // Проблеми філософії права. – Київ–Чернівці : Рута, 2008. – Т. IV–V. – С. 24–33.
171. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Браян Таманага ; [пер. з англ. А. Іщенко]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 208 с.
172. Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / В. Я. Тацій // Методологічні проблеми правової науки : матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 13–14 грудня 2002 р.) / [упоряд.: М. І. Панов, Ю. М. Грошевий]. – Харків : Право, 2003. – С. 3–12.
173. Теория государства в политико-правовой мысли Украины и России (конец XIX – начало XX вв.) : монография / [под ред. В. И. Тимошенко]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Чернигов : Лозовой В. М., 2014. – 624 с.
174. Теория государства и права : учебник для юрид. вузов и ф-тов / [Алексеев С. С., Архипов С. И., Корельский В. М. и др.]. – М. : НОРМА ИНФРА-М, 1998 – 455 с.
175. Теория государства и права : учебник : в 3 т. / [под ред. Р. А. Ромашова, В. П. Сальникова]. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – СПб. : Фонд «Университет», 2010–2010. –
Т. 1. – 2010. – 216 с.
176. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

177. Теплюк М. О. Конституційно-правовий механізм функціонування інститутів державної влади / Теплюк М. О. – К. : Парламентське вид-во, 2013. – 327 с.
178. Тихомиров Ю. А. О модернизации государства / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2004. – № 4. – С. 3–16.
179. Ткачев И. В. Глобализация в сфере частного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ткачев И. В. – Ростов-на-Дону, 2011. – 175 с.
180. Ткачук Ю. В. Глобализация в сфере политики: институты и механизмы сверхгосударственного влияния : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Ткачук Юлия Викторовна. – Одесса, 2004. – 200 с.
181. Турута О. В. Глобалізація та її вплив на класифікацію сучасних правових систем світу / О. В. Турута // Публічне право. – 2012. – № 1. – С. 254–260.
182. Федоров В. П. Обеспечение суверенитета и территориальной целостности государства / В. П. Федоров // История государства и права. – 2008. – № 14. – С. 7–9.
183. Федущак-Паславська Г. Основні елементи сучасної теорії суверенітету державної влади / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2006. – Вип. 42. – С. 50–58.
184. Хабилов Р. Ф. Актуальные проблемы соотношения понятий права человека, суверенитета, государства / Р. Ф. Хабилов // История государства и права. – 2007. – № 23. – С. 5–9.
185. Хабилов Р. Ф. Концептуальное оформление представлений о сущности и содержании суверенитета / Р. Ф. Хабилов // История государства и права. – 2007. – № 21. – С. 9–12.
186. Хавронюк М. І. Щодо реалізації в Україні принципу справедливості та неупередженості бюджетної системи або Навіщо така держава? /

- М. І. Хавронюк, В. Д. Чернадчук // Публічне право. – 2012. – № 2. – С. 85–97.
187. Халипов В. Ф. Власть (Основы кратологии) / Халипов В. Ф. – М. : Луч, 1995. – 304 с.
188. Чандра Н. Национальные страхи и будущее глобализации / Найан Чандра // Россия в глобальной политике. – 2008. – № 3. – С. 45–51.
189. Чернецкий Ю. Мира бояться – по миру пойти [Электронный ресурс] / Юрий Чернецкий. – Режим доступа :
http://www.2000.ua/v-nomere/forum/puls/mira-bojatsja--po-miru-rojti_arhiv_art.htm.
190. Четверикова Л. Модернізаційні процеси соціальної держави: сучасність та перспективи / Лариса Четверикова // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». – 2007. – Вип. 19. – С. 57–63.
191. Чумаков А. Н. Современный мир: на пороге фундаментальных трансформаций / А. М. Чумаков // Век глобализации. – 2008. – № 2. – С. 88–94.
192. Чумикова С. Ю. Политическая коммуникация как ресурс легитимности законодательной власти субъекта Российской Федерации : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты; этнополитическая конфликтология; национальные и политические процессы и технологии» / Светлана Юрьевна Чумикова. – М., 2007. – 25 с.
193. Шабо Ж.-Л. Государственная власть: конституционные пределы и порядок осуществления / Ж.-Л. Шабо // Полис («Политические исследования»). – 1993. – № 3. – С. 158–163.
194. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм : [монографія] / Шаповал В. М. – К. : Юрид. фірма «Салком», Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.

195. Шахрай С. М. Государство и глобализация: методологические и политико-правовые проблемы / С. М. Шахрай ; [под общ. ред. В. П. Сальникова]. – СПб. : Фонд поддержки науки и образования в области правоохранительной деятельности «Университет», 2005. – 248 с. – (Серия «Безопасность человека и общества»).
196. Шестак В. С. Правотворче забезпечення реалізації культурної функції держави / В. С. Шестак // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 42. – С. 34–40.
197. Шкляр Т. Поняття та класифікація правових форм реалізації економічної функції держави / Тетяна Шкляр // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 12. – С. 127–130.
198. Шкляр Т. Функції сучасної держави: поняття та проблеми класифікації / Тетяна Шкляр // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 11. – С. 61–65.
199. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) / Шляхтун П. П. – К. : Либідь, 2002. – 576 с.
200. Шугаєва Л. М. Основні тенденції розвитку релігій у глобалізованому світі / Л. М. Шугаєва // Філософія. Педагогіка. Суспільство : зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – Вип. 2. – С. 85–95.
201. Щербанюк О. В. Конституційне оновлення форм реалізації народом суверенної влади в Україні / О. В. Щербанюк // Публічне право. – 2013. – № 3. – С. 23–30.
202. Щербініна О. О. Взаємозв'язок суверенітету та якісних параметрів державності в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. О. Щербініна. – Одеса, 2011. – 16 с.
203. Энгельс Ф. Диалектика природы / Энгельс Ф. – М. : Изд-во полит. лит., 1975. – 360 с.

204. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. –
Т. 2 : Д–Й. – 1999. – 744 с.
205. Юрій І. Проблеми та перспективи розвитку наднаціональних міжнародних організацій / Інна Юрій // Наука молода. – 2007. – № 8. – С. 65–69.
206. Bello W. Threats to the Third World's Sovereignty / W. Bello // People's Economics. Report of the Third World Network Consultative Meeting on «People's Economics». – Penang, Malaysia, 1990. – 15–18 January. – P. 31–38.
207. Fukuyama F. The End of the History and the Last Man / Fukuyama F. – N.-Y. : Free Press, 1992. – 418 p.
208. Gallie W. B. Essentially Contested Concept / W. B. Gallie // Proceeding of the Aristotelian Society. – 1956. – № 56. – P. 167–198.
209. Giddens A. Runaway World / Giddens A. – L., 1999.
210. Giddens A. The Third Way / Giddens A. – L., 1998.
211. Globalization [Електронний ресурс] / Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступу :
<http://plato.stanford.edu/entries/globalization>.
212. Jackson R. H. Quasi-states: Sovereignty, International Relations and the Third World / Jackson R. H. – Cambridge, 1990. – 228 p.
213. Krasner S. D. Sovereignty: Organized Hypocrisy / Stephen D. Krasner. – Princeton University Press, 1999. – 248 p.
214. Laski H. Studies in Law and Politics / Laski H. – L., 1935.
215. Laski H. The Foundations of Sovereignty / Laski H. – L., 1931.
216. Meiko M. World Systems Theory: Faustian Delusion? / M. Meiko // Comparative Civilizations Review. – 1994. – № 30. – P. 8–19.

217. Riesenbergh P. N. Inalienability of Sovereignty in Medieval Political Thought / Riesenbergh P. N. – N.Y., 1956.
218. Robertson R. Globality, Global Culture, and Images of World Order / R. Robertson // Social Change and Modernity. – Berkeley, 1992. – P. 395–411.
219. Sassen S. Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization / Sassen S. – N.Y. : Columbia University Press, 1996. – 148 p.
220. Striker R. Globalization and welfare state / R. Striker // International journal of sociology and social policy. – Hull, 1998. – Vol. 18. – № 2–4. – P. 1–49.
221. Twining W. General Jurisprudence: Understanding Law from a Global Perspective / Twining W. – L. : University College London, 2009. – 544 p.
222. Wilson B. Morality in the Evolution of the Modern Social System / B. Wilson // British Journal of Sociology. – 1985. – № 46.3. – P. 315–332.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник начальника Інституту
кримінально-виконавчої служби
з навчально-методичної роботи
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

С.Г. Стеценко

20 січня 2015 року

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Комісія у складі: голова – начальник методичного відділу Інституту кримінально-виконавчої служби к.ю.н. Шутий М.В., в.о. начальника кафедри загальноюридичних дисциплін к.ю.н., доцент Сокальська О.В., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін к.ю.н., доцент Тимошенко Ю.П. встановила, що результати дисертаційного дослідження Кухтика Станіслава Володимировича «Трансформація інститутів держави під впливом глобалізації (теоретико-правовий аспект)» використовуються в навчальному процесі кафедри загальноюридичних дисциплін при викладанні навчальної дисципліни «Теорія держави і права».

Голова комісії: _____ М.В. Шутий

Члени комісії: _____ О.В. Сокальська

_____ Ю.П. Тимошенко